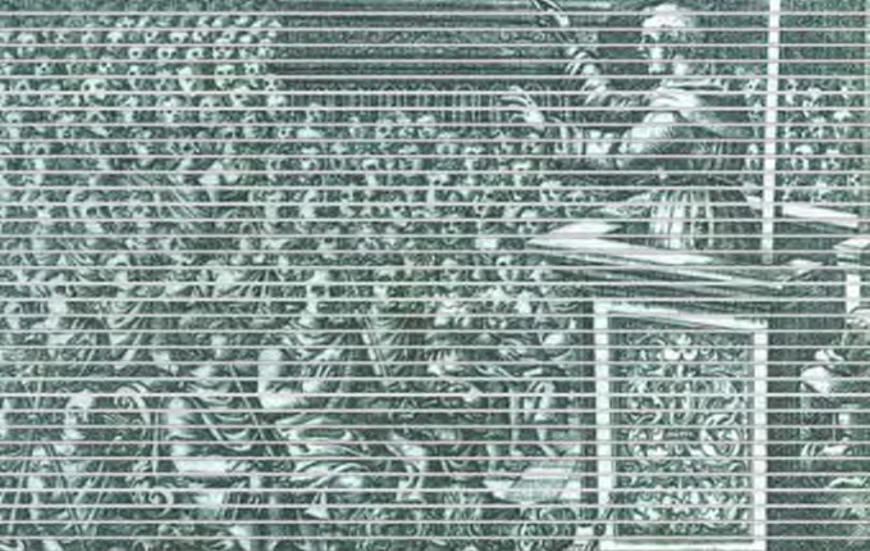

MICHEL MEYER

RETORİK

KÜLTÜR KİTAPLIĞI 89

DOST

Michel Meyer

Brüksel Üniversitesi'nde Retorik Kürsüsü başkanıdır.

Meyer, Michel
Retorik
ISBN 978-975-298-399-1 / Türkçesi İsmail Yerguz
Temmuz 2009, Ankara, 136 sayfa
Kültür Kitaplığı: 89; Felsefe: 19

Retorik

Michel Meyer

DOST

ISBN 978-975-298-399-1

La rhétorique
Michel Meyer

Birinci baskı, Temmuz 2009, Ankara

Türkçesi, İsmail Yerguz

Teknik hazırlık, Mehmet Dirican - DOST İTB
Baskı, Pelin Ofset Ltd. Şti.; Mithatpaşa Cad. No: 62/4, Kızılay/Ankara

Dost Kitabevi Yayınları
Meşrutiyet Cad. No: 37/4, Yenişehir 06420 Ankara
Tel: (0.312) 435 93 70 • Faks: (0.312) 435 79 02
www.dostyayinevi.com • bilgi@dostyayinevi.com

İÇİNDEKİLER

I. Bölüm

RETORİK NEDİR?

I. – Eski ve yeni retorik: Karışıklık bilíminden çoklu yanıt bilimine

Retorik, çoğu kimse için, çok eskiden beri olumsuz anlamlar taşır. "Karışıklık bilimi" gibi görülür. Hamuru belirsiz, bulanık, kuşkulu ve tartışmalıdır. Sicilya'da zorbalığın çöküşünden sonra mülk sahiplerinin, kaybettikleri mallarına yeniden kavuşmak amacıyla davalarını savunmaları söz konusu olduğunda, tam da bu koşullarda ortaya çıkmıştır. İlk avukatlar Sofist denen entelektüeller olmuştur, çünkü aldatılmış kurbanları savunmak amacıyla bilgelik dersleri veriyorlardı. Bunlar kısa süre her alanda kendilerini satmayı bilmişler ve bu tavırları dolayısıyla Platon'un eleştirileriyle karşılaşmışlardır. Sahte ya da aldatıcı argümanlara dayanan retorik kendini gerçeğin görünümlerine kurban etmeyi reddeden, her şeyi ve de yararlı da olsa mahkûm edilmesi gereken zıtlıkları da dile getirme eğilimindeki felsefeyle sürekli karşıtlaştırılmıştır. Sofizmin (hatalı akıl yü-

rütme) yanlış ve aldatıcı ama öyle gözükmeyen bir akıl yürütme olduğu düşüncesi buradan çıkmıştır. Gerçeğin, geçerli olan dışında bütün özelliklerini taşır: yanılgıdır. Sofist (sözle inandırma yeteneği ve sanatına sahip olan kişi) filozofun antitezidir, retorik de doğru düşüncenin zıddıdır.

Platon'un sofistleri mahkûm etmesi retorik tarihinde çok belirleyici olmuştur. Kimi zaman propaganda, kimi zaman kandırma ve aldatma olgusuyla ilişkilendirilen retorik, o dönemden beri zihnin söylem ve fikirlerle manipüle edilmesine indirgenmiştir çoğu zaman. Oysa, felsefe mağara tutsakları gibi özgürlüğe kavuşturur bu söylem ve fikirleri. Bu saptamalardan sonra, retorik, belirgin çizgilerle ve belirgin bir tanımlamayla donatılabilmiş olsaydı bu olumsuzlukların getirdiği handikabı aşabilirdi, ama genellikle Platon'un etkisinde kalan Aristoteles aracılığıyla bile gerçekleşememiştir bu. Bununla birlikte, Aristoteles retoriği ciddiye almış ve pozitif bir rol yüklemiştir ona, hatta soylu nitelikler yüklemiştir. Ona göre, retorik bilimin zorunlu ters yüzüdür: bilim ulaştığı sonuçları kesinler ama gündelik yaşamın ve entelektüel yaşamın birçok sorunu hiçbir kesinlik sunmaz. Bunların mantık alanından dışlanması mı gerekir o halde? Bu bağlamda, fikirler savaşır, görüşler ve düşünceler mücadele eder ve siyasette ve ahlak dünyasında bireyler farklı ve meşru düşüncelere sahip olurlar. Manipüle etmek ve aldatmak mümkündür hiç kuşkusuz. Ama başkalarının mutlaka katılmadıkları düşünceleri iyi niyet ve inançla benimsemek de mümkündür. İlgi alanları, görüşler, anlayışlar farklıdır hiç kuşkusuz, ama birlikte yaşamanın gereği olarak kaçınılmazdır ve toplum içinde bir ortak çıkar taslağına ulaşabilmek için sorunlarla mücadele

etmek gerekir. Bu durumda, retorik bir olumsuzluk olabilir ama gerekli bir olumsuzluktur ve yaptırmaktan çok bildirmekle ilişkilidir. Siyasetten hukuk ve çelişkili savunmalarına, edebi söylemden gündelik yaşam söylemine kadar söylem ve iletişim retorikten ayrı değildir. Bu, tuzak olmakla birlikte, kuralları ve gizemi bulma olanaklarını da verir. Retoriğin en güçlü panzehiri retoriğin kendisidir.

Uygulandığı tüm alanların farklılık ve çeşitlilik göstermesinin nedeni, eski kesinliklerin ve bunları birbiri ardına geçersiz kılarak hızlanan tarihin getirdiği en doğru yanıtların yok olmasıdır. Her şey daha sorunsal ve daha tartışmalıdır ve gerçek gibi kabul edilen şeyler daha eğretilemeli olmaya başlamıştır. Geri planda araştırılması gereken başka bir şey vardır, çünkü aynı masumiyet içinde köhnemiş yanıtlara tutunmak mümkün değildir. Bilindiği gibi, tarih yitik cennetle, dolayısıyla çatışmalarla ama daha basit biçimde de *farklılık*la eşanlamlıdır: olaylar eskisi gibi değildir artık, gerçek anlamda aynı değildir, eğretilemeli olarak aynıdır. Bu bağlamda, retorik, gerçek ve eğretilemeli olanın, doğrudan varlığın ve geri planda olanın içinde yer alır, dolayısıyla, retorik dinsel zihniyetlerin ama aynı zamanda şiir ve romanda mecazi anlamlarla oynayan edebi yaratıcıların önceliğidir.

II. – Retoriğin önemli tanımları

Retorik tanımları üç büyük kategoriye ayrılabilir:

1 Retorik dinleyicilerin manipüle edilmesidir (Platon).

2 Retorik güzel konuşma sanatıdır (Quntilianus'un *ars bene dicendi*'si).

3 Retorik ikna etmesi gereken ya da ikna etmeyi amaçlayan argüman ve söylemlerin (Aristoteles) sergilenmesidir.

Heyecan, muhatabın rolü, tepkileri üstüne odaklanan bütün retorik anlayışları ilk tanımdan kaynaklanır ve bu da günümüzde propaganda ve reklam gerektirir. İkinci tanım hatip, ifade, insanın kendisi, niyet ve meramıyla ilişkilidir. Üçüncü tanıma gelince, bu alanda örtük ve belirtik, gerçek ve mecazi çıkarsamalar arasındaki ilişkiler söz konusudur. Ve bütün bunların karışımı ve eklemlenmesiyle retorik çizgileri belirsiz bir disiplin olmuş, karışık ve belli bir amacı olmayan sorunlarla ilgilenmeye başlamıştır.

İyice irdelendiğinde, bu üç yaklaşım tipinden her birinin retorik ilişkisinin üç boyutundan birine odaklandığı görülür. Retoriğin olabilmesi için gerekli üç temel unsur hangileridir? Bir hatip, hitap ettiği bir dinleyici ve bunların düşündüklerini ve görüşlerini iletebilmelerine aracılık eden bir "medya". Bu "medya" kesinlikle bir dildir: konuşulabilen ya da yazılan bir dildir ama aynı zamanda resim dili ya da görsel dil de olabilir. Televizyon ve sinema, görüntü, müzik ve konuşma dili aracılığıyla etkili olurlar ve güçlerini de buradan alırlar.

Yukarıda hatırlatılan ve retorik tarihi boyunca şu ya da bu biçimde karşımıza çıkan üç tanım ele alındığında açık seçik biçimde görülen şudur: birincisi dinleyicilerin rolünü, ikincisi hatibin önemini ön plana çıkarır, üçüncüsünde ise bunlara aracılık eden düşüncelerin ve dilin ağırlığı ön plana çıkar ve bu da retoriğe daha nesnel ve rasyonel bir görünüm kazandırır.

Ama retoriğin işlevinin üç boyutundan birini ön plana çıkarmak ve öbür ikisini geri plana itmek mümkün müdür? Mümkün değildir ve bu nedenle bu tanımlar zamanla gelişerek onlara, benimsenmiş olandan çok bağımlı bir statü verme pahasına ihmal edilmiş iki boyutu entegre etmiştir.

Aristoteles'i ele alalım. Ona göre retorik söylem, rasyonellik, dille ilişkilidir. Tek sözcük tanımlar bu üç boyutu: *logos*. *Logos* dinleyici ve hatibi kendi kurallarına bağlar: dinleyiciyi güçlü argümanlarıyla ikna eder ya da hitap ettiği kişileri heyecanlandıran güzel üslubuyla beğenisini kazanır aynı dinleyicinin. Kandırmak, razı etmek ya da büyülemek istediği dinleyiciyi nitelemek amacıyla tek sözcük kullanır: *pathos*. Dinleyici pasiftir, kendi tutkularının etkisinde kaldığı gibi hatibin de etkisinde kalır: etimolojisi kesinlikle Yunanca olan bir terimdir bu. Ama rasyonel söylem ve tutkuları etkileyen söylem arasındaki farkı doğuran, heyecan yaratan ve işi mantığı unutturma noktasına kadar götüren *logos*'tur. Aristoteles'e göre, retorik bir hatibin söylemidir ve dinleyiciyi ikna etmeyi ya da heyecanlandırmayı amaçlar. Bu bağlamda, kesinlikle var olan üç boyut sözün gücüyle entegre olmuştur.

Platon'a göre ise tersi geçerlidir. Ona göre, dili yönlendiren gerçek değil, *pathos* ama aynı zamanda da sadece sonuçlarla ilgilenen ve kimi zaman taraf değiştiren, karşıt fikirleri savunmaktan ve çelişkili etkileri aramaktan sıkılmayan hatibin girişimidir. Akıl retoriğe yabancıdır, çünkü açık seçik olmak ister ve dolayısıyla sadece felsefeyle ilişkilidir.

Logos ve *pathos*'tan sonra *ethos* ya da hatip boyutu vardır. Güzel konuşmanın anlamlı olabilmesi için hatibin er-

deminin (*ethos*) ön plana çıkması gerekir, mesleği, sosyal kökeni ne olursa olsun, ahlakının herkese örnek olması gerekir. "Etik" sözcüğünü veren "*ethos*" ve aynı zamanda Latince *mores* (ahlak) söz konusudur bu bağlamda. Güzel konuşma sanatı konuşanın meşruiyet ve ahlaksal yetkiye sahip olduğu retoriğin gerçeğidir. Ama güzel konuşmaya dayanan bu retoriğin kendisine bağımlı kılmak için de olsa öbür iki boyutu *–logos* ve *pathos–* entegre etmesi gerekir. Quintilianus'a göre, "retorik iyi söyleme sanatıdır, çünkü hem söylemin tüm yetkinliklerini hem de hatibin ahlakını kucaklar, çünkü iyi insan olmadan gerçekten iyi konuşmak mümkün değildir".[1] *Pathos* ve *logos*, *Ethos*'un hatiplik değerine örtük biçimde katılsalar da ikincil gözükürler. Bu durumda, güzel söz söyleme hem üslup etkilerine (*logos*), hem heyecana, hem de tutkuya (*pathos*) açılır: saray topluluklarında görülen tipik beğendirme, hoşa gitme olgusu. Edebi, şiirsel ve romanesk türde heyecan üstünde duran üslup figürleri teorisini geliştiren ilk retorik Roma retoriğidir. Bir güzel konuşma retoriği dinleyiciyi ve biçimi görmezlikten gelemezdi, tutkuların manipülasyonuna indirgenmiş bir retorik kullanılan bir dilin sofistik özelliklerini ve retorikçinin niyetlerini ihmal edemezdi. Dolayısıyla, egemenliğe odaklanmış *pathos*'la birlikte yeniden ısmarlama bir *logos* ve *ethos* karşısında buluruz kendimizi.

Logos'a gelince, çok kısa süre içinde, başka birine hitap eden birinin bulunduğu bir çerçeve içine dahil edilmiştir o yeniden. İki bin beş yüz yıl sonra, 1958'de, Perelman'a göre retorik hâlâ "insanların kendilerine sunulan tezlere katı-

1) Institutions oratoires, II, 15 (Fra. çev.).

lımlarını sağlamaya ya da desteklerini artırmaya yönelik"[2] bir alandır. Bu amaca yönelen biri dinleyicinin onayını almayı hedefler. Doğru argümanlar bu amaca ulaşma olanağı verirler: sadece hatibin buna razı olması, dinleyicinin de izlemesi gerekir. Bu çerçevede *logos*'un içkin bir rasyonalitesi söz konusudur ama mantık ve gerçeğe uygunluk zorlamaları içinde olmalarına rağmen, hatip de dinleyici de bu kez açıkça yer alırlar tanım içinde. Aristoteles'teki gibi tutku yoktur kesinlikle, çünkü Perelman'a göre *logos*'un kanıtlamayla ilgisi yoktur ve çekici ya da heyecan verici üslubun biçimsel özellikleri dışlanmış ya da, daha doğrusu, sınırlanmıştır, buna karşılık, Aristoteles'te onun sınırlandırmak istediği Platonvari eleştiri nedeniyle zihinleri kurcalar hâlâ.

Bütün bu karışıklıklar ve bulanıklıkların sonucunda retorik tanımlamaları zaman içinde sapmış, parçalanmış ve hatta zıtlaşmıştır, çünkü etkilemeyi ya da tutku uyandırmayı amaçlayan retorik, *nedenler*le ikna etmeye çabalayan kanıtlamayla aynı şey değildir. Böylece, retorik, edebiyatta, siyasette, mahkemede, doğal dilde, bilim dışı akıl yürütmede, fikirde, güzel konuşmada, örtük unsur içinde, örtük olanın arkasındaki niyette, figüratif unsurda, dolayısıyla dilinin kurallarını belirleyen bilinçdışında bir tutku oyunu içinde yeniden ortaya çıkar; kısacası, retorik, kendini kısıtlamak şöyle dursun, bir yitirilmiş alan birliği pahasına yayılmıştır. Güncel meydan okuma ona kuşatıcı ama özgül, yeni bir tanım vermekten ibarettir; bu yeni tanımda hem hukuksal savunma, hem reklam söylemi yer alacak, öte yandan hem olası akıl yürütme, hem edebiyat dili, hem üslup

2) Traité de l'argumentation, s. 5.

figürleri, hem de bilinçdışı retorik ve fikirlerin ideoloji aracılığıyla tartıştıkları ya da birbirlerini dışladıkları genel tartışma kuralları bulunacaktır.

Dolayısıyla, bir soru çıkar ortaya: böyle birleşmiş bir retorik tanımını bulmak mümkün müdür? İki bin yıllık bir aradan sonra gerçek bir meydan okuma değil midir bu?

III. – Yeni bir retorik tanımı

Retorik bağlamında temel boyutları dışlayan bir anlayış içine düşmek istemiyorsak, *ethos*, *pathos* ve *logos*'un eşit düzeyde bulunmalarının kaynağında bugüne kadar söylenmiş olan her şey vardır. Hatip, dinleyici ve dil de esastır bu bağlamda. Buna göre, hatip ve dinleyici, iletişim içinde bulundukları sırada farklılıklarını ya da belki de mesafelerini tartışırlar. Farklılıklarının ya da çatışmalarının kesinlikle birçok nedeni vardır ve bunlar belki de sosyal, politik, etik, ideolojik, entelektüeldir; ama kesin olun şudur: bir sorun, onları ayıran bir problem olmasaydı aralarında bir tartışma, hatta çatışma da olmazdı. Dil, *logos* sorunu yansıtma işlevine sahiptir. Hiçbir sorun olmasaydı birbirlerine hitap etmezlerdi ve eğer *her şey* sorun olsaydı da hitap edemezlerdi birbirlerine. Dolayısıyla, *retorik, bir konu üstünde bireylerin farklılığı tartışmalarıdır*.

Bu sorun, bu farklılığın, onları ayıran şeyin ölçüsüdür, hatta onları karşı karşıya getirir, farklılıklarını yansıtan sembolik mesafenin ölçüsüdür. Aristoteles'e göre, sorun olmasa iki zıt tercih olmazdı, herkes aynı fikirde olurdu ve olayları açıklamak için sadece kendisine danışırdı insan.

Dolayısıyla, retorik, kişiler arası iletişimde ortaya çıkan sorunların analizidir, bu analize vesile olurlar ya da bu analiz içinde yer alırlar.

Retorik aracılığıyla ne tartışılır? Benzerlik ve farklılık, kendimizin ve başkasının benzerliği, bunları donduran toplum, bunları meşrulaştıran ve kimi zaman sarsan siyaset, bunların içlerinde dalgalandığı psikoloji ve ahlak. Şunu belirtelim ki, sosyal statünün verdiği simgesel mesafe, retorik olarak, her türlü olası tartışmanın dışlanmasıyla ortaya çıkar ve bu da mesafeyi ön plana çıkaran biçimleri gerekli kılar. Bu bağlamda, orduda rütbelinin, kilisede piskoposun özel üniformasını, iş dünyasında da özel giysi ve ortamıyla patronu örnek gösterebiliriz. Farklılık onu sürdüren bu tür sembollerle tartışılır ve bu retoriktir: bu şekilde ortaya çıkan ve kendini kabul ettiren bir mesafe problemini kendi yöntemiyle çözer.

Mesafeyi tartışmak önceden ayarlanmamıştır çoğu zaman ve bu durumda kişiler arası ilişkinin belirgin özelliği *otorite*den soyutlanmayan bir sorunsallıktır. Mesafenin tartışılması onun mutlaka yok edilmesi demek değildir. Sözgelimi, hakaret, işlevi Ötekine kendisini muhatabından ayıran uçurumun bundan böyle tartışılmaz olduğunu göstermek olan bir retorik yöntemidir. Bu, hiç kuşkusuz, bu amaçla niçin hayvan adları kullanıldığını açıklar: aşılmaz bir mesafeyi ya da her halükârda yok olduğu görülmek istenmeyen bir mesafeyi belirtirler. Ama, şükür ki, sıradan tartışmanın başka amaçları vardır. Hiç kuşkusuz, bir yanıt almak söz konusudur bu bağlamda ama bu yanıt uzlaşmayla eşanlamlıdır; dolayısıyla; Aristoteles'ten Perelman'a kadar kanıtlamanın özelleştirildiği katılma ya da ikna düşüncesi ortaya çıkmıştır.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: retorik bireyler arasındaki benzerlik ve farklılık üstünde durur ve mesafelerini somutlaştıran özel, kesin sorular aracılığıyla bu sorunu işler. Sorundan başlayarak sorunu ortaya çıkaran şey tartışıldığında *ad rem* (Latince *res*= "şey" dolayısıyla neden, neden olan şey) içinde bulunuruz ve aktörlerin aralarındaki öznellikten hareket ederek tartışıldığında *ad hominem*'de oluruz, çünkü insanlara, onların durumlarına, onlarda bulunduğunu sandığımız özelliklere, onlarda bulunmasını istediğimiz ya da reddettiğimiz özelliklere hitap ederiz. Bununla birlikte, *ad rem* ve *ad hominem* arasında gerçek bir ayrım olamaz; kaldı ki, insanlar çoğu zaman *söylediklerine* ya da önerdiklerine katılmayarak da darıltılır ve bunun kanıtı da onların söyledikleriyle özdeşleşmeleridir. Dolayısıyla, iyi bir retorik çoğu zaman, özellikle argümanlar eksik olduğunda bir düzlemden ötekine, *ad rem*'den *ad hominem*'e geçer.

IV. – Retorik ve kanıtlama

Aristoteles söz düellosuna bağlı diyalektiği retorikle karşıtlaştırıyordu. Bugün diyalektikten değil, kanıtlamadan söz ediliyor. Aristoteles bunları aynı parçanın iki yüzü gibi görüyor ama birbirlerini nasıl tamamladıklarını belirtmiyor kesinlikle. *Logos* çekici gelebilir, heyecanlandırabilir, eğitebilir ama aynı zamanda argümanlarla ikna edebilir. Bütün bu farklılıkların hesabı nasıl verilecektir?

Burada da esas olan sorulara göndermedir. Bizim savunduğumuz retoriğe entegre olmuş anlayışın özgünlüğünü savunur o.

Retorik ve kanıtlama arasındaki en büyük fark şudur: birincisi soruya cevap aracılığıyla yaklaşır, soruyu ortadan kalkmış, dolayısıyla çözümlenmiş kabul eder, buna karşılık, kanıtlama sorunun kendisinden hareket eder, bireyler arasındaki çatışmanın çözümüne ulaşmak için farklılığın çözümüne ulaşır. Aslında, otuz altı tane çözüm yolu yoktur, iki çözüm vardır: ya sorudan hareket edilir ya cevaptan ve cevabın içindeki soru artık yokmuş ve bu yöntemle çözülmüş gibi davranılır; bu yöntem sanki sihirli bir sopa, bir hayal, *wishful thinking*'dir. Bu, retoriğin manipülasyon özelliklerini açıklar. Bir soruya cevabı aracılığıyla yaklaşmak aldatıcı ve boş bir çaba gibi gözükebilir. Çünkü sorunsal olana basit bir cevap verme olgusu, soruyu sadece bu nedenle çözülmüş gibi kabul etme, çoğu zaman güç dengelerine bağlıdır: bu bağlamda tek çözüm yoktur, kanıtlama yapılmamıştır ve sadece okuyucu ya da müşteriyi uyuşturmak veya büyülemek amacıyla güzel bir üslup kullanılmıştır. Sadece cevap açısından yaklaşılmış olma olgusuyla soru cevaplanmış mıdır? Çok hoş olurdu bu ama soru var olmaya devam eder. Biçim, üslup, sorunsalı ortadan kalkmış, yok olmuş gibi maskelemeye devam ederler. Dolayısıyla, kanıtlamada daha az etkili olan retorikte biçim ve güzel söyleme rolü devreye girer. Ayrıca, cevabın gerçeğe uygunluğu da çok etkili bir retorik yöntemi olabilir: bir polisiye roman bir sırrın çözümünü yavaş yavaş geliştirirken (soruşturma, araştırma, inceleme) okuyucuyu büyüleyebilir, oysa, öykü tümüyle hayalidir.

Dolayısıyla, retoriğin yüzyıllar boyunca *epidiktik* denen *türle* özdeşleşmiş olduğu anlaşılır. Bu bağlamda, tam anlamıyla söz konusu olan nedir?

V. – Retorik türler

Aristoteles'e göre, retorikte üç büyük tür vardır ve bunlar edebiyatta, roman ya da şiir türünde de bulunur. Retorikte etkileyici ve hoş bir üsluba odaklanmış, dinleyicinin övgü ya da yergileriyle rolü kesinlikle çok belirgin *epidiktik tür*dür söz konusu olan. *Yargılayıcı tür*de bir eylemin doğru olup olmadığı belirlenir; *Tartışmacı tür*de ise yararlı ya da zararlı olana göre karar vermek gerekir.

Bu üç türün temelinde *ethos*, *pathos* ve *logos* vardır. Dinleyici bir şeyin güzel (epidiktik), doğru (yargılayıcı) ya da yararlı (tartışmacı) olup olmadığı konusunda karar verir. Burada *pathos* söz konusudur, yani ruhun, hatta tutkuların tepkileri devreye girer. Hatip ya da *ethos* bu üç türün tümünde belirgin biçimde etkili olur, çünkü savunur, örnekler ya da tartışır. *Logos* ise üç durumda olası olana dayanır: mümkün olabilecek olan, mümkün olan ya da mümkün olacak olan. Ama burada esas problem bu üç tür içinde *ethos*, *pathos* ve *logos*'u ayırt etmek değil, bunların niçin üçe indirgendiğini anlamaktır; bu üçe indirgeme durumu retoriği sadece üç tür sorunsalla sınırlar, çünkü üç tür hem retorikte hem edebiyatta işlenen, dolayısıyla dinleyici ya da okuyucu tarafından sorulan soruları *a priori* olarak tanımlar ve onlara gene *a priori* olarak soruyu, cevap biçimi olarak bekleyecekleri soruyu öğrenme olanağı verir.

Üç büyük retorik türü cevapların hazırlanmasında bir derecelenmeye denk düşer. Bir soru vardır, dolayısıyla bir alternatif, hatta birçok alternatif vardır ve bir anda bir çözüm getirmek, kesip atmak kesinlikle mümkün değildir, tartışma şiddetlenir, *pathos* çok güçlüdür, hatta patlayan

tutkulardan bile söz edilebilir: tartışmacı ya da politik türdür bu. Sorunsallık azalır ama onu çözme olanakları vardır: bir olasılıktır bu. Ve, nihayet, problem konusunda problem yokmuş gibi davranılabilir: ölüyü övme ya da gündelik konuşmada rastlanan epidiktik türdür bu. Ölen kimsenin hayattayken tartışılabilmiş olan imajını gündeme getirmemeye özen gösterilir, sivrilikler ve sorunlar su yüzüne çıkarılmaz, söylem parlaktır ve dolayısıyla kesinlikle güzel ve etkileyicidir. Gündelik yaşamda birine "İyi misin?" diye sorarız ve karşımızdaki de "Ya siz, siz iyi misiniz?" der: ötekinin kaderiyle ilgili gözükme anlamına gelir bu konuşmalar ve bu arada daha hassas başka bir konuyla ilgili olarak olası soruları bertaraf etme amacına da yönelik olabilen bu konuşmalarda ansızın gelişebilecek olan saldırgan bir tavrın engellenmesi ve karşı tarafa kendini sadece bedensel varlıkla empoze etme düşüncesi bulunabilir. Biri öteki için her zaman bir sorudur ve bu soruyu bir nezaket formülü içine atmak karşı tarafa hoş görünme ve her türlü farklılığın getirdiği potansiyel saldırganlığı minimize etme çabasıdır.[3] Burada da tartışılması gereken bireyler arasındaki mesafe ve onu yok etmeyi hedeflediğinden işlevini tam anlamıyla yerine getiren epidiktir.

Aslında ve Aristoteles'in de söylediği gibi bu üç tür sık sık örtüşür. Siyasette doğru olandan ya da hukukta ortak çıkara yararlı olandan söz edilir ve bunlar retorik sorular tipolojisini savunabilmeyi güçleştirirler. Bu durumda, retorik türler sorusuna nasıl bir çözüm getirebiliriz? Daha çok

3) Bu konuyla ilgili olarak bkz. Esther Goody, Questions and Politeness, Cambridge, 1978.

ethos, *logos* ve *pathos*'tan söz etmek gerekir; cevap kaynakları olarak argümanlar ya da argümantasyon için aracılar olabilen bu unsurları *ayrı türler* olarak (hukuk için *ethos*, siyaset için *pathos* ve kanıtlayıcı mantık ya da retorik figürler için *logos*) soyutlamamak gerekir. Retoriğin parçalanmasına neden olan da budur, çünkü bir kez daha retoriğin bir boyutu öteki ikisinden, hatta onların zararına ayrılmakta, uzun vadede özel ve ayrıcalıklı bir boyutun özerkleşmesi hedef alınmakta ve sonuç olarak bu boyutun tam bir retorik yapılması amaçlanmaktadır. *Ethos*, *pathos* ve *logos*'la insanın eskiden beri sorduğu son ve birbirlerinden ayrılmayan üç probleme geri dönülür: *ethos*'la ben, *logos*'la dünya ve *pathos*'la ötekiler. Retorikle ben, başkaları ve dünya bir sorgulama içinde karışmıştır ve bu sorgulamada Öteki dinleyici, yargıç ve muhatap konumundadır çünkü cevap verme ve tartışma konumundadır. Bilimle birlikte nesnellik zorlar, bu bağlamda üçlü boyutun olmaması gerekir aslında, ama toplumsal yaşamın temeli düşüncelerin çeşitliliği, sorunsallıkları ve bu sorunsallığın retorik tarafından aşılmaya çalışılmasıdır.

VI. – Retorik tarihinin önemli dönemleri

Retorik daha ortaya çıkar çıkmaz parçalanmıştır. Retorik ve türlerin ayrılması olarak kanıtlama karşıtlığı kısa sürede birliğini dağıtmıştır onun. Yunanlılara göre retorik siyasette oyların çokluğunu, toplumda araçların ve amaçların tartışılmasına dayanan demokrasinin olabilirliğini temsil eder. Platon bu disiplini pek sevmez, Aristoteles ise

yararlı bulur ve felsefesiyle bağdaştırmak ister onu, çünkü ona göre ortak çıkar demokratik topluluklar içinde herkes tarafından tartışılan sürekli bir gelişmenin ürünüdür. Her halükârda, doğuştan ayrıcalıklı olanların ya da talihin ayrıcalıklı kıldığı insanların durumu hemen anlaşılabilecek bir olay değildir. Cicero ya da Quintilianus dünyasında *ethos*'un saltanatı hüküm sürmektedir, bununla birlikte, birincisi sonu gelmekte olan cumhuriyeti temsil eder, öbürü ise bir buçuk yüzyıl sonra doğmakta olan imparatorluğun temsilcisidir. Cicero'da retoriğin ayrıcalıklı alanı hukuk ve bir davayı savunma sanatıdır, Quintilianus ise daha çok etkilemeye yönelik figürlerin istilasındaki saraya özgü bir hitabet üstünde durur.

Retorik egemen bir düşünce modelinin silinmesiyle ve başka bir modelin beklenmesi sırasında ortaya çıkar. Yunan mitolojisi kendisini bir kurgu olarak empoze ettiğinde ve gerçek anlamda bir mitoloji gibi kabul edilmez olduğunda retoriğin, artık gerçek olduğu düşünülemeyecek bu dilin analizi ve betimlemesi gibi ortaya çıkması anlaşılabilir bir şeydir. Öte yandan, ideolojik anlamda herkes için geçerli olan tek bir söylem olmadığından, insanlar aynı soruyla ilgili olarak farklı düşünceler geliştirirler ve doğru olduğuna inandıkları cevapları getirerek tartışırlar birbirleriyle. Sofistlerin Yunanistan'ı, Aristoteles'in sistematizasyonunda özgür ve kendi kaderini kendisi belirleyen bir siteyle son bulmuştur.

Eski skolastik-teolojik modelin de çökmesiyle retorik Rönesans'ı andıran bir gelişme gösterecektir. Retoriği çok fazla etkilemiş olan ideolojiler Berlin Duvarı'yla birlikte çöktüğünde XX. yüzyıl için de aynı şeyin geçerli olduğu

söylenebilir: Toulmin ve Perelman bu yenilenmeyi önceden haber vermişlerdir. Onların yaklaşımı *logos* üstünde odaklanır, ABD'de Habermas ve Burke *ethos*'un rolünü ön plana çıkarırlar, buna karşılık, Amerikan retoriği ya da yorumculuğu özellikle dinleyicinin, okuyucunun, muhatabın –kısacası *pathos*'un– rolü üstünde durur. Bu bölünme Rönesans'ta olup bitenleri hatırlatır, çünkü *ethos*, *pathos*, *logos* dağınık bir düzen içinde, bir kez daha ön plana çıkarlar. Rönesans'ta kanıtlama –diyalektik– yavaş yavaş ortadan kalkar, yöntem söylevi ve bilim tarafından yutulur. *Ethos* ya da *pathos* kaygısı içindeki retoriği ise çok kısa süre içinde ahlak ve din yutmuştur. Tutku her şeyden önce günah değil midir? Açgözlülük, safahat, kibir ilk günaha bağlıdır. Tüm duyulur ilişkiler gibi dinbilimle, Tanrı (saf idrak) ilişkisiyle, günah, tutku, duyulur olan, dolayısıyla bu dünyaya odaklanmış olan insan doğasıyla bağlantılıdır. Dolayısıyla, retorikten geriye sadece figürlerin, bütünüyle süsleme olan ve Dumarsis (1730) ve Fontanier'den (1830) beri retorik alanını tıka basa dolduran dil biçimleri katalogunu doğuran stilize dilin *logos*'u kalmıştır. Retoriğin artık sadece epidiktik olduğu bir dönemde, Perelman, 1958'de onu geliştirerek kanıtlamayla özdeşleştirir ve günün modasına uyarlar yeniden.

Egemen Antikite modelinin, her şeye rağmen, hatibe odaklanmış retoriğine rağmen, Aristoteles ve Platon'a rağmen *ethos* olduğu düşüncesi abartılıdır hiç kuşkusuz. Bu hareket Roma dünyasının etkisiyle hızlanır ama Yunanlılar erdemi ön plana çıkarırlar. Daha sonra, Rönesans'tan itibaren *pathos*'un önceliğini dile getirme hakkı vardır: bu bağlamda, her zamankinden daha aşkın ve gizemli Tanrı

ilişkisi (Protestanlık, Karşı-Reform), İtalya'nın site-kentlerinde politik ve politikanın ortaya çıkması söz konusudur ama aynı zamanda da süsleme figürlerinin figür olabilmeleri durumu içinde uyuşturulmuş bir söylem vardır ve bu söylem mutlakıyetçilik özlemleri içindeki Avrupa hükümdarlarının sarayında kazanılmış figürlerle uyumludur. Nihayet, çağdaş dönemle birlikte *logos* egemen olur. Retorik sadece gerçeğe uygun sonuçlarıyla pek o kadar bilimsel olmayan rasyonel söylem üstünde bir söylem olur ve "kanıtlama"dan anlaşılan da budur.

Bugün kanıtlamanın retoriğe ağır bastığını ya da tersini söylemek mümkün değildir ve disiplinin gerçek anlamda birliğini sağlamak gerekir.

II. Bölüm

RETORİĞİN BİRLİĞİ VE TEMELLERİ: *ETHOS, PATHOS, LOGOS*

I. – Ethos ya da cisimleşmiş ben

Yunanlılara göre *ethos* ben imgesi, karakter, kişilik, davranış özellikleri, yaşam ve amaç tercihidir (dolayısıyla da *etik*). Bütün bu terimler pek birbirlerine bağlı gözükmez ama özellikle bir soru doğururlar: retorikle ne ilgisi vardır bunların? Kısacası, *ethos* tam olarak ne anlama gelir ve niçin hatibin rolüne benzetilir onun rolü? Ve hatip kimdir? Tartışma yaratan ve üstünde tartışılan sorulara cevap vermesi gereken kişi. Bu yetenek uzmanlıktır: hekim tıbbi, avukat hukuksal sorulara cevap verebilmelidir vb. Bu insanların bu sorulara *iyi* cevaplar vermeleri gerekir, çünkü bu konuda eğitim görmüşlerdir; bu sorulara cevap veren avukat ya da hekim değil, sadece sıradan biriyse "uzmanlığı" insan olarak iyi cevap verebilmeye indirgenir, çünkü yeteneği uzman yeteneği değil, genel yetenektir, herkes tarafından paylaşılan, herkeste bulanabilecek ve herkesin kendisini özdeş-

leştirebileceği bir *ethos*. *Ethos* özel bir yetkinlik değildir, kişiye bağlıdır, hatibin kendisiyle ilgili olarak verdiği ve kendisini dinlemeye ve izlemeye hazır dinleyicinin örnek aldığı imgesine bağlıdır. Erdemler, doğru ve iyi tavırlar, güven duyma ve güven verme hatibe bir *otorite* verirler. *Ethos* otorite ilkesi olarak (hatta argüman olarak) hatiptir. Hatibin *etiği* insan "uzmanlığı"dır ve bu insanlık otoritenin kaynağı olan ahlakıdır. Bu, kesinlikle onun ne olduğuna ve neyi *temsil ettiğine* bağlıdır. Sözgelimi, babasına sürekli "Niçin?" diye soran bir çocuğu düşünelim; aslında cevapla ilgilenmez çocuk. Onun istediği, babasının *cevap verebilme* kapasitesine inanmaktır, ona güvenebilmektir, bu, babanın, çocuk için sıkıntı kaynağı olan ve potansiyel olarak bitmek bilmeyen sorulara nokta koyacak cevapları bildiğini görmesidir. Aslında, çocuk, babasına, üç yaşına doğru kendisi için belirsizleşen bir evrende ne olduğunu sorar. Çocuk örtük biçimde kendisine "seni gördüğüm gibi ol", "bilen bir otorite olduğunu kanıtla bana" gibi bir cevap beklemektedir. Sonuç olarak, şunu söyleyebiliriz bu bağlamda: *ethos soruların son noktasıdır*.

Ethos sadece ve tam anlamıyla hatiple özdeşleştirilemez: konuşma boyutu daha karmaşık biçimde yapılanmıştır. *Ethos* bir alan, bir düzey, bir yapıdır –kısacası bir boyuttur– ama bu fizik olarak bir dinleyiciye hitap eden biriyle, hatta bir metnin arkasına gizlenen ve bu nedenle sonuçta "varlığı" pek önemli olmayan bir yazarla bile sınırlı değildir. *Ethos* genel olarak dinleyicinin özdeşleştiği biri gibidir ve bu durum, sonuçta, tartışılan soruya verdiği cevapları geçerli kılar. Bu konuda en çarpıcı örneklerden biri bir reklam filminde oynayan ve Fransız seçkinliğini ve inceliğini sim-

geleyen aktris Catherine Deneuve'ün pahalı parfümlere simge ya da model hizmeti vermiş olmasıdır. Bu reklamın *ethos*'u aktristir ama Chanel markası da olabilir bu *ethos*. Bu durumda iki *ethos* vardır: *pathos*'un gözünde *ethos*'un sahip olması gereken görüntünün projeksiyonu olan içkin *ethos* ve içkin olmayan ama gerçek bir *ethos*. Hatip bu iki *ethos* arasındaki sapma üstünde durabilir ya da, tersine, dinleyi-ciyi manipüle etmek amacıyla onların özdeşlikleri üstünde durabilir. Aynı yansıma ve gerçeklik ayrımı *pathos* düzeyinde de görülür (bkz. böl. III).

Kesin olan şu ki, hatip karşı karşıya bulunduğu sorunsala göre kendisini gizler ya da gösterir, silinir veya çarpıcı biçimde sergiler kendisini. Temkinlidir ya da öyle görünür. *Ethos*, *pathos* ve *logos*'la ilişkilidir ve ötekilerle ilişkisinde ya da olayları yönetme bağlamında ama aynı zamanda kendi yaşamını sürdürme biçiminde araç (sosyal özellikler, gelenek, görenek, dikkat, cesaret vb.) ve amaç (adalet, mutluluk, zevk vb.) seçimiyle kendi değerini kanıtlar. Burada hatibin örtük biçimde ya da ihtiyacı varsa eğer, başkasına hitap etmek için belirtik olarak aracılık ettiği bir yığın argüman ve cevap vardır. Bunların amacı sadece şunu söylemektir ona: "Cevabım var, bana güvenebilirsin."

II. – *Pathos*

Hatipten sonra dinleyici. *Pathos*'tan söz etmek dinleyicinin ancak tutkularıyla var olduğu anlamına gelebilir. Mutlaka böyle değildir bu. *Ethos* cevaplara gönderme yapar, *pathos* ise soruların kaynağıdır ve sorular tutkuların, heye-

canların ya da sadece fikirlerin tanıklık ettiği birçok nedenle ilişkılidirler. Ama retorikte "tutku"dan ne anlaşılması gerektiğini belirtmek gerekir.

Bizi ilgilendiren bir soru en azından olası iki cevap (evet ve hayır) içeren bir alternatif sunar. Retoriğin temelidir bu. Bu alternatif, öznellik bağlamında hoşnutluk ve hoşnutsuzluk çiftiyle ifade eder kendisini. Tutku gibi heyecan da cevap olarak sorulmuş soruyu dönüştürür ve dolayısıyla bir yığın renk katar ona: korkudan, umuttan, nefretten, sevgiden, umutsuzluktan, kıskançlıktan ve daha bir yığın başka tutkudan söz edilir. Ama tutku hoşnutluk ve hoşnutsuzluk açısından görülen bir sorunun öznel ifadesiyle başlar: cevap olarak bu soruyu yok eder ve ona özel ve öznel nitelikler yükler, tıpkı yukarıda tutkular konusunda söz ettiklerimiz türünden... Böylece, zevk ve sıkıntı karmaşıklığı, bütünüyle retorik biçimde de olsa, sorudan cevaba geçilmiş olması nedeniyle alternatif şemasını aşan tutkular gibi bütün heyecanların kompozisyonuna girer.

Heyecanların tersine, tutku, dışarıdan bir problem ve öznel cevap arasında fark yaratmaz. Farklı olmama durumu kişinin bireyselliğini yok eder ve dolayısıyla bireyselliğin söz konusu özelliğini açıklayabilecek bir kanıtlamaya uygun olup olmadığı belli değildir, oysa, çözüm getiren unsur üstünde duran bir retorik daha çok sonuç biçimindeki bir tutku yönünde ilerleyecektir. Othello'nun doğal kıskançlığını körükleyen ve komplosuyla azdıran Iago'dur. Tutkunun getirdiği körlük soru düzlemindeki şeylere ve bu soruya cevap niteliğindeki şeylere karşı duyarsızlık ve ilgisizlik getirir. İnsan tutkuyla sevdiğinde sevdiği insanın nitelikleri ve onunla ilgili olarak olumlu düşünceler arasında bir fark

gözetmez: şahane, olağanüstü vb. biridir, sanki öznel cevaplar sevilen insanın kendisinin özelliklerini yansıtır. Tutku, sorunsalı cevap düzlemine aktarır; her halükârda böyle bir görünüm verir. İkisinin özdeşliğini yaratır ve bu bağlamda retoriktir, çünkü soru bir cevap gibi görülmüştür ve bu da sorunsallığı ortadan kaldırır.

Cevap olarak tutku aynı zamanda *sorusu* olduğu şey üstüne bir yargılamadır: zevk ve acı soru alternatifine gönderme yaparlar, oysa, arzu, dilek, sevgi nefret, tiksinti gibi soru oluşturan şeyler üstüne pozitif bir yargı gerektirirler, alternatif karşıt terimin reddedilmesini ifade ederler. Böylece, soru, tutku aracılığıyla cevap olmuştur. Ama çoğu zaman sadece tutkunun bir sonucudur, dolayısıyla, bir yanılsamadır. Tutku basit heyecana, duygulanıma indirgendikçe genellikle dile getirilemeyen zevk içinde *daha çok* ya da *daha az* olanla belirginleşir. İnsan kendisini iyi hisseder, iyi hissetmez, nedeni olan soru belirsizdir. Tersine, insan ne kadar tutku içinde olursa soruya ve sorusu olan şeye o kadar doğru cevaplar verir ki bunun sonucu insanın her zaman yanılsama içinde olabileceğidir. Korku hoşa gitmeyecek bir cevabın gelebilmesidir; umut olumlu cevabın gelebilmesidir; umutsuzluk hiçbir cevabın gelememesidir ama her zaman bir alternatif vardır ve bu durum, Spinoza'nın çok iyi gördüğü gibi, daha karmaşık durumdaki birincil tutkulara yol açar bu bağlamda.

Tutku, soruları, çözülmüş olduğu sanılan cevaplar içine gömmüş olması açısından retoriktir. Bu nedenle, tutkular üstünde yoğunlaşmak retorik bağlamında her zaman yararlıdır, buna karşılık, soruları açıkça masaya yatıran kanıtlama tutkudan çok akla hitap eder. Dolayısıyla, tutku, dinleyiciyi bir tezi desteklemesi için harekete geçiren güçlü bir

depodur. Bu görüş açıları benzerliği güçlendirir ya da dışlanmaya çalışılan tezle farklılık derecesini artırır. Tutkunun işlevi Ötekine kendisinden kaynaklanan farkı bildirmektir. Bu, ayıran bir sorunla ilgili bir cevaptır ve aşağılayan öfkede tutku vardır, tıpkı yakınlaşmayı amaçlayan aşkta olduğu gibi.

İnsan ancak kendi kendine sorduğu sorulara verdiği cevaplarla tatmin olur: umut, umutsuzluk ve korkuyla, kimi zaman saflığa kadar giden, çok iyi işleyen olası bir retorik söz konusudur.

Tutku ya da sadece heyecan da muhatabın kendisinin cevap olarak sunduğu şeye bir cevaptır. Ama hatibin işlediği sorulara başka cevaplar da mümkündür kesinlikle. Dinleyici muhatabın sorduğu ya da işlediği sorulara cevap verir: 1/ cevaba katılabilir 2/ bu cevapları reddeder 3/ onları tamamlar ya da 4/ değiştirir 5/ sessiz kalır, onaylamak anlamına gelebilir bu 6/ onaylar 7/ onaylamaz ama sadece suskunlukla belli edebilir bunu 8/ tartışılan soruya ilgisiz kalır. Karşılıklı iletişim, dinleyicinin cevabı konusunda sekiz ihtimal, hem ele alınan soru hem de öneriler cevapla ilgilidir: dinleyici bir soruyla ilgilenebilir ya da ilgilenmez ve eğer dinleyici soruyla kendi uğraş alanı içinde yer aldığı için ilgiliyse, hatibin *cevap verme* biçimini örtük ya da belirtik biçimde onaylayabilir ya da onaylamayabilir. Retorikten kanıtlamaya geçiş süreklidir, çünkü muhatap soru üstünde fikir yürüterek ya da soruyla açıkça hiç ilgilenmeyerek soruyu soru olarak belirginleştirir ve bu durumda konuşma tartışmaya dönüşür.

Hatip dinleyicinin tutkularını dikkate almak zorundadır, çünkü bu tutkular bir sorunun öznel yanlarını açıkla-

makla birlikte, bu bağlamda ilişkili değerlere bağlı olarak denk düşerler soruya. *Pathos bir bireyin belirleyici olarak gördüğü soruları besleyen soru dışı cevapların örtük değerlerinin bütünüdür.* Bu değerler ne kadar çok tartışılırsa tutku da bunların ortaya çıkardıkları sorunsallığı karartır ve boğar. Tersine, hatip bu değerleri ne kadar saptırırsa daha az belirgin biçimde ifade ederler kendilerini. Böylece, heyecan paylaşılabilen değerlerin öznel bir rengidir. Beylik fikirler, itibari düşünceler, toplumda geçerli olan kanaatler doğururlar. *Ethos*'la bakışımlıdırlar.

Pathos içindeki sorularla ilgilenmek bireyin kendisine ait tercih edilebilir hiyerarşisi, dinleyicinin değerleri üstünde durmaktır. Onu öfkelendiren *budur*, sevdiği, nefret ettiği, hor gördüğü ya da içerlediği, arzu ettiği vb. *budur*, dinleyicinin *pathos*'unu konuşmanın retorik boyutu yapanlar bunlardır. Ve bütün bu sorular Descartes'ın "ruhun hareketleri" dediği şeyi dikkate alan değerlere gönderme yaparlar.

Sonuç olarak, *pathos* retoriğin bir boyutudur ve şunları içerir:

1 Dinleyicinin soruları.
2 Bu sorular ve cevapları karşısında hissettiği heyecanlar.
3 Kendisine göre bu soruların cevaplarını doğrulayan değerler.

III. – *Logos*

Logos soruları ve cevapları farklılıklarını koruyarak açıklayabilmelidir. Öneri ve yargıyı düşünce ve söylemin bir-

liği olarak düşünmemek gerekir artık. Bunlar kesinlikle *cevaptır* ve bu özellikleriyle çözerken, ortadan kaldırır gibi gözüktükleri sorulara gönderme yaparlar. Konuşan ya da yazan birinin kafasında her zaman bir soru bulunur ama mutlaka dile getirmez bunu, çünkü amaç değildir, bu kişi soruyu çözen ya da çözen şeyi söyleyendir. Aynı şekilde, her cevap kendisini doğuran soruyla özgürlüğüne kavuşur ve dolayısıyla başka sorulara gönderme yapar. Bu nedenle, bir önermeye *apokritiko-problematolojik çift* denebilmiştir. "Apokritik" Yunanca cevap veren, çözen anlamına gelir; "problematolojik" bir soruyu açıklayan ama aynı zamanda sorun demektir. Belki de, bir kısır döngü tehlikesiyle aynı anda ikisi birden. Bu durumda başlangıç noktasına dönülür, çünkü cevap çözdüğü kabul edilen soruyu açıklar ve bu durum biraz bir yargıcın bir zanlıya olay henüz kanıtlanmamasına rağmen karısını niçin öldürdüğünü sormasına benzer. Buna bir mantık hatası denebilir. Çözüldüğü varsayılan soru çözülmesi gereken sorunun aynısıdır, yargıcın sorusu ayırır bunları, dolayısıyla, bir kısır döngü vardır burada. Buna karşılık, "yemek vakti geldi" yerine "saat 1" dediğimde birinci cümlenin cevap verdiği vakit sorusu yemek yemeyle ilgili soru değildir. Ve başka bir örnek: "Çok komik bir oyun, çünkü çok gülünüyor" dediğimde tam bir kısır döngü içine düşerim, çünkü bunu söylerken oyunun niçin eğlendirici, komik olduğunu bilme sorusunun çözülmüş olduğunu kabul ediyorum ve bu bir cevaptır ama hiçbir şeyi çözmez. Cevabın soruyu çoğaltmaktan başka bir şey olabilmesi için çözülen soru ve cevap arasında bir fark olması gerekir, çünkü eğer oyun komikse mutlaka gülünür o oyunda ve bu, oyunun niçin komik olduğu, dolayısıyla seyreder-

ken niçin çok gülündüğü sorusunu bütünüyle cevapsız bırakır. Niçin'i açıklayan cevapta niçin sorusu yinelenmiş, sorulmuştur. Soruya cevap vermediğini de söyleyebiliriz bir bakıma: açıklar onu ve çözdüğünü varsaydığı soru bu arada yansıttığı soruyla aynıdır. Çözüm konusunda bir adım atılmamıştır ve bir kısır döngü içinde kalınmıştır.

Şimdi, görünüşte soruyla hiç ilgisi olmayan ve açıklayıcı tipte bir bildiriyi ele alalım:

1 Napoléon Austerlitz Savaşı'nın galibidir.

Birinci gözlem: bu tür bir söylem ve herhangi başka bir söylem böyle birdenbire gündeme gelmez. Napoléon ya da sözgelimi Austerlitz'le ilgili bir soru gerekir ama nasıl bir soru? Ve dolayısıyla bir cevap gerekir. Elinde bir taşla üstünüze doğru gelen ve bu taşı kafanıza atan bir kadın düşünelim, bu kadını tanımıyorsunuz ve dolayısıyla size karşı bu davranışına bir anlam veremiyorsunuz; size söyledikleri daha da gizemli şeyler, çünkü Austerlitz'ten söz etmenin ne anlamı olabilir? Hiçbir anlamı yoktur bunun. Anlam kesinlikle bir cevabın içindeki sorudur, söylenmiş olanın içindeki soru ama burada cevap yoktur, çünkü kullanılan sözcükler soru sözcükleri olmasa da her şey problemdir. İkinci gözlem: bazı koşullar gerçekleşmeden cümlenin anlaşılması mümkün değildir, terimlerinden her biri *neyin* söz konusu olduğunu, *kimden* söz edildiğini anlamaya olanak veren cevapların özeti olan belli sorulara indirgenmediği takdirde ifade anlaşılamaz: Napoléon'un kim olduğunun, hangi *galibiyetten*, *zaferden* söz edildiğinin bilinmesi gerekir ve Austerlitz'in nerede olduğunun bilinmesi gere-

kir ve bunların sonucu olarak Napoléon'un Joséphine'le evlendiğinin, darbe yaptığının (18 brumaire) ve *bu tarihin* bilinmesi gerekir. Bu saptamalar zinciri sonsuza kadar götürülmek istenmiyorsa bir yerde durmak gerekir. Bu rolü dilin terimleri üstlenir ve bu nedenle bu terimlerden çok sayıda cevabın özetleri gibi söz edilir ve bu özetler belli bir tutumluluk sağlar. Ama, sözgelimi, Napoléon'un *kim* olduğunu anlamayan biri "kim?" sorusunu soracaktır ve muhatap, vereceği cevabın içine sokacaktır bunu:

1 Napoléon Austerlitz Savaşı'nın galibidir (bu savaşı kazanan komutandır).[4]
2 Napoléon Barras'ın metresi *olan* Joséphine'le evlenen kişidir, Barras Direktuvar üyesidir, *bundan* anlaşılması gereken şudur vb.

Dolayısıyla:

3 Joséphine'in kocası Austerlitz Savaşı'nın galibidir.

(1) içindeki sorular ortaya çıkabilir ve bunlar çözülmüş gibi ifade edilebilir, bunun sonucu (1)'dir ve bu hiçbir biçimde (1)'in anlamını değiştirmez, çünkü *neyin sorusu olduğu* sadece (1)'de açıklandığından özel bir nitelik kazan-

4) (1) aynı zamanda şu anlama gelir: sadece çözülmüş şekliyle çözülen soruyu açıklayan bir soru biçimi, sorulabilmiş ya da sorulabilecek olan bir soru kullanılmıştır. Bu bağlamda, özgül olan soru düzenlemesinde tutumlu bir davranış sergilenmiş olsa da, bu sorunun gerçekten çözülmüş olduğu kabul edilmelidir; (1) "Austerlitz'in galibi kimdir?" sorusunun cevabıdır.

mıştır ve dolayısıyla örtük kalmamıştır: *söylenmiş* olan aynı şeydir. Genel olarak bir cümlenin, bir metnin ya da herhangi bir söylemin ne ifade ettiği bilindiğinde *neyin sorusu* olduğu da bilinir, çünkü bu sorular ilişkisi bu söyleme bir anlam verir. (1), (2) ve (3) Napoléon'la ilgili bazı cevapların belirginleştirilmesini sağlar ve bu cevaplar sayesinde onu tam olarak anlayamayan ve bu konuda soruları olan biri için (1)'in anlamı belirginleşir. Bu, konuşan kişinin *kim* olduğunu bilmesi için Napoléon'la ilgili *bütün* cevapları bilmesi gerektiği anlamına gelmez ama *Napoléon* sözcüğünün kendisi için bir sorun oluşturmaması için en azından bazı bilgilere sahip olması gerekir bu konuda.

Ethos potansiyel olarak sonu gelmeyen sorulara bir son verebilme yeteneğidir. Hatibin bu amaca ulaşabilmesi için özel bilgilere sahip olması gerekir: *ilgilendiği konu* üstüne bazı cevapların muhatabı tarafından da bilindiğini bilmesi gerekir, aksi takdirde soru sormaya başlayacaktır karşısındaki. Konuşmacı hitap ettiği kişinin bildiğini farz eder ve her iki taraf da bilgilidir bu konuda: muhatap da konuştuğu takdirde karşılıklı olarak sahip olunması gereken bilgilerdir söz konusu olan. Ortak bir dünyadır bu dünya ama ayrıntıları belirlenmemiştir ve dilsel etkileşimi destekler. Karşılıklı konuşmayı sağlayan bu ortak bilgiye *bağlam* denir: bağlam bilgi bağlamında hatip ve dinleyicinin paylaşması gereken varsayımsal cevapların bütünüdür. Bir ilişkilendirme yanılgısı olursa hatibe *bahsettiği şeyle* ilgili olarak soru sorma olasılığı (2), (3) vb. olasılıklara yol açacaktır ve bunlar bu bağlamda konuşmacının cevabı içinde *neyin* ve *kimin* söz konusu olduğunu belirginleştireceklerdir. Bu durumda dinleyici tarafından açıklanan bu sorular hatibin

sorgulamaları ve referanslarıyla açık seçik biçimde yinelenecektir.

Dolayısıyla, bir önerme artık sorulmayan ama gerektiğinde ortaya çıkabilen sorulara gönderme yapan bir cevaptır ve bu sorular cevabın anlamını değiştirmeden tekrar tekrar ortaya çıkabilirler, *neyin* cevabı sorusunun özgülleştirilmesine katkıda bulunurlar. Wittgenstein *Felsefi Dilbilgisi*'nde anlam, anlam sormaktır der; bu anlam cümleyi bir olasılıkla özgülleştiren cevap olarak cümlenin parçasıdır. Bir cümle anlamını söylemez çünkü anlam *soruyla* ilgili değildir ve daha çok söz konusu *olan şeyle* ilgilidir. Soru biçiminde bir ifadede gerekli olmayan gerçek bir sorunun sorulması mümkündür: "Napoléon 18 Brumaire darbesini *yapan* kişidir." Bu ifadede açık seçik biçimde "Napoléon kimdir?" sorusunun cevabı sorunun içindedir ve de soruya cevap verir. Napoléon *kimdire*, yani sorunun üstünde durduğu şeye gönderme yaparak soruyu bastırır. Soru unutulur, geriye sadece söz konusu olan *şey* kalır. "Anlam budur" denmez, "söz konusu olan budur" da denmez, sadece söylenir *o*. Ve kaçınılmaz bir biçimde her türlü cevap ve soru ifadesi *cevapta* söz konusu olan *şeyin* yararına kaybolur. Hatip ve muhatap bu *ne*, *nerede*, *ne zaman* vb. soru ifadeleri içinde silinmiştir; bu ifadeler referans rolü üstlenmişlerdir ve birbirlerine yönelik öznel eylemlerden çok söz konusu edilen şeylerle ilgilidirler.

Her ifadenin bir cevap olması ve bu özelliğiyle sorulara gönderme yapması olumsuz cümleler ele alındığında daha bir açık seçiktir. Gizli bir soru olmasa neye "hayır" diyeceklerdir bu cümleler. Sözgelimi, bir tartışma sırasında "rakibim onurludur" diyen başkan adayı örneğini hatırlayalım.

Sözcükler düzleminde bu adayın ifadesi olumlu gözükür ama bunu üstüne basa basa söylerse bir soru, bir kuşku belirir ve amacın da bu olduğu ortaya çıkar. Durup dururken şefinize gidip "şefim, sizin onurlu bir insan olduğunuzu biliyorum" derseniz ömrünüz pek uzun olmayacaktır, çünkü kesinlikle sormamanız gereken bir soruya cevap vermiş oluyorsunuz böylelikle ve böyle bir sorunun sorulabileceğini ima ediyorsunuź. "Jean yarın mutlaka gelecektir" ve "Jean yarın gelecektir" gibi iki cümle karşılaştırıldığında bu mekanizma daha açıktır: birinci cümlede bir kuşku mümkündür, çünkü konuşmacı soru sorulmadığı halde olasılığı yok eder bu bağlamda ve bu durumda bunun anlamı "Jean kesinlikle gelecektir" değil, "Jean belki gelecektir" olur. "Kesinlikle" sözcüğü Freudvari olumsuzlama gibi tersine dönüşmüştür. Bu benzer. bir mekanizmaya denk düşer ama olumsuzlamada cevap kendi kendini yok eder. "Size kesinlikle karşı değilim" ifadesinin anlamı 'benim düşmanlık sorunumun sizinle bir ilgisi yoktur'dur. Niçin soruluyor bu soru peki? Çelişki vardır ortada, dolayısıyla sorulan sorunun başka bir cevabı vardır: "Size bir antipatim var." Her defasında açıkça gözlemlenir ki, cevap bir soruyu, soru da başka bir soruyu, gerçekten cevap içinde bulunun soruyu doğurur ve bu cevap söylediğini söylemek istemez. "Kentte iyi polisler var" dediğimde kötü polislerin de bulunduğunu düşünüyorum demektir: soru sadece cevapla sorulur.

Sonuç olarak, *logos*, sorusu olduğu *şeylerin* tümüdür. Her yargı sorulan bir soruya cevaptır ve sorulmayan ve iletişimi mümkün kılan sorulara özet şeklindeki sözcüklerden oluşur. Cevaplar soruları cevaplarken başka sorular da getirirler: gerçek anlam temel önermeyle eşdeğerdir, mecazi anlam

yeni bir soru gerektirir, çünkü mecazi anlam olabilmesi için cümlenin başka bir soruya gerçek bir cümleyle cevap vermesi gerekir. "Saat kaç?" sorusuna "saat 1" cevabı verildiğinde mesele bitmiştir ama birdenbire, bana kimse bir soru sormadığında "saat 1" dersem başka bir soru sorulmuş olur – *bu bağlamda* öğle yemeği vaktinin gelip gelmediğini öğrenme durumu söz konusudur. Sözgelimi, bir seçim tartışması sırasında durup dururken söylenen "o namussuz değildir" (bu aynı zamanda "rakibim kesinlikle namusludur" gibi bir sözle eşdeğerdir) sözü aynı nedenlerle zıt anlam taşır ve bu bağlamda tek istisna sorunun söz konusu kişinin namussuz olup olmadığını öğrenmek amacıyla sorulmuş olmasıdır, bu durumda cevap gerçekten de dile getirdiği anlamı taşır.

IV. – Retoriğin bölümlerinin temeli olarak *ethos-pathos-logos* eklemlenmesi

Retorik sanatı genellikle beşe ayrılır:

1 Yaratma.
2 Düzenleme (ya da anlatma).
3 İfade biçimi (üslup).
4 Eylem.
5 Bellek.

Ama (4) ve (5) çoğu zaman aynı kategoriye sokulur, çünkü bildirilmek istenen şeyle ilgili *bellek* onu gerçekleştirme *eylem*iyle at başı gider. Bu "kategoriler"in içerdikleri nedir? Gerçek anlamda neyin "parçaları"dır bunlar? *Ethos*'a özgü söylemin, *içkin pathos*'a bağlı olarak hatibi bir soruyu

tartışan muhatabın eylemine bağlayan söylemin parçalarıdır. Geleneksel anlamda *yaratma* tartışılan sorun çerçevesi içinde, yani söylem tipi içinde argüman dolayısıyla cevap bulmayla ilişkilidir. Önemli ve belirleyici olanın *bulunmasın*dan sonra müzikteki gibi biçimlendirmek ve düzenlemek gerekir: retorik yeteneğinin temeli *düzenleme*dir. Retorik içinde irdelenen temel unsurlar vardır bu bağlamda:

a) Giriş.
b) Öyküleme.
c) Destekleme ya da karşı çıkma yoluyla ("destek"in onaylanması ve "karşı çıkma"nın çürütülmesi) kanıtlama ya da tanıtlama.
d) Ek ya da sonuç.

Giriş söyleneceklerle ilgili olarak muhatabın dikkatini çekmeyi amaçlar; bu bağlamda uzun süre Cicero'ya mal edilen *Rhétorique à Herennius*'ta (I, 3), yazar, söylemin (a), (b), (c) ve (d)'ye uygun olması için buluşun düzenlemeden önce gelmemesi ve onun içinde bulunması gerektiğini söyler. Aristoteles'e göre, sergileme (ya da düzenleme) kanıtlamadan önce gelmelidir, kanıtlama savunulan tezle ilgili argümanlar verir. Bir davada Romalı retorik kuramcılarının ilgilerinin odaklandığı bir girişimin niçin mahkemede bulunulduğu sorusuyla (problemi yaratan) başladığı gözden kaçırılır çoğu zaman. Ama o kadar biçimsel olmayan gündelik yaşamda böyle değildir durum. Aynı yapıtın (I, 3) yazarına kulak verelim: "Giriş söylemin başıdır: şu şekilde düzenlenir: a) dinleyicinin ya da dinlenecek yargıcın zihnini düzenler ya da hazırlar, b) öyküleme oluştukları ya da oluşa-

bilecekleri şekilde olguların gelişmesini sergiler. Bölünmede [argümanların] anlaşma ve anlaşmazlık noktaları açığa çıkarılır ve anlatılacak konu sergilenir. Olumlama c) destek olarak *bizim* argümanlarımızı sergiler. Çürütme c) ters sonuç yerlerini gösterir. Sonuç d) söylemi sanatlı bir biçimde kapatır."

Söz konusu metin iyi bir kanıtlamanın esasını açıklaması açısından dikkat çekicidir. Burada bütünlüğü içinde kesinlikle mutlaka kanıtlayıcı olmasa da retorikle özdeşleştirilir. Ama kanıtlara bölünme üstünde yoğunlaşma safhası bir kenara bırakılıp zevkli bir söylemle sınırlayabilir kendisini konuşmacı: bu, rétoriğin geleneksel özelliğidir.

Romalı yazarlara göre bir sorunun sorulmasının nedeni savunulacak bir *dava* (iyi hukukçular için dava ve *soru* aynı şeydir) olmasıdır. Önce bir problem ortaya çıkar, buna karşı verilen cevaplar gidip gelir, tartışma başlar ve ortadaki probleme cevap verebilmek için yeni buluş arayışları başlar. Aristoteles'e göre, giriş, Romalılar'da görüldüğü gibi çeşitli nedenlerin irdelenmesi değil, dinleyiciyi sorunsallaştırması gereken şeydir. Sözgelimi, yukarıda adı geçen yapıtta dört tür neden vardır -- dinleyici dolayısıyla toplumun değerleri için 'neden'in ifade ettiği sorunsallık derecesine göre değerli, kötü, kuşkulu ve anlamsız.

Öykülemeyle gerçek anlamda sergileme alanına girilir. Gerçeğe uygun olanın, dolayısıyla mümkün olanın yeridir burası. *Bölünme* ile gerçek anlamda kanıtlama alanına girilir, bu aşamada çelişkili tezler yeniden, ayrıntılarıyla irdelenir ve ters konumu destekleyen şeyler, bunların ilkeleri ve genel fikirleri çürütülür. Bu bağlamda, söz konusu olan girişim Perelman ve Olbrechts-Tyteca'nın *Traité de l'argu-*

mentation'uyla aynı yıl yayınlanan S. Toulmin'in *Usages de l'argumentation*'unda biçimlendirilmiş tezlerdir. Nihayet, son bölüm söylenmiş olanları tekrar ederek söylemi kapatır.

Şunu belirtelim ki, girişten sonuca kadar retorik yeteneğin üç büyük anı vardır: *ethos* dinleyiciye hitap eder ve bir soruyla ilgili olarak dikkatini çekmeyi amaçlar, daha sonra bu sorunla ilgili *logos*'u muhtemelen destekleyerek ya da karşı çıkarak sergiler. Ve hatip *pathos*'la sonlandırır sergileme sürecini, çünkü bu kez dinleyicilerin bedenlerine ve yüreklerine hitap etmek gerekir ve mümkünse tutkuları, her halükârda duyguları, hatta heyecanları hedef alınır.

Ama, aslında, hatibin aradığı, dinleyicinin her zaman gerçekleştirebileceği sorunsallığı yok etmektir. İyi incelemek gerekir. Dinleyici ne yapabilir? Kendisiyle ilgili olmayan ya da kendisini ilgilendirmeyen soruyla ilgili olarak önce sessiz kalır. Dolayısıyla, dikkatini çekmesi gereken bir giriş bölümüdür bu. Daha sonra, görmüş olduğumuz gibi, cevapları değiştirmek isteyebilir; dolayısıyla, bunların eksiksiz, hoş, heyecanlandırıcı, hatta dramatik ama aynı zamanda her zaman dinleyiciyle paylaşılan gerçeğe olabildiğince yakın biçimde sergilenmesi gerekir (*öyküleme*). Bununla birlikte, dinleyici gene de karşı çıkabilir, reddedebilir ya da onaylamayabilir, bu durum hatibi *destek olma* ya da *karşı çıkma* bağlamında irdelemeye götürebilir. Bu da niçin öykülemenin *Quintilianus'un Soruları* denen bir sorular bütününe denk düşmesi gerektiğini açıklar: *Kim? Ne? Niçin? Nerede? Ne zaman? Nasıl? Hangi yoldan?* Bunlar dinleyicinin çok doğal olarak –ve sadece açığa çıkarılması gereken bir suç

olduğunda değil– kendisine sorduğu ve hatibin öncelemek zorunda olduğu sorulardır. Dolayısıyla, bütün bu cevapları özetleyen ve bu soruları bir daha sorulmuyormuş gibi işleyen terimler kullanılır. Bu sorulara tartışmanın –ya da daha doğrusu aktörlerinin– buluşma yerleri denir. Dinleyici daha başka ne yapabilir? İkna olmamışsa ya da bu açıdan iç dünyasında mutlu olamamışsa, başka bir cevap verir, dolayısıyla dinleyicinin duygulanımlarını etkilemesi gereken *ikna* sürecidir bu. Böylece, bütün savunma modaliteleri tüketilir ve o zaman hatip davayı kazanmış olur.

Geriye üslup, bellek, daha önceki tüm unsurların buluştukları eylem kalır. Yaratma olsun, üslup olsun, bu bağlamda yardımcı olabilecek bir ifade biçimi ya da eylem yoktur. Bununla birlikte, ifade biçimi ve eylem bazı durumlarda farklılaşmak zorundadır. Hitler'in retoriğini düşünelim. Bu retorik içerik argüman bağlamında çok zayıftır. Başarısı büyük ölçüde çok özel bir söz sanatına bağlıdır: bilindiği gibi, tümcelerin üstüne basarak ve ses tonunu sürekli yükselterek sonunda haykırmaya başlamak dinleyiciyi etkiler ve nutukla birlikte onu adeta uçurur. Cümlelerin çok uzun olduğu Alman dili bu vurgulamaya çok uygundur ve böyle bir üsluba yüklenmek söylemin ikna edici özelliklerini artırır.

III. Bölüm

BÜYÜK RETORİK STRATEJİLER

I. – Etkileşim retoriği: *ad rem* ve *ad hominem* oyunu

Ortaya çıkan bir soru konusunda bireyler arasındaki farklı görüşlerin tartışılmasında sorunun ele alınması (onu *ad rem* yapan) kişisel hatırlamayla karışır (*ad hominem*), çünkü bu *intersübjektif* mesafenin *nedeni* sorunsaldır. Herkes savunduğu görüş açısı içinde yer alır. A'nın önerdiği bir tezi savunmak çoğu zaman örtük bir biçimde A'yı devreye sokmaktır. Ve A eğer kendi *düşüncesi* egemen olursa mutlu olacaktır ve bu da *ad rem* ve *ad hominem*'in örtük biçimde örtüşmelerinin kanıtıdır. Dolayısıyla, insan belli bir soruyla ilgili olarak haklı olamadığında, karşı tarafın görüşünü savunan kişiye saldırmak çekici gelir. *Ad hominem* saldırının anlamıdır bu: sözgelimi, herhangi bir tartışmada ticari ahlakı savunuyorsanız her türlü şüphelerin üstünde olmanız gerekir. Sözgelimi, Hitler açısından bir insanlık ve hoşgörü dersi zorlukla kabul edilir bu durumda. Ama *söylediğine* kar-

şılık verilemezse hatibe *ad hominem* saldırılır. Geçerli cevap kaynağı olarak *ethos* devreye sokulur. Bir Fransız patron, bir gün 39 saat yerine 35 saat çalışmaya karşı olduğunu söyler ve bir sendikacı da şu karşılığı verir kendisine: "Sizin için böyle bir önleme karşı çıkmak kolaydır, çünkü siz asgari ücretin yüz katını alıyorsunuz." Oysa, sorun bu değildir kesinlikle.

Ad hominem çoklu bir retorik stratejidir ama ilkesi bireyleri yaklaştıran ya da uzaklaştıran mesafeyi azaltmakla ilgilidir. Sözgelimi, "Siz ki büyük bir uzmansınız, biliyor musunuz acaba..." dediğimde muhatabımı ve bilgisini önemsemiş olurum ve bu da gerisiyle ilgili olarak haklı olduğumu söylediğimde düşüncelerimi daha kabul edilebilir kılar. Öte yandan, sözgelimi, kendimi küçültebilirim ve şöyle diyebilirim: "Ben ki sefil bir günahkârdan başka bir şey değilim..." Bu, önce mesafe yaratan bir eylem için ilke olarak bağışlayıcılık ve sempati uyandırması gereken bir kalıptır. Karşı tarafa verilen tavizler, hatta bir konuda geri çekilme aynı işleve sahiptirler ama *ad rem*'le ilişkilidirler. Tıpkı partnerleri yakınlaştıran düşünceler oluşturmak amacıyla ötekinin düşüncesini kendi yararımıza özetlediğimiz *prolepsis* gibi. Mesafenin minimize edilmesi gibi sorunsallık da minimize edilir. Dolayısıyla, *daha çok* ve *daha az* temel retorik enstrümanlardır. *Nicelik*'e baş vurmanın rolü de çok temeldir çünkü yararlı farklılıkların üstünde durulmasına ve ötekileri minimize etmeye olanak verir.

Bir soruyla ilgili olarak bireyler arasındaki mesafenin üstünde durmak dinleyici açısından çifte bir strateji gerektirir. Bir yandan aktörler arasındaki farkı azaltan ya da onları birleştiren şeyleri yoğunlaştıran yargılar vermek söz konu-

sudur; öte yandan ise sorulan soruya, sorulduğu için *a priori* çözülmüş gibi kabul edilse de, cevap vermek söz konusudur. Dolayısıyla, ikili yaklaşımı birleştirmek gerekir: değerler ve *ethos* üstüne bir oyun ve soruya bir cevap. Retorik ilişkinin Öteki'sini görüntü gibi yansıtan şey olan bir *içkin ethos* vardır. Dolayısıyla, dinleyicinin içkin bir vizyonu vardır ve tersi de geçerlidir bunun. Hatip de dinleyici de Öteki üstüne *a priori* bir imge yansıtırlar ve bu imgenin *a priori* olarak mutlaka gerçekliğe denk düşmesi gerekmez. Dinleyici değerlere içkin bir biçimde tepki gösterir ve konuşanı bu bağlamda yargılar. Buna karşılık, hatip, dinleyicisinin inanmış, ikna olmuş, büyülenmiş olduğunu ya da tam bir anlayışsızlık içine gömüldüğünü düşünür. *Logos*, ikna edici anlayış düşsel ya da gerçek olabilecek şekilde iki görüş açısından oluşmuş bir karışıma uyarlar kendini ama *logos*'un kendisi nötr olduğundan farklılığa olanak vermez. Dinleyiciden gelen bu yansıtıcı ya da içkin *ethos*'un yanında, dinleyicinin zihninde doğan bu yansıtıcı ve içkin *pathos* yanında bunların gerçek olanları vardır: *gerçek* eylemi içinde hatip olan gerçek bir *ethos* ve *gerçek* dinleyiciyle birlikte gerçek bir *pathos*. Gerçek *ethos* değerler farklılığını mutlaka dikkate almak zorunda olmadan bir soruya cevap verme çabası içindedir, aynı şekilde, hatip için bu bağlamda bakışımlı ve tasarlayıcı *içkin bir pathos* vardır ve şunları sorgular:

1 Dinleyicinin hatibin söylediklerini anlayıp anlayamadığı (sorusu olduğu şeyle anlam ilişkisi).
2 Soru-cevap uyumu olup olmadığı.
3 Cevabın inandırıcı olup olmadığı, dinleyicinin ikna olup olmadığı, büyülenip büyülenmediği.

Böylece, hatip, *içkin dinleyicisini* sorulara odaklanmış bu ilişkinin yansıması, karşılığı gibi görür, buna karşılık, dinleyici, değerler bağlamında etkin olur. Yansıma ve gerçekliği ayıran da budur. Hatip ya da gerçek *ethos* bu gerçekliğin bir yansıması olan bir dinleyici ya da *pathos* düşünür. Belli bir soruya mı yönelir? Dinleyicisinin kendisini anlama kaygısı içinde olduğuna inanır. Bir cevap önerir mi? Dinleyiciyi cevabın uygunluğunu test ederek düşünür. Onu inandırmaya ya da ikna etmeye, hatta büyülemeye çalışır. Bu *pathos* ona göre ikizi gibidir. *Onaylama* vardır çünkü benzerlik vardır. Farklılık başka yerdedir, çünkü gerçek *pathos* farklıdır. Hatibin *kim* olduğuyla ilgilenir ve bu bağlamda amacı hatibin cevaplarını test etmekten çok onları değerlendirmektir, yani özel birtakım değerlerin söz konusu olup olmadığını anlamaktır. Ayrıca, dinleyicinin ikna yolundan çok farklılığı yok etme heyecanı ya da olasılığıyla harekete geçirildiği de söylenebilir. Burada söz konusu olan *pathos* tarafından hatip boyutunda hayal edilen, inşa edilen, yansıtılan *ethos*'tur. Yansıtıcı *ethos* bu yapının ürünüdür. Bununla birlikte, *ethos*'taki *içkin pathos* için hatip ve dinleyiciyi ayıran bir soru bağlamında ayrılık tartışması *pathos*'u oluşturan şeyin *ethos*'unu oluşturan bir yapıya dayanır: 1/ sorunun arkasındaki niyetin (*ethos*) oluşmasına yönelik etkinlik; 2/ bir soru-cevap ilişkisi değerlendirmesi (*logos*); 3/ zihnin cevabı kabullenmesi (*pathos*). *Ethos*, *ethos* (burada kendisi)-*logos*-*pathos* ilişkisini anlama-uyum-ikna üçlemesine göre ele alır. *Pathos* gerçek gerçekliği içinde olumlu değerlere benzerlikle etkin olur ve olumsuz olduğu kabul edilen değerleri reddeder. Dolayısıyla, başka ölçütlere göre cevap verir ve buna göre onun da başında *içkin bir ethos*

vardır ama bu *ethos* hatibin kendisine uygulamış olduklarından farklı unsurlara göre oluşur.

Eğer hatip etkili olmak amacıyla iki *modus operandi*'yi birleştirirse, her biri, söylenmiş olanı bildiğinden bu bilgiyi kendi girişimine entegre eder. Gereklilikler: 1/ cevap dinleyicinin hoşuna gitmelidir ve 2/ kendi değerleriyle özdeşleşmelidir ve/veya reddetmiş olduğu değerlerle mesafe azamiye çıkarılır. Ama *ethos*'un, kendi *içkin pathos*'unu oluşturduğunda dinleyicinin cevap biçimlerini, kendisine önerdiği şeylerin tartışılması gibi öncelediği açıktır.

II. – Yansıtıcı *ethos* ve gerçek *ethos* arasındaki uygunluk, kopma ve sapma ve *logos* üstüne etkileri

Yansıtıcı *ethos*'un ilke olarak gerçek *ethos*'tan farklı olduğunu bilen hatip söylemini yansıtılan imgeye gerçekten egemen olunabilecek biçimde oluşturabilir. Bu, Aristoteles'in *phronesis* ya da temkin dediği şeye bağlıdır. Hatip dinleyicinin kendisinden beklediği erdemle donanmıştır ve mesajını iletmek için bu uygunluktan yararlanır. Olduğu gibi görünür, en azından sahte ya da gerçek bir içtenlik stratejisi olan bu uygunluk stratejisini benimseyerek inandırıcı olmaya çalışır. Burada üç olasılık vardır:

- Yansıtılan *ethos* ve gerçek *ethos* uygunluğu: hatip dinleyicisinin onayını almak ister. Bu bilinçli türdür.
- İki *ethos* arasındaki kopukluk. Cevaplar ve değerler arasında çatışma vardır. Dinleyiciyle çatışma, bitirilmesi

gerekiyorsa eğer, bu ancak dışarıdan bir yargıç aracılığıyla gerçekleşir. Bu bağlamda, Aristoteles'in söz ettiği hukuksal türün kökeni söz konusudur.

– Yansıtıcı *ethos* ve gerçek *ethos* sapması bilinçli ve pozitif olabilir. Bu durumda, dinleyicide arzu ve keyif uyandırır. Sapma dinleyicide sadece pozitif değerler uyandırmaz: pozitif değerdir. İnsan ürünü temsil eden star *olmak* ister ve gerçek anlamda star olamayınca eğretileme olan bir ürün aracılığıyla mecazi anlamda star olur. Bu girişimi karakterize etmek amacıyla Aristoteles'e başvurduğumuz takdirde hoş olanla ilgili epidiktik türün söz konusu olduğu söylenecektir.

III. – Retorik çevrim tablosu: *Ethos* ve *pathos*'un sapmaları ve uyumları

	Yansıtıcı ethos (dinleyicinin uyum sağlayarak düşündüğü)	→	Gerçek ethos (gerçekten konuşan)
Ethos	Benzerlik ve niyet		Soru
Logos	Söylemin içtenliği		Cevabın üretimi
Pathos	Değerleri savunmak		Farklılık
	↑		↓
	Gerçek pathos	←	*Yansıtıcı pathos*
Ethos	Görüş farklılıkları		Sorunun anlaşılması
Logos	Sorularına cevap		Soru-cevap uygunluğu
Pathos	Heyecanların ve inançların harekete geçirilmesi		İkna: cevap doğru mudur?

Bu tablo ne anlama geliyor? Hatip derdini dinleyicisine anlatmaya çalışır, onu ikna etmek istemek ister ve bu amaçla kendisi ya da *dinleyicisi* veya her ikisi için önemli olan ve muhtemelen çatışmalarına neden olan probleme uygun cevaplar verir. Bu, hatibin kendisiyle ilgili görüşüdür. Dinleyici açısından bakıldığında, hatip, ahlaksal açıdan çok özel birini, kendisinden, hatibin cevaplarıyla karşılayacağı değerler aracılığıyla kısmen (bir ya da birçok konuda) veya bütünüyle farklı olan ya da olmayan birini temsil eder. Yansıtıcı *ethos* ve gerçek *ethos* arasında bir sapma oluştuğunda, bunun kaynağı, hatibin kendisi için olan ve Öteki için olan arasındaki farkı dikkate almamış olmasıdır.

Aslında, yukarıdaki tablonun anahtarı hatibin, tamamlayıcısı gibi olan bir dinleyiciyi yansıtarak ikiye bölünmesidir. Gerçek dinleyici hatiple aynıdır ama her birinin yansımasının gerçek dinleyici ya da hatiple örtüştüğünü hiçbir şey kanıtlayamaz. Bunu başarabilmek için bir uyarlama, ilişkilendirme, bir farklılık bilincine ulaşmak gerekir ve retorik ilişkisi kahramanları kimi zaman öyle gözükseler de başaramazlar bunu.

Şimdi de hareketi, gerçek hatipten hareketle dört alt tabloda gerçekten oluşan girişimi irdeleyelim. Bir soru sorulur ve hatip soruyla ilgilenen dinleyicinin onu anlamaya çalıştığını düşünür. Daha sonra, muhtemelen onları karşı karşıya getiren farklılıklarına rağmen dinleyici için değeri ve soruyla uygunluğu zor anlaşılan bir cevap önerir. Karşılaştırmanın sonucu cevaba katılmadır. Bu *pathos* kesinlikle düşlenmiş, hatta düşseldir. "Ismarlama" bir dinleyicidir bu, çünkü dinleyicinin kaygıları mutlaka düşünce ve kanaatlerinde anlamadan katılma aşamasına kadar hatibi izlemek

değildir. Dinleyici *gerçek* bir farklılığı temsil eder ve hatibin eyleminin tersine çevrilmiş basit bir imgesi değildir. Dinleyicinin görüş açılarının farklılığı konusunda bir vizyonu vardır, sadece sorulan soruyla uygunluğun doğrulanmasını aramaz, kendisine sunulan söylemde *kendi* sorularına cevap arar. Kendi heyecanları ve inançlarıdır onu harekete geçiren ve sadece pasif bir şekilde başkası tarafından ikna edilme kaygısı içinde değildir. Kendisi de bu ilişkinin aktörü olduğundan çok farklı bir hatip düşünür ve bu hatibin söylediklerinin anlamından çok örneklerle pekiştirdiği gerçek niyetlerini ve değerlerini anlamaya çalışır. Hatibe inanıp inanmayacağını anlayabilmesi bağlamında dinleyicimiz için söylemin içtenliği önde gelir ve cevabın değerlendirilmesinden önemlidir bu. Hatibi yok edilmesi gereken bir farklılık gibi değil, kendisini etkileyecek bir değerler bütünü olarak görür.

Sapmanın bilincinde olan hatip bu durumda kendi gerçekliği içindeki yansımaya "tutunmaya" çalışacaktır ve bu bağlamda amacı gerçek ve yansıtıcı *pathos* arasındaki farkın silinmesi ve dinleyicinin sandığı insan olmasıdır. Katılma gerçek ve yansımanın katılımının ürünüdür. Ve, aynı zamanda, manipüle edilmesi de mümkündür. Anlaşmazlık, yansıtıcı *ethos* ve kendisiyle tam bir uyum içinde olan *pathos* tarafından algılanmayan gerçek *ethos* arasındaki bir sapmadan kaynaklanır. Kendi birliğini görür o ve aslında varlığını sürdüren Ötekinin farkını fark etmez artık. Yansıtıcı *ethos* değerler bağlamında konuşan Öteki'nin imgesidir, aynı şekilde, yansıtıcı *pathos* da gerektiğinde Perelman'ın *evrensel dinleyici* adını verdiği şeyi doğurabilir. Bu kavrama bir kök ve değer kazandırma noktası burasıdır. Gerçek *ethos*'a

gelince, o, örnek olarak ya da, daha doğrusu, konuşmacı işlevin, hatibin "uzman"ı olduğu ya da olmadığı bir sorundan söz edebilecek otorite anlamında belli bir mesleğin (sözgelimi hemşire, muhasebeci, bilim adamı, filozof vb.) örneklendirilmesi olarak insana indirgenir. Çokseslilik, kurmacada diyalog iki *ethos* biçiminin oluşmasına dayanır. Her *ethos* bir taraf olma demektir, bir soruyla ilgili bir görüştür. Onu sorma olgusu buna *cevap verir*.

Pathos ikna etmenin hedefidir. Ama her şeyine karşı çıktığımız birini ikna edebilir miyiz, inandırabilir miyiz? Bu, retorik için hiçbir çözüme ulaşma umudu kalmadığı anlamına mı gelir? Bu, alanı iktidar oyunu haline gelen farklılık oyununun belirsizliğine bırakmak demektir. Kuvvetli olan kazansın. Hukuk bunun için icat edilmiştir. Nasıl açıklanacaktır bu?

Hatip pozitif, toplumsalcı değerlere yaklaşarak cevap verdiği andan itibaren ve ötekilerden uzaklaştıkça ve özellikle bunu söylediğinde cevabı reddetmeye devam eden muhataptan ve kendisini bu cevapla yargılayacak olan dinleyiciden uzaklaşabilir. İkna edilmesi gereken dinleyicidir, çünkü yargıç olan odur. Hukukta karşıt iddiaları çözüme kavuşturan bir yargıç vardır ve bu yargıca özellikle aktörlerden birine zarar veren bir sorun üstünde doğrudan anlaşma mümkün olmayınca baş vurulur. Ama her zaman siyasal tartışmalardaki gibi bir rol oynayan bir üçüncü kişinin, bir topluluğun tanıklığına baş vurulabilir. Burada da değerlerin ön plana çıkarılmasının, buna katılımın farklı iki retorik alana bağlı olduğu açıkça görülür: belirtmek gerekir ki, yargılamak amacıyla hitap edilen dinleyici ve karşı karşıya gelinen dinleyici kısmen örtüşürler. Yargıç, Perelman'daki

evrensel dinleyici gibi idealize edilmiş, yansıtıcı ama gerçek *pathos*'tan farklı *pathos*'un bir uzantısıdır ve burada uzlaşmaz bir çelişki vardır, bu *pathos*'la yansıtıcı *ethos*'un bir sentezi söz konusudur. Her halükârda, dışarıdan bir yargıç olmayınca muhatabıyla karşı karşıya kalınır. İki işlev arasında olası bir bölünme söz konusu değildir: ellerine düşülmüştür ve gündelik yaşamın birçok önemli sorusu için de aynı şeyler geçerlidir.

IV. – Karşıtlığa rağmen cevapları destekleyen cevaplar ya da nasıl her zaman haklı olunur

Eğer hatip çatışma istemiyorsa ya da her halükârda son sözü kendisi söylemek istiyorsa *logos*'la ilgili bazı sıyrılma stratejileri geliştirmek zorundadır. Tartışma, cevap, soru ya da ikisi arasındaki ilişkiyle ilgilidir. Bunun anlamı kesinlikle karşıtlığın sorunsalın cevapla özdeşliği (kısır döngü), cevabı kabul edilmez kılan çelişki ya da bir sorudan cevabına geçişi oluşturma ya da oluşturmama gibi kesin kavramlarla etkin olmasıdır. Kaldı ki, nedenler de cevapların kendi aralarındaki ilişkilerle ilgili olabilirler. Dolayısıyla, hatip bu kesin ilişkileri kavrayarak savunmalıdır kendisini ve bunu da cevabın kesinliğini ifade ederek, kendisine uyumsuzluk eleştirisinden sıyrılma olanağı veren anlam belirsizliğini ön plana çıkararak ya da cevabına çok önem veriyorsa sorunun yerini değiştirerek yapar. Bu üçlü strateji, aslında, konunun *tutarlılığını*, sorunun *uygunluğunu* ve söylem içinde kurulan bağlantıların *doğrulanmasını* kurtarmayı hedefleyen bir rasyonaliteye denk düşer. Bunlar aynı zaman-

da sorunsallıkla ilgili farklılık olgusunun dikkate alınmış olduğunu, hatibin cevap vermemiş olduğunu, sadece sürekli gizleyerek soruyu yinelediğini göstermeye yönelik kesin eleştirileri belirtmenin çeşitli biçimleridir.

1. Benzerlik ve farklılık: soru-cevap ilişkisi üstüne çalışma. – Soru, dolayısıyla *söylediği* şey içinde soruyu *oluşturan şey* üstünde duran hatip, kullanılan ve problemi oluşturan kavramların belirsizliğine ve çokanlamlılığına dayanacaktır. Bunlar *ad rem* ve *ad hominem* için tanım stratejileridir ve "onu demedim" ya da "beni anlamadınız" türünden ifadelere vesile olurlar. Belirtilmek istenen fikir minimize edilir ya da yoğunlaştırılır. Söz konusu olan tanımsal olandır ve bu da kelimelerle oynama olanağı verir. Birinden söz ederken onun domuz gibi inatçı olduğunu söylemek problem ilişkisini belirtmektir ve aynı insanın inatçı ve aynı zamanda demir gibi bir iradeye sahip olduğu söylenirse, bu ilişki ters çevrilir. Bu bağlamda, biri pozitif öbürü negatif aynı girişim karakterize edilmiştir, çünkü kararlı bir insan olmak iyidir ve katı ve inatçı olmak kötüdür. Problem ilişkisi tersine dönmüştür, negatif olan pozitif olur ya da tersi... Birisi benim cevaplarıma karşı çıkarsa, konumumu pozitif olarak karakterize etmek için bu cevapların getirdiği çözümleri ve bu çözüm biçimlerini yeniden nitelendirebilirim. Bana inatçı olduğum eleştirisi yapılırsa, sadece kararlı biri olduğumu söyleyerek cevap verebilirim onlara. Bu, soru-cevap ilişkisini değerlendirme olanağı verir. Schopenhauer hakaret karşısında onurun kaybolduğu ve bu durumu tamir etmek için intikam almak gerektiği tezini savunan birini örnek gösteriyor. Eleştiren kişi, fikri, intikam

arayışı içinde eğilmeyi yasaklayan belli bir onur anlayışı adına reddeder, çünkü onurlu bir insan asla eğilmemelidir. Kendi görüş açısının tartışılmasını engellemek isteyen birinin girişimi güçlü bir onur anlayışını minimize etmek ve onu iyi insanın sıradan bir özelliği durumuna getirmekten ibarettir. Söz konusu olan yanıtta yeniden tanımlanmıştır, yani onurun ne olduğu...

II. Soru dışı olarak cevap. – Her türlü eleştiriyi karşılamanın bir başka biçimi, cevabı bir kesinlik yapmaktır. Ters ve her şeye karşı cevap gibi ortaya atılır bu. "Ruhumuzun kurtuluşu hepimizin aramak zorunda olduğu şeydir" der inançlı biri; ve, tabii ki, böyle bir kurtuluş varsa böyle bir önceliğe kim karşı çıkabilir? Birinci durumda belirsizlik soru-cevap ilişkisine bağlanıyordu, oysa, ikincisi kesinlik aracılığıyla cevabın çözümleyici karakterini belirtiyor.

III. Soru aracılığıyla savunma: yer değiştirme. – Sıkıntılı ya da ileri sürülen temel ilkeleri yeniden tartışma konusu yapan bir sorunun tartışılmaması için en doğru yol, soruyu saptırmak ve yerine çözümlenebilen bir yedeğini bulabilmektir. Mesafeli davranmak gülmeyle de ya da cevap vermeyerek veya "sorun değil" gibi bir cevap vererek de yansıyabilir. Daha ince ama ters başka bir teknik de soruyu cevabın kendisini empoze etme biçimiyle nitelendirerek cevaplamaktır. Yaşamak için kendisini savunan İsrail mahkûm edilmeli midir edilmemeli midir? Katılım sağlamak amacıyla, problem, savunulan görüşe göre saptırılabilir ve şöyle denebilir sözgelimi: "İsrail'in eylemi bir soykırımdır" ve burada davanın anlaşılmış olduğu son derece

kuşkuludur: kim soykırımı savunabilir? Öte yandan, Filistin topraklarının işgali çoğu zaman bir meşru müdafaa olgusu gibi kabul edilir. Böyle bir hakka kim karşı çıkabilir? Burada mesele anlaşılmıştır, çünkü problemi oluşturan şey kesinlikle gerçek anlamda sorun olmayan bir şeye doğru kaydırılmıştır ve bu retorik bir özdeşlik yaratır.

Yukarıdaki üç işlem, soru, cevabın soruyla uygunluğu ve cevabın gücü üstüne odaklanmış bir *logos*'a denk düşerler. *Ethos*, *pathos* ve *logos*'u entegre eden bu üç strateji aslında üç görüş açısından hareketle başkalarına cevabı karakterize ederler. Sözgelimi, sorunun saptırılması Öteki'nin argümanını kendi öncüllerinden hareketle nötralize etmenin, açıkça saldırmadan kendisinden hareketle onu tartışmaya açmanın bir biçimidir. *Ethos* için de aynı şey geçerlidir: "haklıyım" demektense söylenen şeyin gücü belirtilerek Öteki'nin soruları geri çevrilebilir. Bütün bu stratejiler hem hatibi hem dinleyiciyi, *ad rem*'i ve de *ad hominem*'i ilgilendirir. Bu durumda, sorunun anlamını saptırmayı yönlendiren bir anlama/özdeşlik ilişkisi (*ethos*), tanım etkinlikleri için bir uygunluk/söylem ilişkisi ve kesinlik için de bir inandırma/değerler ilişkisi (*pathos*) söz konusudur. Söylem ve sorulan *sorular* ilişkisi *savunmu*da kanıtlamanın ağırlığını öteki retorik yöntemlere göre artırmış olsa da, *logos* bu üç girişim içinde her zaman açık seçik biçimde mevcuttur. Buna karşılık, hatip *pathos* ya da *ethos*'u ön plana çıkardığında bu yöntemler *logos*'a egemen olacaklardır: ikna etme (ve kandırma) bu durumda daha çok ortak değerlere ya da daha çok hatibin öne sürmek istediği kişiliğe dayanacaktır.

IV. Bölüm

RETORİK VE KANITLAMA: ALANLARIN BİRLEŞTİRİLMESİNİN TEMEL YASASI

I. – Retorik ilişkisinin genel yapısı

Retorik olabilmesi için bir sorunun sorulması ve bu sorunun onu çözene ya da verilen cevaba rağmen varlığını sürdürmesi gerekir. *Bu, hatip ve dinleyiciyi birbirine bağlayan söylemin, cevabı açıkça verilen sorudan başka bir sorunun taşıyıcısı olmasını gerektirir.* Bu temel gereklilikle donanmış olarak temel bir retorik kuralı ya da, daha doğrusu, retoriğin temel kuralını çıkarabilmemiz mümkün olacaktır. Bu bağlamda bazı örnekler verelim:

1 Saat bir.
2 Richard savaşta aslandır.
3 Hava güzel ama o kadar sıcak değil.
4 Hava soğuk. Paltonuzu giyin.
5 Size karşı bir tavır içinde değilim kesinlikle.

Tüm bu örneklerin ortak özelliği retorik bir yapıya sahip olmalarıdır. İlk cümleyle başlayalım. Biri bana saati sorarsa ve saat de 1'se burada hiçbir sorun yoktur ve soru cevaplanmıştır. Retorik yoktur. Dilsel alışveriş bu kesin tespitle birlikte son bulmuştur: saat kesinlikle 'bir'dir. Ve şimdi seminer boyunca kimsenin soru sormadığını düşünelim ve birdenbire ben ortaya çıkıp bu ne anlama gelir diye bir soru soruyorum. Söylenmeyen başka bir soru sorulmuş oluyor, cevap, (1)'in gerçekten cevapladığı bir sorudır. Bu cevap başka bir anlama gelen (1)'in mecazi anlamıdır: "Yemek yiyelim" (1)'in mecazi anlamı olan cevaptır. Bir başka deyişle, q yerine r cevabı vardır elimizde ama kimse saati sormadığına göre, q da sorulmadığından başka bir soru (q 2 diyelim) devreye girer ve bu sorunun cevabı "yemek yiyelim" ya da "sofraya oturma vakti geldi"dir. Başka bir ifadeye geçme olanağı veren karışma ve gönderme simgesi olarak ok ve iki sorunun iç içe geçtiğini belirtmek için de nokta kullanıyoruz: (1) bağlamında aşağıdaki yapıyı buluyoruz ve bu yapı retorik ilişkisinin temel biçimidir, yani *retoriğin temel yasası*dır:

$r_1 \rightarrow q_1 . q_2$
dolayısıyla r_2

$r_2 \rightarrow q_2$ gibi q_2'ye gönderen r_1 r_2'ye de gönderecektir.

Ya da:

$$\boxed{r_1 \rightarrow r_2} \quad (\alpha)$$

$$\boxed{r_1 = r_2} \quad (\beta)$$

Aşağıdaki gibi açıklanması da mümkündür bunun:

$q_1.q_2 \rightarrow r_2$

dolayısıyla

$r_2 = r_1$

r_1 gibi $r_2 \rightarrow q_2.q_1$ olduğuna göre bunu bir karışma ya da kanıtlama şeklinde okumak da mümkündür.

$r_1 \rightarrow r_2$

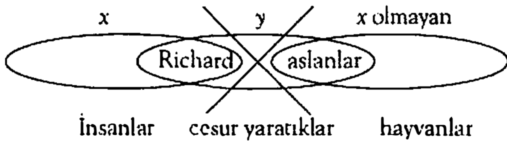
Böylelikle, sorunsal ilişkisi olarak, onların aynı zamanda farklılıklarını da oluşturan tartışma biçimleriyle birbirlerinden ayrılsalar da, retorik (α) ve kanıtlama (β) eşdeğerliği çıkar ortaya. Eşdeğerliğe gelince, onu şöyle okumak gerekir: "Saat bir" "Saat kaç?" sorusuna ve "Sofraya oturma vakti geldi mi?" sorusuna gönderme yapar. Bu son cevap olumludur, dolayısıyla sofraya oturma vaktinin gelmiş olduğu sonucu çıkarılabilir ve r_1'in gerektirdiği ve dile getirmek istediği de budur.

"r_1 demek r_2 *demektir*" retorik dışında $r_1 = r_2$ formülünü içermez. Saatin bir olduğunu söylemek sofraya oturma vaktinin geldiğini söylemektir, ancak "saat bir"="sofraya oturma vakti" ifadesi mümkündür. Bu, tam anlamıyla, soruları cevap vererek iç içe geçirmektir. Sıkıştırmadır. Retorik olarak gerçek değil, mecazi anlamda eşdeğer iki cevap alınır; r_1 ve r_2 arasındaki retorik özdeşliği sağlayan bu mecazi özelliktir. $r_1 = r_2$ özdeşliği bir figürdür. Genel olarak:

$$\frac{r_1}{q_1} = \frac{r_2}{q_2}$$

Dolayısıyla, retorikte analojinin temel işlevi ortaya çıkmış oluyor. Her türlü retorik ilişkısinde sorulan soru şudur: r_1 demek r_2 demekse, r_1 ve r_2 arasındaki ilişki nedir? Söyleme ve söylemiş olma aynı şey değildir kesinlikle. Birinci cevap verme biçimi problemi açıklamak ve $r_1 = r_2$ demektir ki bu sadece retorik olarak doğrudur.

Bulunması gereken gerçek bir cevap bulunmuyor burada sanki. Mecaz anlam geliyor yerine. Nokta işlevi görüyor, oysa, bir muammayı gerçek anlamda açıklıyor: "Hugo büyük bir yazardır" yerine "Hugo büyük bir kalemdir" dediğimde bunu çözmesi gereken terminoloji içinde bilinmeyen bir unsura işaret ediyorum, çünkü kalem yazan insanın kimliğini belirten bir niteliktir. Aslında, cevap olmayan ama cevap gibi gözüken bir cevap veriyorum ve bu noktada kalma olanağı sağlıyor bu. Mecaz bir cevap gibi gözüküyor ve bu cevabı üretmekten esirgiyor kendisini. Bu nedenle mecazi bir sözcüğün bir soruyu yansıtan mecazi bir cevap olduğu söylenebilir; bu sorunun içeriğini bulmak da dinleyiciye düşer ama burada bir olumlama, bir cevap söz konusu olduğundan genellikle daha ileri gidilmez. (2) örneğinde "Richard bir aslandır" bir eğretileme gibi çıkar karşımıza çünkü cevabı, onun cesur bir insan olduğunu hepimiz biliyoruz; aktif bir eğretileme çok doğrudan bir biçimde gerçek bir ifadeye dönüştürülemez. (2)'yi dikkatle irdelediğimizde şu *soruyu* okuruz: "Richard insandır ve insan değildir (hayvan sıfatı olduğuna göre), "x ve x değil". Bu durumda, insanları ve hayvanları bir araya toplayan x nedir? Cesaret.

Bir "*x-x olmayan*" çelişkisi gerçek anlamda ele alınamayacağından bunun bir dış gerçeklik içermesi gerekir, sözü edilmeyen bir *y*'yi dile getirmesi gerekir.

II. – Dış ve iç, doğrudan ve dolaylı sorular

(2), (3), (4) ve (5) örnekleri karşılaştırıldığında bunlar retorikte olası farklı soru bağlantılarını yansıtırlar.

Birinci durum, yani (1) cümlesiyle ilgili durum her türlü retoriği önceden dışlar ve bu bağlamda bir soru, "Saat kaç?" sorusu sorulur; bu sorunun cevabı "saat bir"dir. Gerçeklik bir nokta işaretidir. Burada soru, cevap yararına silinir. Buna *doğrudan dış cevap* diyebiliriz ama aslında dış olan cevabını verdiği sorudur, çünkü cevabın dışındadır ve cevaptan önce gelir.

(3)'te verilen öteki örnek *dolaylı bir dış cevaba* gönderme yapar: sorulan soruya doğrudan verilmiş bir cevap söz konusu değildir burada, soru kaydırılmıştır. Oswald Ducrot bu mekanizmayı bir yığın örnekle çok iyi irdelemiştir ve bu, sürecin genelliğini kanıtlar. Hayran olduğu bir kadını gezintiye davet eden birine şu cevabı verir kadın: "Hava güzel ama o kadar sıcak değil." Bu kadın bu cevabı açıkça "hayır" dememek için vermiştir. Ama aynı şeydir bu ve muhatap durumu kesinlikle anlamıştır. Bu genç kadın tam

olarak ne yapmıştır? İklimden söz ederek soruyu saptırmıştır ve muhatabın sorusunun amacı bu değildir. Muhatabın reddedildiğini çok iyi anlamış olması uyguladığı temel retorik kuralına bağlıdır kesinlikle:

$r_1 \rightarrow q_1 . q_2$

dolayısıyla

r_2 q_2 olduğuna göre
$r_1 \rightarrow r_2$

ya da $r_1 = r_2$

"Hava güzel ama o kadar sıcak değil" ifadesi hava sorusunu –sorulmamış– (q_1) doğurur ve bu şu anlama gelir: r_1 aslında q_2'ye gönderme yapar ve dolayısıyla r_1 r_2 için bir *argümandır* ("hava güzel ama o kadar sıcak değil", "hayır" demek için bir *argümandır*). Ama kanıtlayıcı okumaya retorik $r_1 = r_2$ okuması tercih edilebilir; "hava güzel ama o kadar sıcak değil" demek "hayır sizinle gezmeye gelmiyorum" demektir. (3) yapısı soru ilişkisi bağlamında çok kesindir – burada q_2: "Hava güzel" gezmeye gitmek için bir argümandır, "çok sıcak değil" *karşı* argümandır. Soru içinde yer alan alternatif cevapta yinelenmiştir. Ve dinleyicinin *doğrudan* cevap vermemesinin nedeni karşı argümanın destek argümanına göre ağır basmasıdır ve bu "*ama*" belirleyici ya da ileticisinin gösterdiği özelliktir.[5]

5) Bkz. O. Ducrot, Le dire et le dit, Ed. de Minuit, 1984.

1'den 3'e kadar sorular cevaptan önce ve cevabın dışındadırlar. 2-5 arası sorular için durum farklıdır. Bu bağlamda, *iç cevap* söz konusudur, çünkü muhatap hiçbir öncelikli soru sormamıştır ve söyledikleriyle ortaya bir problem atan konuşmacıdır ve bu problem kesinlikle *soruyla ilgilidir:*

2 "Richard bir aslandır."

5 "Size karşı bir tavır içinde değilim kesinlikle."

Bunların her ikisi de cevapların doğurduğu sorulara cevaplardır. (2)'de cevap *dolaylıdır*, eğretilemedir, tamamen mecazi bir söz etme biçimidir (cesur birinden). (5)'te cevap doğrudan ama iç cevaptır. Freudvari reddetme biçiminde şöyle bir işlev söz konusudur: "Benim tarafımdan düşmanlık gibi bir şey söz konusu değildir ama (5) ifadesiyle bu düşünceyi ortaya koyuyorum ki bu bir çelişkidir. (5) cevap olarak kendisini yok eder ve gene de (5) ifadesiyle sorulmuştur, geçerli olabilecek tek cevap geri kalandır, yani size karşı belli bir tavır içindeyim.

Biri bana öncelikle "Bana karşı bir tavır içinde misiniz?" diye bir soru sormuş olsaydı, bir reddetme durumundan değil, gerçek cevaptan söz edilebilirdi: "Hayır, kesinlikle size karşı bir tavrım yok" kesinlikle söylediğini ve söylemek istediğini dile getiren bir cevaptır.

Sonuç: Bir soru başlangıçta ne kadar belirginleştirilmişse, cevabın başka bir şey olmak istemesi ve retorik olmak istemesi o kadar az olasıdır, çünkü soru olarak problemin kendisi soru değildir.

III. – Retorik nasıl kanıtlayıcıdır ve kanıtlama nasıl retoriktir?

İki girişimin eşdeğerliği temel kuralla doğrulanmıştır: (α) ve (β): $r_1 = r_2$ $r_1 \rightarrow r_2$ ile eşdeğerdir. (4) örneğinde çok iyi görülür bu: "Hava soğuk" ifadesi retorik olarak "paltonuzu giyin" ifadesiyle eşdeğerdir ama birinin ötekine göre bir argüman olduğunu düşünmek de mümkündür. Hava soğuk *o halde* paltonuzu giyin. Ve bu ilişkiler daha toptan ve kestirme bir ifadeyle dile getirilebilir: sözgelimi, "tam iyi bir palto giyilecek hava bu" ifadesi bir üslup figürüdür ve bu üslup içinde ("hava soğuk") bağlamında üretilmesi gereken gerçek cevabı belirginleştirme tasarrufu bulunur.

Bu eşdeğerliğe dikkat etmemiz gerekir. r_1 sözcelemesi (énonciation) r_2 için, dolayısıyla kabul edilmesi için bir argümandır. Sözceleme sözce (énoncé) değildir, ikisini birleştirmek retorik, hatta kötü bir retoriktir. Bu sofistiktir, yani varlık retoriğine her zaman getirilmiş olan eleştiridir. Bir sözcelemede birinin kendisini ifade etmesi ve kendisine yeterli bir sözceyle bir başkasına hitap etmesi gerekir. Sonuç olarak, *ethos*, *pathos*, *logos*. Bunu görmüştük. Öte yandan, belki de $r_1 = r_2$'den çok "r_1"="r_2"nin belirginleştirilmesi gerekir, çünkü benzer olan r_1 ve r_2'nin açıkladıkları değildir, ama ayraçlarının varlığının yakaladığı r_1 ve r_2'nin *söylediklerid*ir. Bir argüman, söylemek ve düşünmek için bir argümandır ve nesnel bir neden değildir. Nesnel neden, hiç kuşkusuz, bir kanıtlamanın doğruladığı şey olabilir ama ötekilerden farkı olmayan bir doğrulamadır bu. Retorik r_1 ve r_2 özdeşliğiyle başlar, çünkü ancak mecazi açıdan var olabilir ve bu da r_1 ve r_2'yi birbiri-

ne bağlayan gerçek ilintiyi belirginleştirme tasarrufuna olanak verir.

IV. – Kanıtlayıcı mantık

Kanıtlama ilişkileri *logos* sayesinde özellikle retorik kavramlarının onları özellikle figürler aracılığıyla kaynaştırdığı iç içe geçme olgusu aracılığıyla farklılıkları sergiler. Kanıtlayıcı mantık bu farklılıkları eklemlemekten, argümanları olduğu yeni yargılar getiren terimler koymaktan ibarettir. Retorik, sıkıştırılmış bir kanıtlamadır. "Hastalık bu kentin tüm sakinlerini kırıp geçirdi" dediğimde bu mecaz –burada düzdeğişmece– daha sonraki mantığın sıkıştırılmış biçimidir: "Bu hastalığın tohumları bütün sakinleri öldürdü" ve hatta bu mantık sürdürüldüğü takdirde şöyle bir ifade de kullanılabilirdi: "Bu hastalığın tohumları ölümcüldür. Dolayısıyla, bu kentin sakinlerine bu ölümcül tohumlar bulaşmıştır. Demek ki, onlar bu tohumlar yüzünden ölmüştür."

Kanıtlama olası cevapların çakıştıkları, birbirlerini yok ettikleri, sorunsallıklarını kaybetmedikleri bir sorudan hareketle bir cevabın nedenini açıklar. Kanıtlamak bir yandan önerilen cevabın sorularla karşıtlaşabileceği dengeyi değiştirmeye yarar. Bu nedenle soruyu *a priori* olarak cevaplayan retorik doğru bir kanıtlama tekniğidir ve retorik ve kanıtlama aynı şeyi, yani cevabın kabulünü hedefledikleinden bunlardan birine baş vurmak belli bir durumda daha uygun düşebilir. Gene, bu nedenle, kanıtlama kimi zaman gerçekte olduğundan daha rasyonel gözükür ve bu anlamda

biçiminin gösterebileceğinden daha rasyoneldir. Argümanlar eleştirisinde çok iyi görülür bu. Bir kanıtlama nasıl çürütülür? Dikkate alınmadıkları kabul edilen soru-cevap ilişkileri üstünde durulur. Bu bağlamda, önemli yöntemler şunlardır: 1/ Kısır döngünün olumsuzlanması, 2/ Çelişki, 3/ Örtük tanımlarla, yani çok temel cevaplarla ilgili gerçek anlamlardan yoksunluk. Özdeşlik, çelişki, bu bağlamda nedensizlik... Burada, düşünce ve söylemin üç büyük ilkesi söz konusudur: çelişkisizlik, özdeşlik ve yeterli neden ilkeleri. Bu, üç çürütme olasılığını önceleyen hatibin kendisinin de niçin kesinlikten yararlanarak, bu bağlamda cevap vermek daha kolay olduğundan onu saptırarak ya da ilişkileri başka türlü anlayarak her türlü soruyu reddetme yoluyla etkin olabileceğini açıklar. Bu stratejiler bu konulara ayrılmış olan III. bölümde açıklanmıştır.

Çelişkinin reddedilmesinin anlamı nedir? Retorik çelişki, karşıtlık alanı değil midir? Çelişkisizlik ilkesi kanıtlamanın özünü oluşturan şeye olanak tanımaz gibidir: görüş açılarının mantıklı karşıtlığı. Aslında, çelişki ilkesinin söylediği çok farklı bir şeydir: aynı soruyu cevapladıkları takdirde, A ve A-olmayan aynı anda birlikte olamaz, çünkü bir soru bir alternatif olduğundan A/A olmayan, iki önerinin birlikteliğinin anlamı bir adım ilerlenmemiş olunduğu, sürekli sorunun esiri olunduğu ve dolayısıyla cevaba ulaşılamadığıdır. Sadece soru uzatılmıştır. *Cevaplar olarak* A ve A olmayanın ikisi birden mümkün değildir, birbirlerini yok ederler. Bu ilke soruya indirgenerek düşünülmediği takdirde şu sonuca varmak kaçınılmazdır: çelişkili konumlar içinde olmak, dolayısıyla karşıtlaşmak mümkün değildir: ama cevap vermek ve soru sormak karıştırılır. Bu durumda, ça-

tışmanın retoriği de mümkün değildir ve bir paradokstur bu, çünkü bütün insanlar aynı fikirde olamazlar ve, dahası, genellikle herkes haklıdır. Ama sorunsal bir söylem verilebileceği kabul edilse de alternatiflere sahip olmanın önünde bir engel yoktur ve bunların çözümlenmeleri bağlamında kavranmadıkları kabul edildiği ve dolayısıyla çözümler bulunduğu takdirde ısrarcı olur birey.

Bir cevabın, bir önermenin, bir tezin cevap alanları dışında reddedilmesi çelişki kabul edilir. Dolayısıyla, tutarlılık doğru bir kanıtlama içinde esastır: sonuçlar dikkate alınır, zıt önermenin zıt bir sonuç getirmesi üstünde durulur ya da zıt durumda geçerli olabilecek şey hayal edilir (bir hipotezdir bu): kısacası $r_1 \rightarrow r_2$ test edilir ve bunun sonucu şudur: r olmayan r_2'yi içeremez, r_1 de *r olmayanı* yönlendirmemelidır. Buradan *a fortiori* akıl yürütme denen akıl yürütme ama aynı zamanda da retoriğin dayandığı bütün ayrışmalar ve karşıtlıklar doğar. Bunlar analoji kopukluklarıdır ve retorik alanın temel kuralından hareketle açıklanabilir:

$$\frac{r_2}{q_2} = \frac{r_1}{q_1}$$

Gerçek işaret ayırıcı bir argümandır, çünkü analoji gerçeklik açısından sahte bir benzerliktir. Sözgelimi, bir kadının, çocuklarından (öz babaları gibi) saygı göstermelerini istediği ikinci koca örneğini ele alalım. Çocuklar bu adamın kendilerinin babaları olmadığını, birini baba olarak kabul etmenin ötekini reddetmek olduğunu ve "B'nin A'nın kocası olmasının" eğretilemeli bir benzerlik olduğunu, çünkü eğer B babaları gibi A'nın kocasıysa onun sadece bir koca

olduğu gerçeğini kolayca iddia edebileceklerdir. Anne *a fortiori* bir argümanla cevap verebilir bunlara: "Sert bir insan olan babanıza saygı gösteriyordunuz da bu kibar adama niçin bu kadar kötü davranıyorsunuz?" Eğer *r* q_1'den gelmiş olsaydı (ilk eşe karşı kibarlık meselesi) *a fortiori* olarak ikinci eşe karşı benimsenecek tavırla ilgili olarak q_2 yerine r_2 olması gerekirdi.

Benzerlik soruyu oluşturan *şeyin* tanımıyla ilgilidir. Soruyu oluşturan unsur her zaman, kanıtlanmaları durumunda tasarrufa gidilen bir örtük cevaplar bütünüyle belirlenmiştir. Bu bağlamda, bilindiği kabul edilen ve kavranabilir olan sözcüklere ve çok fazla sorun yaratmayan şeylere dayanılır. Sonuç olarak, Napoléon'un büyük adamı olduğundan bahsediliyorsa, 18 Brumaire'in, bazı büyük savaşların ve bir dizi reformun bilindiği kabul edilir. Kendi görüş açımızı desteklemek için sorusu olduğu *şeyle*, sorusu olduğu *kimseyle* özdeşleşen bu cevapların biri ya da öbürü hatırlanabilir. Bu bağlamda, aynı düşünceler paylaşılmıyorsa, durumunu zayıflatmak için büyük adam kavramının gerçekliği sorunsallaştırılabilir ve "büyük adam"-"büyük komutan" özdeşliği reddedilebilir.

Bir kanıtlamada kısır döngü üçüncü büyük çürütme tekniğidir. Özdeşlik ilkesindeki gibi soruyu doğuran *şeyle* ilgili değildir artık, tutarsızlık suçlaması gibi cevapla da ilgili değildir, soru-cevap bağlantısı, birinden ötekine geçiş *nedeniyle* ilgilidir. Eğer biri bir oyunun komik olduğu için eğlendirici olduğunu söylerse, bu cevapla sorunun çözülmediği, cevabın soruyu yinelediği kolayca iddia edilebilir. Çünkü niye komiktir? Problem ortadadır. Soruyu oluşturan şey cevap olarak veriliyor ve böylelikle kısır döngü içine girili-

yor: cevap veriyormuş gibi yapılıyor ama yanılsamadan başka bir şey yoktur ortada.

Bir kanıtlama sorular ve cevaplar arasında bu tür yakınlıklar ve benzerlikler içerdiğinde *aldatıcı* olur. Hiçbir şeyi çözmez ve $r_1 \rightarrow r_2$ tamamen bir yanılsamadır. r_1 demek r_2 demektir ve bundan r_1 r_2'dir sonucu çıkarılamaz. Retorikte de olup bitenler bunlardır ama bunun kendini ifade etmenin bir biçimi (mecazi) olduğunu biliyoruz.

V. – Kanıtlayıcı akıl yürütme (ya da enthymema) ve mantıksal akıl yürütme: rasyonalitenin iki farklı ve tamamlayıcı biçimi

Aristoteles'e göre, kanıtlayıcı akıl yürütme ya da *enthymema* eksik bir tasımdır, çünkü iki öncülden yoksundur ve hatta kimi zaman sonuç da önerilmez. *İlk Analitikler*'de (I, 24 *b* 18-22) söylendiği gibi, bir tasım öyle bir akıl yürütmedir ki ortaya atılan bir şeyden *farklı* bir şey çıkar. Burada farklılık düşüncesi çok önemlidir, çünkü açık seçik biçimde belirtmeden problematolojik farklılığa gönderme yapar; bu problematolojik farklılığa göre bir cevap sorudan farklı olmalıdır ama Aristoteles soru terimleriyle düşünmediğinden bir akıl yürütmenin niçin bir farklılık getirmesi gerektiğinin nedenini açıklayamaz. Ayrıca, Aristoteles'e göre, model, norm kaçınılmaz bir biçimde sonucun, tartışma ve reddetme olanağı olmaksızın doğacağı bütün öncüllerin belirtildiği mantıktır. Retorik konusunda aynı şey söz konusu olmadığından akıl yürütme zayıf gözükür burada. Muhatap söylenen her şeye karşı çıkabilir. Sonucun gölgede bıra-

kılması aynı zamanda muhataba da müdahale olanağı vermektir ve böylelikle muhatap kendiliğinden ulaştığını sandığından daha fazla inanacaktır sonuca. Aynı şekilde, hatip bütün öncülleri belirtmediğinden dikkatin çoğu zaman tartışmalı öncüllerde toplanması kaygısından da kurtarır kendisini. Suskunluğun dikkatin bunların üstüne çekilmemesini sağlama ve bunları kendiliğinden olgular şeklinde gösterme gibi bir üstünlüğü vardır. Sözgelimi, "bu adam kendisiyle sürekli tartıştığından ve metresiyle evlenmek istediğinden karısını öldürdü" dediğimizde, eğer bu suçu işlediği kanıtlanmışsa eyleminin *nedeni* tam anlamıyla açıklanmıştır. Bununla birlikte, bu *enthymema* öncül olarak 'karılarıyla tartışan kocalar onları öldürürler ve ayrıca metresleri olanlar da onlarla evlenmek isterler' gibi çok tartışmalı bir olumlama gerektirir. Gene, ayrıca, bu durum bir genellik sorunsalı karakteri getirmesine rağmen bunları dile getirmiş olmak kuşku tohumları atmak için *yeterli*dir. Sözgelimi, "bu adam içmiş, yüzü kıpkırmızı" dediğimde yüzü kıpkırmızı olan her insanın sarhoş olduğunu belirtmiş olmaktan sakınmış olurum kendimi; yanlıştır bu, çünkü insanın yüzünü güneş de yakmış olabilir. Dolayısıyla, kanıtlayıcı akıl yürütme tüm açık öncülleriyle birlikte mantıksal olarak açıklanmış olsa *daha kuvvetli* olur, çünkü bu durumda zaafını anında görmek mümkündür. Mantıksal akıl yürütme ise bütün öncülleri koyar masaya: "Bütün insanlar ölümlüdür. Sokrates de bir insandır. Dolayısıyla, Sokrates de ölümlüdür." Bütün öncüllerin açıklanması akıl yürütmeyi güçlendiriyor gibidir çünkü, bu bağlamda, sonuç kesindir ama akıl yürütme ileri sürülmesi gereken ek öneriler yüzünden bu sonucu büyük ölçüde kısıtlar ve mantıkçıların pek

görmek istemedikleri bir şeydir bu. Bununla birlikte, Aristoteles'in mantıkçı görüş açısını tersine çevirmek gerekir.

Buna, gündelik yaşamda kendimizi akıl yürütmelere verdiğimizde genellikle üstünde tasarrufta bulunduğumuz bütün bu öncülleri açıklama kaygısı kesin bir cevap verebilir mi? O halde, mantıksal girişimin ya da, daha doğrusu, altında yatan retoriğinin mantığı nedir? Ve kanıtlamadaki gibi bir yöntem uygulandığı takdirde gerçekten bir şey *yitirilmiş midir*, her şeyi söylememek (asla olmaz böyle bir şey) akıl yürütmeye zararlı mıdır? Ve mantığı kesinlikle üstüne *her türlü* akıl yürütmenin oturtulacağı bir norm haline getirmekten ve çok yaygın olmalarına rağmen ötekileri "eksik" görmekten kesinlikle vazgeçilebilse!

Sözgelimi, "kentte iyi polisler var" ya da başka bir cümle kurduğumda bir soru sorulduğu ve bu sorunun cevaplandığı kabul edilir ve "soruyla ilgili olarak bir kanaate varılmış olduğu" söylenir. Dilde kanıtsallık her zaman önerilen *cevabın* yadsınması biçiminde ortaya çıkabilecek sorusallık durumuna bağlıdır. Her zaman mümkün olan bu karşıtlığı engelleyebilmek için ortaya çıkabilecek soruları öncelemek gerekir. Bunları *a priori* olarak ortadan kaldırmak mantıksal tasımın öncüllerinin rolüdür. Bunu iyice anlayabilmek için kanıtlanabilecek bir düşünce örneği verelim. Bir dostumla ormanda dolaşıyorum ve birdenbire uzaklarda yılana benzeyen tuhaf bir şey görüyorum, yol üstünde yatmış, kıvrılmış bir şey... Yanımdakine korktuğumu söylüyorum: "Dikkat! Yılanlar zehirlidir!" Dostum, uyarımı dikkate almadan, hiçbir şey olmamış gibi yoluna devam etmek istiyor. Aslında, beni korkutan tehlikeyi hiçe saymıştır o. İyice irdelendiğinde ne anlama gelir bu reddetme durumu? Olası iki

tartışma: birincisi özneyle, ikincisi yüklemle ilgilidir. Dostum, dolanmış, uzaktan yılan izlenimi veren basit iplerden çok yılanların bulunduğu olgusunu kesinlikle inkâr edebilir. Öte yandan, bunların kesinlikle yılan oldukları düşüncesini kabul edebilir ama yüklemi inkâr edebilir: birçok yılan zararsızdır ve bulunduğumuz bölgedeki yılanlar da bu türdendir. A *priori* olarak her türlü olumlamanın barındırdığı olumsuzlama bu bağlamda cevabın niteliğine bağlıdır, soru olası bir alternatife gönderme yaptığından insanların cevaplarının kanıtsallığını bu olumsuzlama oluşturur. Mantık kendi önlemlerini alır, bu onun gücü *ve* zaafıdır çünkü özne ve yüklem sorunlarını önceler ve *a priori* olarak sonucu değerlendirmeye yarayan iki öncülle yok eder onları: öncüller biçiminde çözülmüş kabul eder bunları ve *misyonu da budur kesinlikle.* Bunun üstünde duralım. Yılanlarla ilgili olgu tartışıldığı takdirde şu saptama yapılacaktır: "*a* bir yılandır", *a* yolda, uzaktan görülen bir nesnedir. Ve yüklemle ilgili her türlü soruya karşı kendimizi güvence altına almak için "bütün yılanların zehirli oldukları" belirtilir ve oyun oynanmıştır, tasımın (mantık) temel biçimine döneriz: "Bütün yılanlar zehirlidir (bütün x'ler y'dir), *a* bir yılandır (x), dolayısıyla a zehirlidir (y)." Mantıksal akıl yürütmenin, sonucunu kesin ve tartışmasız kılmasının nedeni özne ve yüklem üstüne her türlü alternatifi, dolayısıyla iki öncülü dışlamasıdır. Güçlü olmasının bedeli her türlü soruyu imkânsız kılan *a priori* bir engeldir. Bu gücü elde etmenin bedeli yüksektir ve mantığın zayıflığı da buradadır kesinlikle. Sonuçları baş vurulabilecek dış cevaplardan yararlanma bağlamında tam bir esneksizlik karşılığında kesindir, buna karşılık, kanıtlamanın gücü, kesin sorunsallığına

rağmen, verilen, dışlanamayan ve her zaman öngörülemeyen cevaplarla ilgili olarak her zaman ortaya çıkabilecek birçok soruya doğru açılımına bağlıdır.

VI. – Tümevarım ve örneklendirme

Aristoteles'e göre, kanıtlamanın iki temel yöntemi *tümevarım* ve *örnek*tir ve bu bağlamda az ya da çok olası genel bir kurala doğru gitmek ya da ondan yararlanarak benzer bir durumu dikkate almak söz konusudur. Ama biçimsel olarak her iki girişim de birbirine bağlıdır: enthymema tümdengelimle ve örnek de tümevarımla ilişkilidir. Burada bir özdeşlik, hatta analoji vardır ve bunların amaçları aynı zamanda bir genel kurala ("Temmuz ayında İtalya'da hava güzel olur", benzer durumların yinelenmesi nedeniyle) ve bir örnekten yararlanmaya ("Napoléon'a özel nitelikler yüklemeyelim. Sezar'a ve yaptıklarına bakın") ulaşabilmektir. Tümevarım ve örnek ilkesi aşağıdaki gibidir:

> P (x), P (y),
> Dolayısıyla x=y ve Q (x) olduğundan Q (y) ya da özellik terimleriyle P=Q.

Tümevarım *bireylere* dayanır ve örnek bireylerin *özelliklerini* ön plana çıkarır ama sonuçta ikisi de aynıdır. Sezar kendini özel yetkilerle donatmış ve bir tiran gibi davranmıştır, Napoléon için de aynı şey söz konusudur. Sezar P olan bir x'tir, oysa, x aynı zamanda Q'dur, dolayısıyla P olan y aynı zamanda tümevarım yoluyla Q olacaktır ama tümevarım

olarak P ve Q'yu özdeşleştiren ve bunların uzantısı olarak P (x, y) ve Q'yu da (x, y) özdeşleştiren genel kural belirtilmez. Buna karşılık, tümevanın süreci açıklanacak olursa, sadece bireyler söz konusu olabilir bu bağlamda: "İtalya'da şu ya da bu yılın Temmuz ayında çok sıcak oldu." Bundan çıkanlan sonuca göre, eğer x P ve Q ise, y P ve Q ise, z P ve Q ise, bu durumda, P demek Q demektir; dolayısıyla, P→Q'dur. Örneklendirme tümevanmdan gelen kural üstünde tasarrufta bulunur: bir postulat olarak öne sürer onu. Ve:

$r_1 \rightarrow r_2$ ortaya çıkar.

Tümevarım ve örneklendirme $r_1 = r_2$'nin içeriğiyle ilgilidir, oysa, kanıtlayıcı mantık "$r_1 \rightarrow r_2$" içinde r_1'den r_2'ye geçişle ilişkilidir. "A demek, B demek" ise bundan "A, dolayısıyla B" sonucunu çıkarmak mümkündür ve tümevarım ve örnek bu bağlamda bir doğrulama getirmeye çalışırlar, oysa, retorik figürleri retorik özdeşlik yararına kanıtlayıcı farklılık üstünde tasarrufta bulunurlar.

$Q_1 = q_2 \ldots q_n$ ile $r_1 = r_2 = \ldots = \ldots = m$ temel retorik kuralı ve kanıtlayıcı yansıması (α) nedeniyle tümevarım ya da örneklendirme yoluyla "$r_1 \rightarrow r_n$"ye geçme olanağı veren bir formüldür.

VII. – Retorikte sorunsalın biçimi

Bir tartışmaya konu olan soruların çoğu her soruyla ilgili olarak çakışan ve aralarında bir tercih yapılması gere-

ken çok sayıda cevaptan gelir. Bu bağlamda, birlik sağlayan biçime gelince, konuyla, olguyla ilgili bir soruya Cicero *tahmini soru* adını vermiştir. Herhangi bir olgunun gerçekleşmiş olup olmadığını bilmektir söz konusu olan. Yüklemle ilgili bir soru olgunun *niteliğiyle* ilişkilidir. Nihayet, sorunun kendisi, meşruiyeti, uygun olup olmadığı, *kesinliği* de tartışılabilir.

Belirgin ve farklı retorik türlere bağlı üç girişim söz konusudur burada ama bunların her birinin de belirginleştirdikleri kabul edilen bütün türlerin içinde bulunduğunu kesinlikle kabul etmek gerekir. Tahmini hukuk alanı içinde yer alır, nitelendirme sorunu üsluba bağlıdır, dolayısıyla epidiktir ve, nihayet, siyasetin meşrulaştırıcı yönüdür. Belki de, egemen olan bir yönden söz etmek daha doğru olur burada. Sözgelimi, hukukta olay sorgulamanın koşullarını ve meşruiyetini birleştirir. Cinayet ya da meşru müdafaa! Önce birinin birini öldürmesi gerekir.

Her halükârda, bu üçlünün sunduğu ilişki bugün sayıları çok daha fazla olan ve birbirlerinden açık seçik biçimde ayrılamayan retorik türlerin sınırlandırılmasına da bu sorgulamalara bağlı davranış türüne de bağlı değildir. *Ki*, *dığı*, *diği* ve *niçin* yukarıda hatırlattığımız üç büyük ilkeye gönderme yapar ve tartışılan her cevap bu anlamda üç büyük gereklilikten destek bekler: özne-soru özdeşliği, ortaya atılan sorunsala göre onu karakterize eden cevap ve şu ya da bu cevabın verilmesine yol açan mantık.

V. Bölüm

DEĞİŞMECELER VE MECAZLAR: SONSUZ KATALOGDAN İLKELERİNİN ANLAŞILMASINA

I. – Retorikteki mecazın genel yapısı

A demek B demektir. A, B'dir.

A'nın B olmasının nedeni A demenin B demek anlamına gelmesi değildir. Ama bu söylenebildiğinde retorik mecazı denen şeyle ilişkili bir durum çıkar ortaya. Hava soğuk demek palto giymek gerektiğini söylemektir ama bu "hava soğuk" yargısının "palto giymek gerekir" yargısıyla ilgili olduğu anlamına gelmez hiçbir biçimde. Bu son önerme iklimle ilgili bir tespite denk düşer, bu tespit sıkı giyinmek için bir *argüman*dır. Mecazi anlam bir soru gibi devreye girer. Ve cevap da ikinci yargıdır. Ama "soğuk, bir paltodur" dendiğinde burada bir üslup mecazı vardır, çünkü A uyumsuz bir biçimde B'dir ve "A, B'dir" cevabı bir konuşma biçimi değilse cevap bile değildir. Mecaz kendi içinde "bir cevap" önerdiği soru durumlarını içerir. Kendisini bir

cevap *gibi* sunarak çözüm üstünde tasarrufta bulunur. "Richard bir aslandır" bir cevap biçimidir, çünkü aslında Richard aslan değildir, dolayısıyla, böyle bir ifade kullanıldığında söylenmek istenen şeyin problemi ortaya çıkar. Bu bir cevap biçimidir ama gerçek anlamda Richard hem insan hem insan olmayandır bu cevapta ve bu bir alternatife, dolayısıyla bir soruya gönderme yapar. Mecaz üslup bir cevap içinde alternatifi, uygunsuz terimleri koruma olanağı verir ve bunlar arasında kesin bir çözüm getirmez. Böylece, mecaz, çelişkinin uzlaşma anı gibi ortaya çıkar ve bu çelişki "bu bir konuşma biçimidir" ifadesiyle yok olur. Tartışılan soru çözülmüş olmaz ama çözülmüş olduğu düşünülür. Bu yapay ve kurgusal özellik retoriğin bir aldatmaya bağlı olduğu düşüncesini doğurabilir ama gene de mecazi üslup bir soruna, onu belli anlamda yok eden bir unsurdan hareketle en iyi yaklaşım biçimidir. Mecaz anlam bu işlevi yerine getirir. Sorunsalı cevaba dönüştürür, bu cevabı aramaya teşvik eder, içinde bulunan ama gerçek anlamda dile getirilmeyen çözüm imajıyla bu cevabı işin içine katmaya çalışır. Bunun için mecazi olan, gerçek olduğu kabul edilemeyecek hayali bir kimliği devreye sokar: "A, B'dir"in "dir"i bireyler arasında ortak ve de öteki nitelikleriyle farklı bir unsur içine gömülmüş zayıf bir kimlik yansıtır. Richard ve aslan cesaretleriyle özdeştirler ama bu özdeşlik bu noktada kaldığından zayıftır. "A demek B demektir"den "A, B'dir"e *geçilemeyince* mecazdan çok bir argümana baş vurma zorunluluğu çıkar ortaya. Bu, yoğunlaştırılmış bir retorik mantıktır: "x cesur biridir. Ve aslan (bir aslan olmak=y) cesurdur. Dolayısıyla, bu x kişi bir y aslandır." Perelman'a retorik mecazının önemli bir özelliği bir özel-

likler bütünlüğü içinde, dolayısıyla olası yargılarla gösterdiğini söyleten de budur. Mecaz göstererek empoze eder. Çürütülmeyen bir özellik gibi, cevap gibi gözükmesi gereken unsuru var eder.

II. – Retorik biçimlerin (ya da mecazlar) oluşumu ya da mecazi anlatım değişmecelere yol açtığında:

Dolayısıyla,	A demek B demektir. X A'dır, y B'dir.

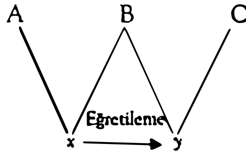
Neyle ilişkili olduklarını anlayabilmek için A ve B çözümlenirken "A demek B demektir"in analitik biçimi elde edilir. Eğer mecaz varsa bu *x* ve *y*'lerin, A'ların ve B'lerin özdeşleştirilmiş olmalarını gerektirir. Eğer x A ve B ise ve B (y) ise o zaman x y'dir, çünkü bir biçimde A'lar B'dirler (x özelliğiyle zayıf özdeşlik). Hugo büyük bir yazardır, bir yazar esasen kalem kullanır, dolayısıyla Hugo büyük bir kalemdir: x A'dır, A esas olarak y'dir, dolayısıyla x y'dir. Retorik akıl yürütme mecazlarıyla yoğunlaştırır, yargılanan özelliği seçerek "doğru" öncülü verir. Özdeşlik (zayıf) öncül ve sonucu aynı üslup formülü içinde bir araya getirir; bu formül içinde, cevap biçimindeki soru bulunur ve bu soru da bu özelliğiyle silinmiştir. Retorik yöntem olarak kendisini doğrular ve bu yöntemle cevap vermek soruları yutar ve onları çözülmüş gibi gösterir ki mecazların biçimlendirdikleri de budur.

X, y, A ve B ilişkileri klasik retoriğin dört büyük mecazını tanımlama olanağı verir: *eğretileme*, *düzdeğişmece*, *kapsamlayış*, *ironi*. Vico'dan Kenneth Burke'e kadar esas değişmeceleri tanımlarlar ve bir değişmece klasik anlamda sadece biçimiyle bir üslup mecazı gibi tanımlanmıştır. Vico'ya göre bunlar insanlık tarihinin etaplarıdır: *tanrılar çağı* eğretilemelidir, bunlar imgedir; örnek niteliklerin somutlaşmasını ön plana çıkarmanın söz konusu olduğu düşünülürse, *kahramanlar çağı* düzdeğişmecelidir; *insanlar çağının* belirgin özelliği kapsamlayıştır, çünkü kendisini empoze eden düşünce soyutlayıcıdır, tıpkı kapsayıcı sınıflarla matematik ilişkisi gibi; ve, nihayet, ironik olan dolayısıyla her türlü gizemleştirici retorik –burada daha öncekilerin tümü– karşısında bir mesafe yaratan *retorik* çağı vardır. Belli bir döneme kadar bilinmeyen retoriğin *gerçekleştirilmesi* ve aşılması çağıdır. Burke'e göre, bu dört değişmece dünyaya bakış açılarıdır: eğretileme bir *perspektif* verir, düzdeğişmece *indirgeme* sunar, kapsamlayış *göstermeye* yarar ve, nihayet, ironi de *diyalektik* olmak ister. Benim *değişmece*den anlamak istediğim argüman ve argümandan kaynaklananların sadece bir cevap oluşturdukları bir dil biçimidir. Burada mecaz ikinci bir cevabın referansı olarak yansımaz, sözgelimi, "hava soğuk" dediğimizde bu bir mecazdır ama iklimden söz edildiği için değil, palto giymek gerektiği için mecazdır. "Richard bir aslandır" Richard'ın cesur olduğunu *söyler* (içerir), oysa, gerçeklik açısından "Richard x'tir ve x değildir" ifadesi vardır önümüzde. Mecaz antitezi yok eder ve, dolayısıyla, soru çözülmüş gözükür.

Retorik benzerlik ve farklılık üstünde durduğundan mecazlara ihtiyacı vardır... Birini vurgulamak ve yaratmak için öbürünü ihmal ederek ve bastırarak.

III. – Eğretileme

Eğretileme özellikle zayıf özdeşliğin mecazıdır ve bu nedenle Aristoteles'ten beri önemli bir yere sahiptir, ondan türemiş gibi gözüken öteki mecazlara göre neredeyse genel ve tanıtıcıdır. Richard'ın bir aslan olduğunu söylemek, Richard'ın cesur olduğunu söylemektir. Ama eğretileme bunu açıkça dile getirmez, enthymema'da olduğu gibi bu sonucu çıkarmaya davet eder. Burada A'nın B olması gibi "Richard cesurdur" ifadesi A eğretilemesinin yapısına bağlıdır: Richard olan x y gibi insanlar için neyse aslan da hayvanlar için odur; x ve y'nin B gibi bir ortak özelliği vardır; B bir anıştırmadır ve bu bağlamda farklılıklar bastırıldığından özdeşleştirmeye temel işlevi görür. B bir anıştırma olduğundan B söylenmez ama x ve y olan A'nın söyledikleri aracılığıyla düşünülür sadece. x A'dır, x y gibi B'dir, dolayısıyla x y'dir. A ile B anıştırmadır, ona açıklama gereği yoktur, A "x y'dir" olmasaydı B dile getirilemeyecekti, çünkü y x gibi B'dir ve bu da onların özdeşliğini oluşturur. Bu durumda, eğretileme sürecini açıklayan aşağıdaki şema çıkar ortaya.

x insanlar için A ile aynı ilişki içindedir, y de hayvanlar için C ile aynı ilişki içindedir ve her ikisi de cesur B'dir.

Mecaz ifade Richard'ın cesur olduğunu söyler ama gerçekten söylemez bunu, x=y ilişkisi dolayısıyla bu düşünceyi içerir.

IV. – Düzdeğişmece ve kapsamlayış

Bu bağlamda, birbirlerine çok yakın ve kimi zaman ayrılmaları çok zor iki mecaz söz konusudur.

Kapsamlayış bütünü parçayla birleştirir ya da parçayı bütünle birleştirir. Sözgelimi, "demir eski savaşlarda çok insan öldürdü" dediğimizde demir burada demir silahların kapsamlayışıdır. "Fransız şarabı sever" başka bir kapsamlayıştır, çünkü Fransız diye bir şey yoktur, Fransız olan bireyler vardır ama bu da düşünceyi genelleştiren bir ifade biçimidir. Düzdeğişmece ise başka bir birey ya da başka bir şey olduğunu belirtmek amacıyla bir birey ya da nesne adını ön plana çıkarır. "Napoléon bir Sezar oldu" onun başka bir fatih, hatta zorba bir tiran olduğu anlamına gelir. Düzdeğişmece bağlamında sorun, bütünden söz etmek amacıyla bitişik bir parçadan yararlanmaktır ve burada düzdeğişmece kapsamlayıştan neredeyse kesinlikle ayrılamaz. Sözgelimi, uzakta teknelerin yavaş yavaş ortaya çıktığını belirtmek amacıyla (dünya yuvarlak olduğundan teknenin önce üst kısmı gözükür) "ufukta dalgalanan yüz yelken gördüm" dediğimde bunun bir kapsamlayış (bütün yerine kısım) ya da düzdeğişmece (bir şey yerine ilişkili olduğu başka bir şey) olduğu düşünülebilir. Bir Aristotelesçi düzdeğişmecede bir eğretileme biçimi görür, çünkü Sezar bir imgedir, bir zorbalık ve fetih simgesidir, çünkü Napoléon Fransızlar için neyse Sezar da Romalılar için odur. Kapsamlayış için de aynı şey

geçerlidir: yelken teknelerin simgesidir, (o dönemde) temel bir simgedir ve aslanın cesareti gibi bir tekneyi yelkeniyle karakterize eder. Ama genel olarak düzdeğişmece ve kapsamlayışı ayıran özellikler ve niçin bu iki mecazın bu kadar önemli görüldüğü sorgulanabilir.

Bu sorulara cevap verebilmek için bu alanın bir klasiği kabul edilen Fontanier'nin *Figures du discours*'undan birkaç örnek verelim.

Düzdeğişmecenin üstünde durduğu unsurlar:

1 *Etkeni olduğu şeyin nedeni*:
"Hava pek uygun değil bizim için."

2 *Kullanan için araç*:
"Hugo büyük bir kalemdir."

3 *Neden için sonuç*:
"Oğlum, neşem."

4 *İçerik için içeren*:
"Bir bardak içmek."

5 *Konu ya da olaylarla ilgili olarak yer*:
"Paris Irak konusunda Washington'u izlemeyi reddediyor."

6 *Gösterilen için gösteren*:
"Saray ona soyluluk unvanı vermeyi kararlaştırırdı."

7 *Maneviyat için fizik*:
Duygulardan söz eden "yüreğin kendine göre nedenleri vardır".

8 *Nesne için bir nitelik*:
Müzisyenin yerine "üçüncü keman iyi çalıyor bu akşam".

Bütün bu örneklerde aynı yapı görülür:

Ad olan ve yer dolduran bir saptama, dolayısıyla mecazın benzerlik etkisi. Arabayı çeken atlar=araba. Duyguların simgesi olan kalp=duygular. İçinde şarap olan bardak=şarap. Fransa'da iktidarın merkezi olan Paris=iktidar. Yani:

P Q'nun düzdeğişmecesidir, şu şartla ki:

Q→P olan P=Q.

Şarap için bardak, duygular için kalp, araba için atlar.

Daha yakından bakıldığında, düzdeğişmecenin benzerlik ve farklılık ölçeğinde *eksi*den hareketle etkin olduğu belirtilebilir çünkü belirlemeyi düzdeğişmeceli cevabın argümanı yapar. Sözgelimi, Fransız merkezi iktidarının merkezi olarak Paris bu iktidarın özel olarak belirtilmesidir ama düzdeğişmece belirlemeyi güçlendirerek bütünün, özün özelleştirilmesi yapar. Hatta, 4 ve 8 örneklerinde görüldüğü gibi, düzdeğişmece *a minima* düzeyinde etkin olur; "şarap içmek" yerine "bir bardak içmek" şu anlama gelir: bardağın içinde bulunabilecek bütün nesneler arasında bir tanımlama ön plana çıkarılıyor, tıpkı atlar için araba örneğinde olduğu gibi... Edinilen izlenime göre seçilmiş olan parça değil, bütündür ve, dolayısıyla, düzdeğişmece aslında ağır basan referans niteliğindeki soru düzenlemeleriyle bir kapsamlayıştır. "Araba gladyatörü devirdi" bir kapsamlayış olabilir, çünkü burada parça bütünle özdeşleştirilmiştir ve bu, bu bağlamda içinde bulundukları koşullarda at-gladyatör ilişkisi şeklinde (arabayı çeken atlar=araba) bir tanımlama görmemek koşuluyla Fontanier'nin tespitidir. Ve bu mecaz anlayışı içinde parça ya da bütün olmak fazla bir anlam taşımaz.

Ve kapsamlayış! Aşağıdaki formül geçerlidir bu konuda:

P→P olan Q=Q

Örnek: başları olan hayvanlar→bütün hayvanlar için başlar.

Fontanier'nin listesini inceleyelim:

1 Parça:
Sürü için "yüz baş".
On beş yıl için "on beş ilkbahar".

Burada kapsamlayış kullanımını doğrulamak amacıyla "bu çocuğun on beş yaşının on beş ilkbaharı" denmez ve artık sürüden söz edilmediğini anlatmak için "yüz başlık sürü" de denmez, çünkü düzdeğişmece olurdu bu. Buna karşılık, içinde başlar bulun(an) "sürü" vb. denebilir ve burada "an" ya da "en" parçaya değil bütüne gönderme yapar ve parçanın büyük bir sürü içinde başı özelleştirerek sayılması, onun bir kütleden çıkan bir unsur olması durumu değiştirmez.

2 Madde:
"Demir yarının içindedir."
"Yarayı oluşturan silahın demiridir" denienin hiçbir anlamı yoktur.

3 Sayı:
"Fransız şarabı sever" ifadesinde Fransız Fransızları içeren bir sözcüktür.

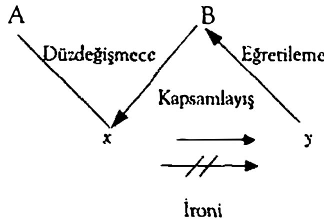
4 *Somut yerine soyut:*
"Yaş ayrıcalıklar verir" ya da söz konusu özelliği belirginleştirmek için "bilge kişi bilir onu".

Kapsamlayış *artıdan*, yani *a maxima*'dan hareketle etkin olur: daha iyi belirtmek için önemli bulduğu unsuru güçlendirir.

Cesaret örneğinde aşağıdaki değişkeler görülür: "Richard bir aslandır" bir eğretilemedir; "cesurlar bizi kurtarmaya geliyorlar" bir düzdeğişmecedir; "cesaret kentin kapılarındadır" bir kapsamlayıştır; ve, nihayet, "cesurlar orada" içinde tersini ima etmek için ironidir.

V. – İroni, eğretileme, kapsamlayış ve düzdeğişmece

Bunlar benzerlik ve farklılığı belirtmeye yarayan dört mecazdır: = için (alttaki şeklin yatay oku) eğretileme; büyük bir fark olan benzerliğin kırılması için ironi (işaretli ok); < (ya da aşağı doğru ok) için özel tanımlama düzdeğişmece verir ve > (ya da +; yükselen ok) için kapsamlayışa özgü bir genelleme söz konusudur.

VI. – Öteki mecazlar

Sözcüklere ve seslere dayandıklarından söz mecazları denen ve söylenmek istenen şeyle ilişkili olduklarından düşünce mecazları denen öteki mecazlar, abartan ya da belirten yoğunlaştırmalar ve hafifleten örtmeceler benzerlik ve farklılık üstünde yoğunlaşırlar ama bunlar farklı düzeylerde oluşur. Ekleme yaparlar ya da silerler, artırırlar ya da eksiltirler, bütün için önemli olan birleştirme ya da bağlama işlevi görürler ve genellikle Yunanca'dan gelen yabancı sözcüklerle karmaşık bir kataloga rağmen bunları destekleyen ilke biraz önce hatırlattığımız gibi basittir. Dilbilgisi biçimlerinden birini kullanmaktan hiperbole, ötelemeden daha iyisini söyleme sanatına kadar uzmanın bile bilemeyebileceği bütün kategorizasyonların tek amacı daha fazla ya da daha az üstünde etkili olmaktır ve bu bağlamda hedef, sözgelimi, düzdeğişmece ve kapsamlayış kalıplarında görüldüğü gibi farklılıklar aracılığıyla benzerliği ama özellikle retoriğin temel kuralını göstermektir. Söz konusu kural aşağıdaki sonucu vermiştir:

$$\frac{r_2}{q_2} = \frac{r_1}{q_1} \text{ çünkü } r_2 = r_1 \text{ çünkü } r_1 \rightarrow q_1 . q_2 .$$

Sonuç olarak, mecazların amacı ortak bir özelliği gösteren bir benzerlik oluşturmaktır – bir kimsenin zihninde önemli olan düşünceye dikkat çekmek için. Perelman'a göre, bir kesinlik, açıklık, varlık ama, her halükârda, cevap niteliğinde de olsa soru halinde *olan*, soru *oluşturan* bir yer değiştirebilirlik.

VI. Bölüm

İNSAN BİLİMLERİNDE RETORİK KULLANIMLARI: EYLEMDE *ETHOS*

I. – Niçin *ethos*?

Retorik *ethos-pathos-logos* üçlü boyutu çevresinde yapılanmıştır ve üç boyuttan biri, egemen olarak (çünkü nesnesidir onun) ancak retorik uygulaması içinde ortaya çıkabilir. Burada, *ethos* insana, özneye, ahlaka ve davranışa, raktere ve psikolojiye gönderme yapar. Bugün bu araştırma ve incelemelere insan bilimleri denmektedir ve bu da psikanaliz, hukuk, akla dayalı ve inandırıcı bir söylem olarak felsefeye gönderme yapar. Ama iktisat ve tarihin argümantasyon ve retorikle desteklenmesi gerekir.

II. – Psikanaliz: Beden retoriği olarak bilinçdışı

Bilinçdışında olup bitenlerin açıklanması söz konusu olduğunda, en basiti, biçimin retorik ve içeriğin de maddiyat

olduğunu söylemektir. Dolayısıyla, bilinçdışı beden dilidir. Beden bireyde farklılığı ya da, daha doğrusu, herkesin farklılığını temsil eder. Ben kendi bedenim'*im* ve *değilim* çünkü her şeyden önce bir kişilik olmak isterim ve bu, zevk alabilsem bile beni sürekli zorlayan içgüdülere, ihtiyaçlara indirgenemez. Açlığı, susuzluğu, arzusu, yorgunluğu, hastalığı ve sonunda ölümü olmayı kim ister? Oysa, beden budur aynı zamanda ve zevk denen şey kesinlikle incelme ve sosyalleşme yoluyla gerekliliğe karşı mesafeli olunduğu için tersine çevrildiği sanılan bedensel bir zorlama üstünde geçici ya da kesin bir zaferdir. Ölüm mezarla insanileştirilir, tıpkı moda olan bir zevkle giyinmenin bir ihtiyaç olması gibi... Ve açlık için zengin bir mutfak ve cinsel içgüdü için de aşk aynı şeydir. Vazgeçilmez doğal gerekliliklere gelince, bunları estetikleştirme yoluyla içe atmak mümkün olmadığından mahrem dünyaya, mümkünse eğer başkasının varlığının ve bakışlarının ulaşamayacağı bir yere atılmışlardır. Bedeni, kendimiz olmamız için içimize atmamız gerekir, beden benzerliğin oluşabilmesi ve doğrulanabilmesi için belli bir mesafeye konması gereken farklılıktır. İçe atılan, yani arzuyla ehlileştirilen beden böylece büyük bir varoluş gururu kaynağıdır, çünkü ancak bu durumda tam anlamıyla kendisi olur insan.

Zafer kesinlikle aldatıcıdır ve beden sonunda her zaman galip gelene galebe çalar. Yaşlılık ve hastalık ölüme götürürler ve sonuç olarak beden bizi ya taşır ya da bırakır. Bedenin reddedilmesi içimizdeki hayvanlığın reddedilmesi ve uzaklaştırılmasıdır. Bedenimiz *olduğumuzu* söyleyebileceğimiz gibi *olmadığımızı* da söyleyebiliriz. Bedenle benzerlik ve benzersizlik sadece figüratif bir şey olabilir. Bedenin

retorikleştirilmesi bunun bir sonucudur. Freud'dan bu yana *bilinçdışı* deniyor buna. Çelişkinin çelişki olmayanı uyumlu hale getirerek retorik bir figür içinde eridiği yerdir burası: ben olmadığım bedenim (aynı zamanda). Aynı şekilde, beden zevklerinden doğan bütün tutkular retorikleşirler. Tutku bedenin retoriğidir, organik ve psikolojik arasındaki kaynaşma noktasıdır, problemi kesin bir zafer haline getiren dildir, her halükârda, gördüğümüz gibi, bütünüyle geçici bir çözümdür. Tutku hem olmak istediğimiz hem istemediğimiz bir bedenin çelişkisini kimliğe dönüştürür ve bizi bedenin egemenliğine indirger ve hatta bu şekilde tanımlar. Tutku bedenim olma ve olmama özgürlüğü verir bana, çünkü mecazi olarak öyleyimdir. Tutku olmadan *bizim* bedenle ilişkimizi açıklayan A/A olmayan çelişkisi gerçek anlamıyla ele alınmalıdır, ama bu bir çelişki olduğundan bastırmak gerekir onu, dolayısıyla bilinçdışı çıkar ortaya. Bilinçdışının retoriği alternatifin yer değiştirme figürleriyle (düzdeğişmece) ya da figüratif benzerlikle (yoğunlaştırma eğretilemesi) çözülmüş olduğu kabul edilerek etkin olur. Bastırılan beden bu şekilde kendini ifade eder ve yer değiştirir: bedenin ortaya çıkmasına aracı olan şifredir bu ama söylenmez. Farklılıktır o ve bu bağlamda en simgesel olan, benzerliği engelleyen cinsel farklılıktır. Bu durumda, sorunu reddederek (makyaj, *body building*, yakışıklılık vb.) aşırı ödünleme yoluna gidilir. Sorunsal bastırma yoluyla çözülür ya da her halükârda belli bir uzaklığa atılarak saptırılır. Ama gerçekliği içinde varlığını sürdürür. Bu noktada *nevroz* gerçek *psikoz*dan ayrılır. Nevrozda özne problemi deforme eder: takınakları başka bir biçimde dile gelir, içki içer ama alkolik değildir, karısını döver ama sert değildir, sadisttir ama işken-

ceci değildir, emirlere uyar: kısacası, soru soran şeyi saptırır ve yeniden adlandırır. Psikozda silinen soru-cevap ayrımıdır: gerçek etkili değildir artık ve sözgelimi büyüklük düşleri içinde olan özne kendisini gerçekten Napoléon sanır. Bastırma azaldıkça nevrozdan psikoza doğru bir kayma olur.

Ben gerçeğin itkilerinden ve zorlayıcılıklarından gelen problemleri bastıran bir unsur olarak ortaya çıktığına göre, beden ve başkaları da dahil olmak üzere dış dünya ilişkisi retoriğe bağlıdır. Ben özellikle bir retorik alanıdır, beden ve dünya karşıtlığı onda ve onun aracılığıyla yok olabilir. Bu sorunların bastırılması gibi bir de bastırmanın bastırılması vardır. Ben kendisinden kendisine tam bir benzerlik yükler ve her türlü ilişki içinde *a priori* olarak bir blok ve kendiliğinden ve kendisi için bir bütünlük gibi doğrulanır. Hiç kuşkusuz, retoriktir bu, çünkü bu benzerlikten emin olabilmek için bastırmanın kendi içine düşmesi ve kendini unutturarak kendi içine kapanması gerekir ki bu da ancak Ben'in tarihselliği –psikolojik, sosyal, öznel, hatta tarihsel sorunsallığı– bilincin kapısını asla çalmadığında mümkün olabilir. Bilinç bu retorikleştirmenin, bu öznel kimliğin gerçekleşmesinin etkenidir, öznel kimliğinin gerçekleşmesi, özerk gerçekliğinin güvencesi, her türlü özerk gerçeklik *için* güvencedir. Bu nedenle, bilinçdışı, sonunda tarihsel olarak ortaya çıkar: eksiksiz bir yansıma içinde zihnin kendisiyle sürekliliği bir yanılsamadır ve sadece yanılsama içinde gerçekleşebilir. Zihin bilinçle sınırlanamaz, öznellik de Tarih olmadan olamaz.

Kaldı ki, bastırma kavramının da sadece bireysel bir tanımı vardır. Tarih içinde etkin olur, tarihselliğini yapan şeyin kavranmasını sağlar.

III. – Eğretileme olarak tarih

Tarihselliğin ya da Tarihin retorik yapısının retorik yapı olarak belirginleştirilmesi yeni bir şey değildir, çünkü Giambattista Vico'ya (1725) kadar dayanır. Tarih felsefesinin problemi buna bir amaç yüklemesidir. Tarihin retoriği ise onun, her dönemde yaşayanlar ve sadece kendi varlıklarına dalanlar için bastırılmasını sağlar. Bu noktada, tarihi özel retorik figürleriyle belirlenmiş dört etaba ayırmış olmasaydı ve tarihin bastırılması, anlamı anlaşıldığından bitecekmiş gibi her türlü mecazın gizemini açığa çıkaran bir mecaz aracılığıyla tarihin karartılmasının sonunu göstermemiş olsaydı, Vico'yu izleyebilirdik. Bu, tarihin her dönemde bastırılmış olduğunu unutmaktır, çünkü şimdide yaşarız ve tarihsel olan, bu şimdiye şu ya da bu biçimde entegre olmuştur. Aslında tarihin bastırılması tarihle birlikte hareket eder ve hatta bir parçasıdır onun.

"Bastırma"dan anlaşılması gereken, tabii ki, uzaklaşma ve daha açık olarak da sorun yaratan şeyin uzaklaştırılmasıdır. Bu bazen sadece örtük kalması gereken şeyin gölgede bırakılması anlamına gelir ama bu mümkün olmadığında farklılık başka bir biçimde, yani belirtik olarak ortaya çıkar. Sorunsal ve sorunsal olmayan arasındaki fark onları başka bir farklılıkla (saptırma) ayırarak gerçekleşir ama bir an gelir, (bugündür bu an hiç kuşkusuz), bunların özel bir biçimde tematikleştirilmemesi diye bir şey söz konusu olamaz; bu durumda, bastırma, sorunsalın, açık seçik biçimde, çözümü gerçekleştiren, kesinlikle farklı bir biçimde, *olduğu gibi* ortaya konmasıyla yansır. Ama niçin bastırıyoruz? Bu soruya cevap verebilmek için *neyi* bastırdığımızı bilmemiz

gerekir. Bastırılan kesinlikle bir "ne"dir, yani sorunsaldır. Bastırmanın hedeflediği farklılık sorunsal ve cevap farklılığıdır ya da problematolojik farklılıktır ki bu da karışıklığın cevabın bulunduğu ve sorunun ifade ettiği arzunun onun gerçekleşmesiyle çakıştığı yanılsamasına yol açması olgusuyla açıklanır. Yunan olsun ya da Elizabeth, İspanyol veya Fransız olsun, trajedi karışıklığın olabildiği, insanların sonunda kendini kral sanan bir körü yuttuğu bir yazgıya egemen olduklarını sandıkları tarihin bu anlarını açıklar.[6] Her türlü gerçekliğin olabilirliği duygusu her zaman problematolojik farklılığa saygının bir meyvesidir. Oysa, biz tarihin içinde yaşıyoruz ve tarih eski cevapları sarsar ve onları sorunsallıkla vurarak geçersiz kılar. Eskiyi yeniden, kendilerini empoze eden cevapları gitgide daha fazla soru olan cevaplardan ayırabilmek esastır. Bu o kadar kolay değildir, çünkü kolay olsaydı edebiyatta bize karışıklığın sonuçlarını hatırlatacak trajedi olmazdı.

Tarih hızlandıkça farklılıklar keskinleşir ve eski cevaplar da sadece eğretileme düzeyinde kalırlar. Üstüne üstlük, bunların eğretileme olduklarının ve başka cevaplar, başka bir gerçeklik davet eden muammalar olduklarının bilincine daha fazla varılır. Kısacası, bunlar başından beri artık olmadıkları şeylerdir ve dolayısıyla da konuşma biçimleri olarak olduklarından daha az şeylerdir: önceki durumlarına göre farklılık. Bu eğretilemeler yeni cevaplar problemini getirirler ve hatta tarihsel sorunsallık ifadesi olarak talepte bulunurlar. Dolayısıyla, bilincine varılır onun ya da

6) Bu konuyla ilgili olarak bkz. M. Meyer, Le comique et le tragique: penser le théâtre et son histoire, PUF, 2003.

inkâr edilir. Bu durumda eskilerin yerine yeni cevaplar gelir ya da gene eğretileme dolayısıyla retorikleştirme aracılığıyla geçerliyınişler gibi bu eski cevaplardan vazgeçilmez. Sonunda çöker bu anlayış. Bu aynı zamanda tutuculuk ve bütün tarihi kat eden ilericilik arasındaki karşıtlığın, iki farklı retoriğin kaynağıdır. Tarih bu ikili cevabı destekler, çünkü eski cevapların eğretilemeli hale getirilmesiyle yansıyarak, onları geçici ya da kalıcı biçimde yok etmeden ilerler. Her zaman yeni gerçeklikler kurulabilir ve değişimden kaynaklanan gerçeğe yapışmak mümkündür, aynı şekilde, zayıf benzerliğe de tutunmak ve bunun tarihin gerçek metni olduğunu söylemek de mümkündür ki bu da gerçektir. Önemli olan tek şey sorunsal ve cevabı ya da, terim tercih edildiği takdirde, *apokritiği* iyi ayırmaktır birbirlerinden. Sorunsal kendisini ne kadar açık seçik biçimde hissettirirse bastırma da eğretileme içindeki özellikleriyle sorun konusunda bilinçlenmeyle belirginleşir. Bu eğretileme Vico'nun düşünebildiği gibi özel bir mecaz değildir ama benzerliğin zayıflamasıyla, daha kısıtlı bir rol oynayan gerçekle ilişkilidir. Büyü, boş inanç, dinsel akıldışılık eski cevapların yerlerini cevap olarak en kolay çağrışımlara bıraktıkları karışık dönemlerin özellikleridir.

Zayıflayan problematolojik bastırma burada sorunsal görmeye dikkat edilmediği takdirde sorunsalı cevaplar düzeyinde hazmeder. Ve, dikkat gösterildiği takdirde, bu bağlamda sorunsallığın apokritiğe dönüşme riskini engelleyebilmek için ödünleyici başka bir bastırma tipinin olması gerekir. Bu nedenledir ki, varlık ne kadar zayıflarsa tarih o kadar hızlanır ve sorunsal belirtik hale gelir ve matematikleştirmeye özgü benzerlikler açısından güçlü varlığın da bir

güvence olarak tarihsel farklılıkların oluşturduğu benzerliğin zayıf varlığına cevap vermesi gerekir. Rönesans'tan bu yana bilim tarihi bu tarihsel sürecin gerçekliğini onaylamak için tam zamanında müdahale etmiştir. Bunun yanında, sorunsallık, retoriğin rönesansının gösterdiği gibi bu özellikleriyle cevapların konusunu oluştururlar. Bununla birlikte, mutlaka bununla ilgili olmayan ama onu sadece ileten ve ondan yararlanan zayıf varlık olarak bütün cevaplar varlığın zayıflamasının ve cevap bağlamında artan sorunsallığın bu tarihsel gelişimi alanında gelişmişlerdir.

IV. – *Ethos*'un retorikleşmesi olarak toplum

Ben, toplumda her zaman retoriktir: kendini tasarlayarak ortaya çıkarır. Goffman bu ben mizanseninin ikili bir eksene göre gerçekleştiğini çok iyi göstermiştir:[7] 'ben'in temsil edilmesinde uzaklaşma ve yaklaşma ekseni, başkalarıyla ilişkide Öteki'nin tartışılmasını yok etmenin iki biçimi. Bunun olabildiğince iyi bir biçimde gerçekleşebilmesi için 'ben'in kendisiyle ilgili temsili bağlamında Öteki'yle ilgili her türlü tartışmayı yok etmesi gerekir. Bu durumda, Javeau'ya göre, iki tip etkileşim söz konusudur. Bu, nezaketin, gündelik konuşmadaki sıradanlığın, ama aynı zamanda da el sıkışma gibi güven vermeye yönelik hareketlerin rolünü açıklar. Kaçma, geri çevirme ritüelleri ise ideal bir mesafe oluşturmayı amaçlar (içeri girmeden önce kapıya

7) Bu konuyla ilgili olarak bkz C. Javeau, Sociologie de la vie quotidienne, PUF, "Que sais-je?", 2003, s. 69-77.

vurulur, özür dilenir, çok yüksek sesle konuşulmaz vb.). Retorik ilişkiye özgü benzerlik ve farklılık oyunu böylece sosyal bir temel oluşturur. Bunun paradokssuz olması mümkün değildir. Kendine benzerlik tarihsel –ve de psikolojik– açıdan çok istikrarlı olmadığından, retorik olan her şeyin gizemi bu özellikleriyle açığa çıkmasına rağmen gitgide retorik olarak etkin olur. Kaybolan ritüeller bireyselliği koruma gerekliliğini yerine getirdiklerinden daha bir gereklidirler. Dolayısıyla, ilgisizlik nedeniyle kırılganlaşır bu gereklilik.

V. – Retorik ve felsefe

Filozoflar kendilerine söylemlerinin kanıtlayıcı olduğunun söylenmesinden pek hoşlanmazlar. Platon'dan bu yana mantıksal-matematik modelle yaşarlar ve yöntemde bu idealin Platon'dan beri yüzyılları aşarak gelmiş olduğunu anlamak için Spinoza'nın *Ethica*'sının teoremleri ve açıklayıcı notlarını hatırlamak yeterlidir. Bugün tersi görülmektedir: kesinliğin olmaması. Filozof birey olarak düşündüklerini söyler ve düşünceleri içinde, her halükârda uygulamaları içinde, ileri sürülen fikir başka bir fikir kadar değerli olsa da inandırmak için bunun yeterli olması gerektiğini düşünür.

Bununla birlikte, felsefe yapmak kanıtlamak, temelden sonuçlara kadar olabildiğince uzağa gidebilen bir söylemi yapılandırmaktır. Tercih, Descartes'a, Platon'a ya da XX. yüzyıl başı neopozitivistlerine özgü mantıksal-matematiksel ve postmodern düşünceyi karakterize eden iyi kötü, açık

seçik biçimde ifade edilmiş serbest çağrışımlarla örülmüş zayıf söylem arasındaki bir tercih değildir. Felsefede kesinlik vardır; uygulama için bu kesinliğin neyle bağlantılı olduğunun bilinmesi önemlidir. Akıl yürütmenin amacı bir sonuca ulaşmaktır, bir başka deyişle, kendimize ve başkalarına sorduğumuz sorulara cevap verebilmeye çalışmaktır. Bilim bu amaca mantıksal-deneysel yöntemle ulaşır: daha öncekileri çözdükçe bulduğu ya da keşfettiği alternatifleri test eder. Gündelik yaşamda çoğu zaman başkalarıyla diyalog halinde cevaplar bulunur bu bağlamda: yarın ne yapacağınızı öğrenmek istiyorsam söylersiniz bana bunu ve soru ortadan kalkar. Ama soruların radikal olduğu ve tarih içinde birbirlerini izleyen cevapların ötesinde sürüp gittiği felsefede durum farklıdır. Bu alanda, Yunanlıların yaptıkları gibi, özgürlük, kötülük, gerçek, ahlak, adalet üstüne sorular sorulur. Bütün bu "konular" soru oluştururlar ve böylelikle felsefe sorunsala dönüşür: ve bu sorunsal radikal olduğundan son tahlilde sorunsalla ilgili olacaktır. Bu, filozofu bir kısır döngüye mahkûm eder mi? Kesinlikle hayır: cevaplara ulaşabilmek için elinde sorunsaldan başka bir şey olmadığından, genellikle filozofun varsaymaktan başka bir şey yapmadığı kabul edildiğinden, cevaplarını sadece sorularından çıkarmak zorundadır. Filozof bizim gündelik yaşamda yaptığımız her şeyi yapamaz, sözgelimi ihtiyaç duyduğumuz bilgileri elde etmek için başkalarına baş vurmak...

Filozof kendi sorunsalının cevabını kendisi bulabilmelidir, çünkü baş vurabileceği başka bir şey yoktur elinde: buna *problematolojik tümdengelim* denir. Felsefe tarihinde, en azından Aristoteles, Descartes, Kant ya da Hegel gibi büyük filozoflarda rastlanır bu kavrama. Kant'ta kategori-

lerin aşkın tümdengelimi problematolojik bir tümdengelimdir. Descartes'ın '*düşünüyorum öyleyse varım*'ı başka bir örnektir bu bağlamda; aynı şekilde, Hegel diyalektiğini de örnek verebiliriz. Aristoteles'te çelişkisizlik ilkesinin değerlendirilmesi problematolojik bir tümdengelimdir. Felsefi tümdengelimin kesinliğine bir örnek olarak da gösterebiliriz onu. Çelişkisizlik ilkesini bu bağlamda bir varsayım olmadan kanıtlamak mümkün değildir. Onu gerekli ve gerçek kılmak için Aristoteles reddettiği bir ilkeyi tartışmaya açan, soru soran birini hayal ediyor ve bu arada şu inancı ortaya koyuyor: "İkimizden biri haklı, sen A'yı, ilkeyi savunuyorsun ve ben onu tartışmaya açıyorum, sonuç, A olmayan." Oysa, bu bütünüyle şu ilkenin desteklediği şeydir: A ya da A olmayan. Oyun oynanmıştır, Aristoteles, ilkesini felsefi olarak, sorguladığı sorunsalın kendisinden çıkararak oluşturmayı başarmıştır ve cevap kendisini empoze etmiştir. Mantık Descartes'ın *Cogito*'suna kadar yayılabilir (Muzip Dâhi Aristotelesçi sorgucunun oynadığı rolün aynısını oynar); Descartes'ta her şeyden kuşkulanma (soru sormaktır bu) kendisi de kuşkudan kaçan bir olumlamadır ve bu nedenle kendi cevabını doğurur. Descartes kuşkudan sonuca gider. Ama bu bir kanıtlama, bir çıkarsama, bir eylem midir? Burada cevap sorudan çıktığına göre biraz özel bir tümdengelimin söz konusu olduğunu aklımızdan çıkarmak istemiyorsak, hepsi birden... Felsefi akıl yürütmenin özelliği başka türlü düşünmeye alışkın, filozof olmayanlara çoğu zaman tuhaf, hatta ezoterik gözüken bu şaşırtıcı karakteristikte yatar. Gerçekten de, sorularının amacı soruları, dolayısıyla da sorunsalı tematikleştirmek değil, soruları ortadan kaldıran cevaplara varmaktır. Filozof bu soruları sor-

gular. Cevapları onları kavramaya, açıklamaya, ayakta tutmaya yöneliktir, tek kelimeyle onları olabildiğince sistematik biçimde düşünmeye yöneliktir. Dolayısıyla, felsefe soruları onları dile getiren cevaplara eklese de "sonuçlarında" sorunsaldır, buna karşılık, sözgelimi bilim sadece cevaplarla ve bu cevapların birikmesiyle ilgilenir. Bilim bu şekilde gelişirken felsefe sürekli kökensel temalarına, kökenine döner, çünkü sorunu kökenseldir. Platon okunmaktadır ve her zaman okunacaktır, oysa Arkhimedes ve Newton uzun zamandan beri okunmamaktadır artık.

VI. – Retorik ve siyaset: İdeolojinin mantığı

Siyaset her zaman retoriğin ayrıcalıklı alanlarından birini oluşturmuştur ama bunun için tartışmanın en azından ilke olarak serbest olduğu demokratik bir rejim gerekir. Bununla birlikte, retoriğin en yoğun olduğu yer genel tartışma alanı değil, oy toplama siyasetine yönelik kaygılardır. Bu bağlamda, tartışma dışında başka teknikler de vardır: resmi kampanyalar sırasında reklam spotları, seçmenlerle buluşma, sürekli ön planda olmak ve özellikle televizyonda sürekli seçmenlere kendini göstermeye çalışmak. Burada mesele siyaset adamının bütün problemleri çözememesi ama olayların akışı üstünde gerçekten etkili olduğu izlenimi uyandırmak istemesidir. Dolayısıyla, bilinen tekniklere baş vurmak zorundadır: 1/ sorunu saptırmak 2/ bütün engellere rağmen seçmenlerin soruları ve verilen cevaplar arasındaki bağlantıyı koparmamak için cevapları genel ve bulanık kılmak (sözgelimi, özgürlük istemeyen biri

olamayacağına göre "burada özgürlük söz konusudur" gibi ifadeler) ya da 3/ açık cevaplar vermek.

Bu stratejilere ideolojiler mantığında da rastlanır. İnsan her zaman haklı çıkmak istediği bir tartışmadaymış gibi, konuyu tartışmaya açacak her şeyi dışlayarak güçlenmeye yönelik kişisel bir körlük içindeymiş gibi her türlü eleştiriye kapatır kendini. Dolayısıyla, ideolojinin temel aksiyomları iki basit düşünceyi karşılamalıdır: birincisi ideolojilerin, her zaman iddia ettikleri gibi, kuşatıcı olmaları için her şeye cevap vermelerini ister; ikincisi ise, nasıl bir soru sorulmuş olursa olsun, onları hiçbir şeyin tartışmaya açmamasını ister. İdeoloji bu ikili zorlamayla kapalı devre işler ve bu bağlamda onu tartışmaya açacak bir kırılma ya da parçalanma mümkün değildir. Her zaman haklıdır ve globaldir.

Bir örnek verelim. Bir ilkel kabile büyücüsü yağmur yağdıran bir kültten yararlanmaya çalışır. Oraya giden bir Avrupalı bunun çok saçma olduğunu söyler. Büyücüden bu yolla yağmur yağdırmasını ister. Büyücünün bu isteği yerine getirmek amacıyla gösterdiği çabalardan bir sonuç çıkmaz. Sonuçtan çok memnun olan Avrupalı etnolog bu iddianın ne kadar boş olduğunu ısrarla belirtir. Ne diyecektir büyücü? Avrupalı, istekleriyle tanrılara hakaret etmiştir, kötü bir zaman seçilmiştir, halk günah işlemiştir vb... Bütün bunlardan çıkan sonuca göre tanrılar çağrısına cevap vermemiştir vb. Kısacası, yağmur yağmaması dinsel ideolojiyi sakatlamak şöyle dursun, güçlendirmiş, doğrulamıştır. Bir postulattır o, tartışılacak bir yanı yoktur; dolayısıyla, ne olursa olsun, onun aracılığıyla her şey mükemmel biçimde açıklanır.

İdeolojik sonuçlar temel cevaplarının, r_2 diyelim, her halükârda onaylanmalarına dayanır: bizim verdiğimiz örnekte yağmur yağması, r_1 ya da yağmaması, r_1 olmayan. Çünkü yağmurun yağmaması, etnologun baskıcı tavırlarıyla tanrıların hakarete uğradıklarının kanıtıdır ve kabilenin büyük din adamının kültünün boş, etkisiz ya da aldatıcı olduğu anlamına gelmez bu. Bir kez daha klasik retorik şema, $r_1 \rightarrow q_1.q_2$ çıkıyor karşımıza, açıklayan, saptıran yağmur sorusu, ideolojik geçerlik sorusu. Üstelik r_1 olmayan$\rightarrow q_1.q_2$ de söz konusudur ve buna göre r_1 (ya da r_1 olmayan)$=r_2$ veya r_2'yi içerir. Burada söz konusu olan retorik sonuçlanma r_1 ve r_1 olmayanın r_2 anlamına gelmesi olgusuna bağlıdır ve buna göre, yağmur yağsın yağmasın, ideoloji doğrulanmış olur. q_2 sorusunun q_1'le kaydırılması her şeye rağmen r_2'yi verir bize ve dolayısıyla da r_1 ya da r_1 olmayanı elde ederiz; buna göre, r_2'nin doğrudan söz konusu olması mümkün değildir: konu dışıdır.

q_2 sorusunun q_1'e kaydırılması, kültün kesin gerçekliğini yücelten esnek r_2 belirsizliğinin sonucu q_1'in r_2'den başka cevabı olamamasıdır; r_1 olmayanla da (yağmurun yağmaması) aynı şey söz konusudur ve büyücünün ısrarla, her vesileyle, açıkça r_2'yi yineleyip durması vb... Bütün bunlar cevapların savunma mekanizmaları üstüne söylenmiş olanları, Schopenhauer'in "her zaman haklı olma sanatı" dediği şeyi hatırlatır. İdeolojik sonuç bireylerin inançlarını ve önyargılarını güçlendiren psikolojik körlüğün klasik mekanizmalarına bağlıdır. Hiçbir şey sarsamaz bunları. q_2'nin q_1'le kaydırılması ideolojiyi her türlü tartışmadan korur. Gerçekten de, q_2'nin cevabı r_2'dir, oysa r_1 ve r_1 olmayan r_2'yle eşdeğerdirler ve buna göre her durumda r_2'yi açıklar-

lar ve doğrulardır: hatta r_2 bu iki cevap için bir argümandır ve bunların her biri de r_2 için bir argümandır. Çember kapanmıştır. Buna rağmen, argümantasyon ve retorik eşdeğerliği söz konusu değildir, çünkü argümanın geçerli olabilmesi için onun kesin sonuçlarından birinin bilinmesi gerekir: r_1 olmayan=r_2 ise, o zaman, r_1 olmayan r_2 ile ilişkili olamaz. Bu rasyonalite zorunluluğu ihmal edildiğinde her şeyi, bir şeyi ve tersini ifade edebilecek bir retoriğe ulaşılabilir, sonuçta, buna denk düşen argümantasyon mantıklı gözükür ama bir yanılsamadan başka bir şey değildir bu. Retorik burada sofistik olur ve argüman da bir akıl yürütme yanılgısını açığa çıkarır. Başlangıçtaki soru çözülmemiştir ve her zaman bir ilke gibi onaylanmıştır, çünkü çözümlenmesi gereken alternatif onu çözdüğü kabul edilen şey aracılığıyla tekrar gösterir kendisini. Burada sofizmleri, Hamblin'den[8] beri *fallacies* adı verilen ve Aristoteles'in *Sofistik Çürütmeler*'de irdelediği şeyleri incelemeye girişmeyeceğiz. Bunların temel mekanizması her zaman aynıdır: çözülmesi gereken sorunun yeni ve değişik bir biçimini geçerli cevap olarak sunmakla ilişkilidir bu.

8) Fallacies, Londra, 1970.

VII. Bölüm

EDEBİ RETORİK YA DA EYLEM İÇİNDEKİ *LOGOS*

Edebiyat gösteriyle birlikte doğmuştur: okunmaktan çok anlatılıyordu ve o dönemde ideal olan, epik şairin anlattıklarını dinlemekten çok, eylemin kendisini seyretmekti. Heyecan ve eğlence *pathos*'a bağlıdır. Retorik ve poetik uzun zamandan beri birleşmiştir ama çok açık seçik değildir bu. Aristoteles'e göre olana ama olmayabilecek olana bağlıdır, poetik ise olmayana ama olabilecek olana, düşsel olana bağlıdır. Sonuç olarak, aynı şeye benziyor bu: "mümkün gerçeğe uygunluk". Aristoteles, ayrıca, retoriğin söylemle poetiğin ise eylemle ilgili olduğunu söyler ve buna göre destan ve trajedi örnek türlerdir onun gözünde. Epidiktik türle birlikte retorik 'poetik'e çok yakındır: söylemin mutlaka gerçek olması gerekmez ama iç açıcı olmalıdır, ahlaksal açıdan dinleyicinin onayını almalıdır, hatta seyircinin ya da okuyucunun da onayını almalıdır. Poetik ve retorik arasındaki sınır pek belirgin gözükmüyor ve bu da edebiyat teorisinin niçin çok uzun zamandan beri retoriğin bir parçası olduğunu açıklar.

I. – Problematolojik farklılığın kendi kendini bağlamsallaştırması olarak edebilik

Edebi retorik ve gündelik yaşam retoriği arasındaki en büyük fark, karşılıklı konuşma bağlamıdır. *Logos* bütün rolleri toplar, *ethos* ve *pathos* gerçek değildir, çünkü hiç kimse somut birine fiziki olarak konuşmaz. Anlatıcı yaratılmıştır ve kimi zaman yazar tarafından hayal edilmiş olsa da belirli bir dinleyici yoktur ve gerçek yaşamda olduğu gibi onun sorgulanması bile mümkün değildir. *Ethos* ve *pathos* metin içinde ve metin tarafından yaratılmıştır. Dinleyici (*pathos*) tarafından sorulan sorular ve soruların bitiş noktası (*ethos*) metnin içine yerleşmiştir. Dilin gündelik kullanımında dış bağlama bağlı olan burada bir yardımcı metindir, resimdeki bir ufuk çizgisi ya da göz aldatmacası gibi metnin içindedir. Böylece, romanlarda kişi ya da yer betimlemeleri yapılır, oysa, gündelik yaşamda insan nerede olduğunu bilir ya da insanların *neye* benzedikleri bilinir ama bunlar açıklanmaz. Ama böyle bir bilgi bağlamı olmayınca başka koşullarda örtük biçimde kavranan ve herkesin bildiği *şeylerin* kesinlikle belirginleştirilmesi gerekir. Böylece, *logos*, soru-cevap farklılığını, yani sorunsal olanı ve olmayanı tek başına yansıtmayı üstlenir.

Kurgu çerçevesi içinde problematolojik farklılık eklemlenmesi nasıl işler?

II. – Gerçek ve mecazi olanın problematolojik tamamlayıcılık yasası

Soru-cevap farklılığı metinselliğe, hatta kurucu unsura bağlı olduğundan şu sonuca varmak mümkündür: *problem*

edebi açıdan ne kadar belirginse metinde (logos) *soru-cevap farklılığını belirtmek için biçime o kadar az baş vurulur. Aynı şekilde, okuyucu* (pathos) *anlatıcıyla* (ethos) *paylaştığı ortak dünyayı oluşturan bir edebilik içinde bulur kendini, bu dünya referanslarının ne kadar kendiliğinden oldukları varsayılırsa metin de o kadar bu dünya tarafından belirlenmiştir.*

Örnek: polisiye roman ya da "yavan ve yapmacık bir üslupla kaleme alınmış" roman.

Bir suç işlenmiştir, çözülmesi gereken problem suçu *kimin* işlediğinin bilinmesi ya da kim olduğu biliniyorsa *niçin işlediğinin* bilinmesidir. Kitap problemin çözülmesiyle son bulur, tıpkı problemin ortaya konması gibi... Aşk romanı için de aynı şey söz konusudur: iki insan karşılaşır, sevişemezler ama sonunda engelleri ya da duygularının bilincine varmalarını engelleyen şeyleri aşarlar. Macera romanları da böyledir ve genellikle romanın ilk dönemleri için aynı şey söylenebilir: *Don Quijote* adlı yapıtıyla Cervantes ya da *Robinson Crusoe*'yla Defoe.

Çözümün gelişmesi öykülemenin merkezidir. Biçimde kesinlikle sorunsal yoktur; sorunsal olan, soruşturma içinde bulunan dünyanın engelleridir ya da kurtulma iradesinin önündeki engellerdir veya macera içindeki engellerdir. Buna karşılık, *problem ne kadar az edebi bir biçimde ifade edilmişse, problemi oluşturan şeyi yansıtma işlevini yüklenen biçim olarak metinsellik o kadar fazladır. Metin ne kadar figüratifse (ve mimetik değilse) okuyucu* (pathos) *o kadar metnin* (logos) *cevaplarının yerini doldurmalıdır ve bu durumda da anlatıcıyla* (ethos) *mesafe daha çok artar. Ortak dünya, oraya baş vuran dil o dilden yararlanmadığı ölçüde eksilir. Artık büyülenmiş bir okuyucudan söz edilmez, gösterilen, işaret edilen, söz konusu edilen bir okuyu-*

cudan, gündelik olmayan bir dilden, kendisi soru olan bir sorunsaldan söz edilir. Dil daha sembolik, daha gizemlidir, gerçek ve mecazi arasındaki uçurum derinleşir. Belirsizlik artar ve sonunda kendi objesi olur ve bir ölçüde çağdaş edebiyatta buluruz bunun örneklerini: Kafka, Borges, Calvino ya da Joyce, aynı zamanda Mallarmé ya da tiyatroda Peter Handke.

Bu derecelenmenin aslında onun tarihiyle çakışan edebiyat ve okuma düzeyleri vardır. Önce şunu belirtmemiz gerekir ki, bütün bu edebi anlam analizleri çıkmış oldukları farklı edebiyat tarihi dönemlerine uygulanabilirler ve uygulanmak istemişlerdir. Geneli hedeflemişlerdir ve arada karşıtlaşırlar. Dolayısıyla, tarihselliği anlamın olası değişkesine entegre etmek isteyen problematolojik anlayışın eklemlemeye çalıştığı gerekli sentez oluşur. Bu, üstteki tamamlayıcı yasaya denk düşer. Hatta tarihsel bağlamda kendi kendisini bile hesaba katabilir. Bu konuyu daha yakından inceleyelim. Sözgelimi, romantizmden beri Batı'da olup bitenlere bakalım.

1. Güçlenen simgesellikte birinci evre: yorumlama dönemi (H. G. Gadamer). – Öteki söylemler gibi bireyin zayıflamasına bağlı olan edebiyat daha fazla dönüşüme uğrar. Sorunsallık artar, aynı şekilde, sözcükler ve nesneler, metin ve okuyucu arasındaki sapma da artar. Okuyucu şu sorunsalla karşı karşıya gelir: metnin sorularına cevap vermesi gerekir ama cevapların kaynağı ve güvencesi gene de metindir. Filoloji bu kaygılardan ama aynı zamanda ve özellikle de yorumlama etkinliklerinden doğmuştur. Metin bir şifre ya da gizli mesaj gibi çözülmesi gereken simgelerle doludur. Gerçek anlam eksik ya da karanlıktır, çeliş-

kilidir, hatta Kutsal Kitap'ın bazı bölümleri gibi gerçeğe uygun değildir: dolayısıyla, özellikle söz konusu olan ilahi bir mesajsa bunların anlam kazanabilmeleri için yeniden yorumlanmaları gerekir. Tanrı'nın aşkınlığı anlamın aşkınlığını gerektirir. Romantik dönemde bu bağlamda sadece Kutsal Kitapı değil, bütün edebiyat söz konusudur: bu dönem, Tanrı'dan uzaklaşmanın yorumlanması gereken yazıların belirgin özelliğinin anlaşılmazlık olduğu Luther dönemi değildir. Metaforik unsur şiirde mevcuttur ve romanların söylemek istedikleri de başka bir soru olarak ortaya çıkar.

2. İkinci evre: Yaklaşım Okulu (H. R. Jauss, W. Iser). – Tarih daha hızlı ilerlemeye başlar, mecaz yaygınlaşır, gerçek anlam daha fazla sorunsallaşır. Metnin okuyucunun sorularına cevap verebileceğini düşünen yoktur artık; dolayısıyla, anlam verme işi okuyucuya düşmektedir. Öznellik çağının etkisi yaygınlaşır. Yapıtların anahtarını, anlamlarını veren yaklaşımdır. Bu düşence okulu yanlıları teorik projelerinin evrenselliğini doğrulamak için tarihe dalacaklardır.

Gadamer gibi modern yorumcular yaklaşım yandaşlarını sürekli eleştirmişler ve yapıtların yorum ilkelerini kendi içlerinde taşımaları gerektiğini ileri sürmüşlerdir, aksi takdirde, bu bağlamda her şeyin söylenmesi mümkündür. Bir örnek verelim: Popper, Platon'u totalitarizm sorusu ışığında okur ama bu, Yunan filozofun mutlak biçimde ortaya attığı bir problem değildir, ama faşizm ve Stalinciliğin aynı dönemde yükselmesiyle Popper bu soruyu sormak zorunda kalmıştır. Popper anakronik bir okumaya mı vermiştir kendini? Platon'un *Devlet*'inde cevaplar, hiç kuşkusuz, dolaylı

biçimde bu sorunsalla ilgili düşünceler aracılığıyla da olsa, bu konuda hiçbir şey söylemeseydi doğru olabilirdi bu saptama. Dolayısıyla, Platon'a her şeyi söyletemezsiniz, kaldı ki, Platon için Popper'in sorusunun pek bir anlamı olamazdı. Kısacası, her şey ne dinleyicinin ne de, tersine, yapıtın sorumluluğundadır. İkisi arasında bir diyalektik vardır ve bu diyalektik yaklaşım teorisi iddialarını da yorumculuk iddialarını da kısıtlar. Bu konuyu daha bir belirginleştirmek için soru-cevap oyununu yeniden gündeme getirmek şarttır; Gadamer kendisi de yapıtların yorumlanmasında bunun çok önemli olduğunu söylüyor. Bu düşünce zihinsel etkinlik, bireyin kendisiyle, başkalarıyla, dünyayla ilişkisi konusunda daha global bir vizyona dayandığından daha genel ve bütünlüklü olmak isteyen bizim problematolojik yaklaşımımızı güçlendiriyor. Dili ihmal etmeden, ötesine geçen tam bir felsefe. Yorum için metin cevaplar verir ve bunların metni sorgulayarak keşfedilmesi yorumcu okurun işidir, oysa, yaklaşım yanlıları için metin sorunsaldır ve okuyucuya yöneltti̇ği sorular onun sorumluluğundadır, çünkü metni yorumlayarak cevap vermek onun işidir. Gerçek, hiç kuşkusuz, bu ikili yaklaşımın entegre edilmesindedir. Metin, okuyucu gibi hem cevap verir hem soru sorar.

Yapıt cevaptır ve bu özelliğiyle cevabını verdiği şeyi bastırarak aştığı döneminin problemlerine cevap verir. Kendisiyle var olarak özerk bir bütün olmak ister; ele aldığı problemleri kendi kendisini bağlamsallaştırması yoluyla kendi içinde taşır. Dolayısıyla, yapıtın kendisi sorular sorar ve cevap verdiği sorulardan kopar. Hem soru hem cevaptır ve *problematolojik cevabı* kendi tarzında örnekler, yani sürekli soru soran bir cevaptır, dolayısıyla bir dinleyiciye

çağrı yapar ve dinleyicinin rolü gerçekten tarihsel olarak değişebilir ve bu, tarihin kendisi tarafından kısıtlansa ve zorlansa da, aynı dönemde her yapıt için geçerlidir. Okuyucunun sorularını hem yapıt hem dönem belirler ve bu bakımdan iyi ya da kötü öznellik ya da beğeni devreye girer. Okuyucunun cevapları az ya da çok yapıtın kendi cevaplarıyla ilişkilidir ve bu "az ya da çok" okuyucunun metin karşısındaki mesafe ve özgürlüğünü yansıtır. Ama bu ilişki kalıcıdır ve retorik olan gerçek-mecaz ilişkisini açıklar. Yapıtın retoriği bu ilişki içinde yer alır ve bu ilişki gerçekleşirken yapıttan okuyucuya, dinleyiciye, seyirciye doğru gider. Buna göre, yaklaşım kuramı geçerli olsa da, yorum da bir o kadar gerçektir, çünkü dinleyicinin özellikle ilgi duyacağı cevapları metin doğurmuş, hatta kısıtlamıştır: bu bağlamda, birden fazla okuma mümkün olsa da, bir yapıtla ilgili olarak her şeyin söylenmesi mümkün değildir, hatta bir "yorumlar çatışması"ndan söz edilebilir burada. Böylece, romantik bir Hamlet, intikam alan ve kötü bir Hamlet çıkar ortaya, hesapçı ve gizlisi saklısı olan bir Hamlet, hırslı bir Hamlet vb. Her dönemde değişir bu vizyon ama *Hamlet*'i sözgelimi aşk tutkusu ya da açgözlülükle ilgili bir oyun haline getirmek de mümkün değildir. Özellikle edebiyat bağlamında tarih de yapıtların olası okumaları dizisi olmaya devam eder; her seferinde onları sorgulama biçimidir söz konusu olan: *bu yapıtların içerdikleri yanıtlara göre olası soruların bu okumalardan çıktığı düşünülür.*

3. Üçüncü evre: yapısöküm (J. Derrida). – Ama tarih hızlanarak devam eder. Öznellik imparatorluğunu yaygınlaştırır ve kendisini parçalayan bireysellikler içinde

parçalanır. XVIII. yüzyılda olduğu gibi evrensel bir tarafı yoktur artık. Yapısöküm anlam içindeki bu hareketi yakalamak ister; söz konusu hareket Nietzsche ve Heidegger'den başlayarak Derrida'da doruğa ulaşmıştır. Yapıt *bir* anlam olasılığı taşıyan her şeyin yapısını söker ve onun için anlamı olmak da budur. Tek anlamlı bir okumanın yapısökümü her okumanın başka bir okumadan aşağı kalmadığı düşüncesine varır. Her türlü bilimsel yorumun demokratikleşmesi, kaçınılmaz biçimde, yaratıcı olan hayal gücünü serbest bırakan herkesin bilgin olabileceği sonucunu doğurur. Herkes edebi bir metni istediği gibi okuyabilir ve kendine göre yorumlayabilir ve okuması başka bir okumadan (bilgece, bilgi dolu ve incelemeler ışığında) aşağı değildir. Yapıtın kendisinde bu açılım vardır. Vasat ya da büyük kavramları yoktur artık; sadece okuyucu vardır. Yeterli bilgiye sahip olunmadan yapılan bir okuma ya da her şeyi ekleyerek yapılan bir okuma bu durumda en derin okuma olur.

Böylece, edebiyat her türlü yorumun yapısını önceden söker. Bu, problematolojik olarak, metne uygun cevabın sadece bir soru üstüne oturtulmadığı, bir soru *olduğu*, tamamen eğretilemeli bir benzerlik olduğu, yapısökümün problematolojik olarak farklılık göstermediği, dolayısıyla, artık birbirlerini yok eden cevap ve soru bulunmadığı olgusuyla açıklanır. Cevap soruyla çakışır ve soru kaybolur. Dolayısıyla, anlamın genişlemesinden başka bir şey yoktur artık ve anlam tam bir yanılsama olur. Ve, tabii ki, yanlıştır bu. Bununla birlikte, metne uygun cevap muamma, problematolojinin pozitifleştirdiği şey olmuştur. Bu nedenle problematolojik anlayış empoze eder kendini.

4. Edebiliğin problematolojik anlayışı. – Problematolojinin yapısökümünü ayıran her şeyi iyi kavrayabilmek için edebi bir örneğin devreye girmesi gerekir. İki okuma biçimi söz konusu olacaktır bu bağlamda.

Kafka bize çağdaş edebiyatın bir alegorisini veriyor. Bir türlü iş bulamayan bir hizmetçi bir akşam kendisini kişisel hizmetleri için yanına alabileceğini söyleyen birine rastlar. Bir görüşme yaparlar ama zavallı aday sorulan soruları bile anlayamaz. O zaman müstakbel patronu sorularına cevap vermeyen kişiyi işe alacağını söyler. Tipik "Kafkaesk" bir durum söz konusudur burada. Ama saçmalık saptamasıyla yetinmemiz mi gerekir? Hizmetçinin şato personeli içine dahil edilmesi edebiyata girişle ve patronun cevabı olmayan sorusu anlamın sorusuyla özdeşleştirilmek istenirse parabol aydınlanır. Burada edebiyat olan şeyin bir alegorisi, savaşlar ve katliamlarla parçalanmış, ideal olmaktan çıkmış modern dünyanın anlamsızlığını etkileyen anlamla ilgili bir söylem söz konusudur. Gerçekliğın ve bu gerçeklikle ilgili edebiyatın anlamı bundan böyle anlam yitimidir ve bu anlamın sorduğu sorunun tek cevabı cevap olmadığıdır ki paradoksal bir durumdur bu, çünkü bu da (gene) bir cevaptır. Düşünceyi bu yapısökümcü okumanın ötesine gitmek zorunda bırakan bu paradoksal özelliktir. Çünkü istesek de istemesek de cevapla baş başa kalırız ve bu sorudan başka cevap olmadığı için söylemek üzere cevap veririz. Anlam, temelde edebiyatın bize yönelttiği sorudur ve avangard edebiyatın anlamını bu sorudan başka bir yerde aramamak gerekir. Edebiyatın sorunsallığını ön plana çıkarsa da, kesinlikle bir cevaptır bu. Anlam bu sorunsallığı ortadan kaldıracak hiçbir anlamın bulunmamasıdır. Bu sorun-

sallık kaçınılmazdır bundan böyle. Anlam sorusu soru olarak anlama gönderme yapar. Sadece onu kesinlikle ve bir defada ortadan kaldıran bir cevabı yoktur: *kendisi dışında bir cevap* içeren soru olarak anlam olmaktan çıkan soruyu tam bir tutarlılık içinde reddeden hizmetçinin yaptığı gibi uygun görülen cevap verilir. Bu durumda, direnen tek cevap anlamı genellikle edebiyatın bize yönelttiği soru gibi ortaya koyan cevaptır. Bunun bir anlamı vardır ve kesinlikle o anlamdır bu. Ama onu bilebilmek için aynı zamanda problematolojik farklılığı da kabul etmek gerekir ve her cevabı, gittikçe yapısı söküldüğünden kendisini yok eden anlamla ilgili cevaplara indirgeyen soruları gevelemekten de vazgeçmek gerekir. Unutmamak gerekir ki, birinin söylediği bir şeyde *soru* olan şeyi bilmek, söylediklerinin anlamına ulaşabilmektir. Ve, tabii ki, karmaşık ve katmanlaşmış anlamlar ortaya çıkabilir ve bunlar aynı zamanda iç içe geçmiş ve çeşitli düzeylerde birlikte var olan sorulardır, çünkü bir edebi metin birçok şey demektir ve ne kadar büyük olursa o kadar farklı sorunsallıklar içerir. Tarih bunları her dönemin okuyucularını ilgilendiren problemlere bağlı olarak yok etmeden güncelleştirecektir ki yaklaşım teorisinin kavramış olduğu gerçek de budur.

III. – Edebi retoriğin temel yasasının tarihselliği

Biraz önce analiz ettiğimiz tamamlayıcı yasa edebiyat teorisinin temel yasasıdır. Problematolojik farklılık dikkat edilmesi gereken bir değişmez olsa da, tarihin işleyişine bağlıdır, çünkü kurgu yazısına özgü kendini bağlamsallaştır-

manın temelidir. Onları karakterize eden tarihselliği kavrayabilmek için artan gizemcilik ve biçimciliğin Joyce, Borges, Mallarmé ya da Thomas Bernard'la çağdaş edebiyatın tipik unsurları olduğunu hatırlamak gerekir. Bu, aşk romanı ve polisiye roman gibi edebiyatın geleneksel biçimlerinin yaşamasını engellemez. Bu bağlamda, kaymaları iyi anlayabilmek için *ethos*, *pathos*, *logos* üçlemesine bakmak gerekir. Edebi söylemin retoriğinde konuşan biri, hitap ettiği dinleyiciler vardır ama fiziksel anlamda karşı karşıya gelen bir hatip ve dinleyiciyle birlikte gerçek anlamda bir sözceleme olmadığından bu boyutlar ancak şu ya da bu biçimde edebi metnin içinde yer alabilirler. Soru soran ve cevap veren olarak kimliklerini belirleyen işaretlerle varlıklarını, her halükârda ilişkilerini göstermek söz konusudur. Konuşan-"ben" ya da kendini sorgulayan "sen" üstüne odaklanan bir edebiyatın adının konmasını sağlayan edebi *türlerin* rolüdür.

Problematolojik farklılık *logos*'un içindedir. Logos yukarıda belirttiğimiz tamamlayıcılık yasasına uyarak farklılığı gerçekleştirir. Daha güçlü ve dikkate alınması gereken bir tarihselliğin özelliği kesinlikle biçimcilik ve tarihin geçerli cevaplara empoze ettiği, artan sorunsallığı yansıtacak olan bir üsluptur. Bu durumda, *pathos* ve *ethos* nedir? Bunlar başkaları ve "ben" olarak *logos* içinde ve logos tarafından gösterilirler. *Pathos* "sen", *logos* "o" ve *ethos* da "ben"dir. Bu işlevlerin önceliği doğrultusunda farklı edebi türler çıkar ortaya böylelikle. "Tür" deyince anlamamız gereken, okuyucuların problemle ilgili olarak beklentilerini yönlendiren söylemsel düzenlemelerdir. Söz konusu problemlerin türlerine gelince, bu bağlamda problematolojik

farklılığın *a priori* düzenleyicileri, uzlaşımlar söz konusudur.

Ethos ön plana çıkarıldığında ağır basan "ben"dir. Burada, deyim yerindeyse, anlatıcının duygularını açıkladığı lirik şiirin özelliği görülür. Şiirin lirizminde genel olarak *ethos*'un cevaplarının açıklık ve kesinliği vardır. Şair hissettiklerini söyler, dolayısıyla bunlar cevaptır. Belirtilmesi gereken problematolojik farklılıksa eğer problem nerededir? Çünkü *cevap* bir problemi yansıtır, şairin iletmek istediği problemdir bu ve ne kadar gizli kalmışsa problem-cevap farklılığı da daha çok şiiri karakterize ettiğini bildiğimiz güçlü bir biçimselcilikle açıklanır. Şiir, tarihin etkisiyle gitgide daha sorunsal olacaktır ve Ronsard'dan Mallarmé'ye şiirsel uyumsuzluk Ben'in parçalanmasına ve dağılmasına katılmak amacıyla hızlanır kesinlikle. Buna karşılık, roman daha gerçekçidir.

Egemen olan *logos* sürekli gönderme yapılan bir olaylar düzeninin doğrulandığı olayların anlatılmasına gönderme yapar. Konuşan "o"dur, destanın "o"su. Pindaros'tan Homeros'a, *ethos*'tan *logos*'a geçilmiştir. *Ethos* hatibin cevaplarını sunmayı hedeflemiş olsaydı cevaplarını kurgusal olarak kendi "ben"i için problemi oluşturan şeye eklemlemiştir ve *logos* ise anlatım, sergileme, dünya ve dışsallık ilişkisinden hareketle soru-cevap ikiliğini eklemler. Bu *logos* bilişselleştirilmiştir ve problemler dünyanın içindedir: Ulysses ve Akhilleus'un problemleri vardır, Troya Savaşı nesnel bir sorundur, tanığı da sadece yazardır. *Logos* konuşanı ve tarihe karışmış olanları dışsal bir biçimde entegre eder.

Bu durumda, geriye üçüncü unsur kalıyor. *Pathos* egemen olduğunda, bu demektir ki, ötekiler tarafından örnek-

lenen sorunsalı belirtik olan bir türle karşı karşıyayız ve geliştirilmiş bir işlev tipini belirlemesi bağlamında rolü önemlidir bunun. Kahramanları soru soran ve cevap veren bu bağlamda çatışmayla farklılaşan trajedi ya da daha genel olarak tiyatro olacaktır.

Böylece aşağıdaki tablo çıkar karşımıza:

Ethos	Logos	Pathos
Lirik tür	*Epik tür*	Tiyatro türü
("ben")	("o")	("sen")
şiir	destan	trajedi

IV. – Figüratif ve düzyazıyla ilgili olan

Şiirsel üslup ve düzyazı üslubu arasındaki karşıtlık klasik bir olgudur. Eski cevapların eğretileşmesi olgusunun bunlara gerçek anlamda cevap özelliklerini kaybettirmesiyle açıklanır ve öte yandan da cevapların içinde oluşan farklılıklar farklılığın ve eskiyle yeni arasındaki denkliklerin kesinliğine götürür. Sanatta ve özel olarak da edebiyatta gerçekçilik ve figürativizm arasındaki gerilim, aşılması gereken cevaplarla karışan yeni cevaplar da dahil olmak üzere, her şeyi sorunsallaştırarak hızlanan tarih aracılığıyla silinme tehlikesiyle karşı karşıya geldiğinde problematolojik farklılığı belirtme gerekliliğinden kaynaklanır. Gerçekçilik eğretilemeli olandan vazgeçerek cevabın içine yerleşir, bu cevap dünyanın kesinliği yararına sorunsalı yok eder. Sanatın doğayı yansıtması gerektiği düşüncesinin

başka bir kökeni yoktur. Öte yandan, *Questionnement et historicité*[9] adlı yapıtta gösterdiğimiz gibi, farklılıkları derinleştiren tarih süreklilik ve sürekli benzerlik olarak entegre edilmiş, farklılık sadece kurgusal olabilecek, hiç kuşkusuz eskinin sürdüğü ama gitgide kurgu olarak sürdüğü eğretilemeli bir benzerlik içinde özümsenmiştir. Dolayısıyla, sanatın, sözgelimi Rönesans'tan Barok'a, Rokoko'ya, maniyerizme kadar uzanan eğretilemeli özelliği çıkar ortaya. Böylece, cevaplarında gitgide artan bir sorunsallığı göstermek amacıyla büyüyen bir sanatın biçimsel ve sembolik bir özelliği gözlemlenir. *Sanat problematolojik farklılaşmayı gerçek ve mecaz, gerçekçilik ve sembolizm arasındaki çelişki aracılığıyla gerçekleştirir.* Edebiyatta türler neyse plastik sanatlarda da farklı sanatlar –heykel, resim, mimarlık– odur: tarihin hızlanmasıyla birlikte büyüyen bir figürativizme gerçekçi bir karşılık verme yolu, bir yandan da sorunsalı tarihsel olarak yerleştiği yere oturtmak. Gerçekten de, türlere baş vurma yoluyla söz konusu olan şey bilindiğinden soruların ve cevapların problematolojik farklılığını belirtmek için figüratif özelliklere başvurma zorunluluğu yoktur.

Sözgelimi, tiyatroda bu farklılığın iki kutbu açık biçimde görülür. Trajedi de komedi de gerçek ve mecaz karşılaşmasını temsil ederler.[10] Trajik kahraman önce farkında olmadığı aşırı bir eğretilemenin tuzağına düşmüştür. Büyücülerin kehanetini kendi lehine yorumlayan Macbeth'tir; Macbeth daha sonra bu kehanetlerin kendisini geleceğin kralı

9) PUF, 2000.

10) Okur bu tezi Le comique et la tragédie : penser le théâtre et son histoire (PUF, 2003) adlı yapıtta bulacaktır.

yapmayacağını (gerçek anlamda) anlamıştır. *Britannicus*'ta Agrippina oğlu Neron'la yüz yüze gelince, çok kısa sürede onun anneliği kesinlikle bir gerçeklik gibi algıladığını (dünyaya bir çocuk getirmek) fark edecektir, oysa, kendisine göre annelik gücünün ve başta oğlu olmak üzere her şeyi yönetme hakkının bir eğretilemesidir. Agrippina kendilerini karşıtlaştıran yüz yüze gelme durumunda düşüncesinin, iddiasının bir eğretilemeden başka bir şey olmadığını anlar ve geçmiş bir iktidarla yapay bir özdeşlik içinde yuttuğu tarih yüzünde patlar.

Bunun yanında, ters bir gerekliliğe denk düşen komedi vardır. Genellikle komik kahramanlar değişen ve kavrayamadıkları şeyler konusunda geç kalırlar. Bu sapma durumudur gülünç olan. Komedi kahramanları her şeyi gerçek kabul ederler ve sözgelimi Ionesco'da saçmalığa kadar varır bu. Ama tarih bu farklılıkları keskinleştirmiştir ve bunların ritimlerini ve boşluklarını kavramış olan kahramanlar aşılmaz, yeni bir gerçekliğin siperi olacaklardır ve onları güldüren şeyler de bu gerçekliğe dayanacaklardır.

Trajedi ve komedi böylelikle aynı oyunun tersini ve yüzünü oluştururlar. Hızlanan tarih her türlü karışıklığı ama aynı zamanda kaçınılmaz bir biçimde var olan ya da olması gerekeni, silinen ya da silinmesi gerekeni görmeme olasılığının doğurduğu bütün çatışmaları kabullenir.

Tarih Yunanlılar için tanrıların olmadığı ya da neresinde olduklarını bilemedikleri birçok ve rakip tanrının bulunduğu bir yazgıdır. Bizim için çatışanlar sadece insanlardır. Ama biçimsel olarak aynı şeydir: farklılıklar artık sadece eğretilemeli biçimde var olan en iyi biçimde verilmiş cevaplar içinde derinleşirler ve başlangıçta eğretileme, dolayısıyla

trajedi ve komedinin olduğunun bilinmemesi durumu değiştirmez. Cevapların eğretilemelerden, çözülmeleri gitgide sorunsallaşan, dolayısıyla yeni cevaplar, hatta yeni bir cevap verme biçimi gerektiren gizemlerden başka bir şey olmadıkları sadece zamanla görülebilecektir. Tarih hızlandığında problematolojik bastırma azalır ve bunun nedeni yavaş yavaş bütün cevaplara egemen olan sorunsallaşma olgusudur. Tarihsel farklılıklarla yüklü yeni cevaplar ve soru oluşturmaları bağlamında bu farklılıktan etkilenen eski cevaplar arasındaki sınır daha belirsiz hale gelir. Problematolojik bastırma azalır ve bu özellikleriyle ve gerçek anlamda cevap olarak kabul edilmemesi gereken eğretilemenin tanınmasından geçen soru-cevap farklılaşması güçlenir. Bu arada özneleri ve yüklemleri birbirlerine bağlayarak yargıyı doğuran birey de gerçeğin içinde zayıflar, eğretilemeli olan ve gerçekçilik karışırlar ve daha sonra da ayrılabilme olanağı bulurlar; sonuçta, trajedi ve komedi karşıtlığı geçersizleşir, trajik ve komik karşıtlığı daha sonra gelen başka edebi türlere kayar. Zayıflayan varlığın anlamı benzerliklerin azalması, cevapların daha analojik olmasıdır ve sonunda en azından tarihsel olarak bilincine varılır bu durumun. Ama, aynı şekilde, gerçekçilik de farkına varılmayan, tarihin hızlanmasının doğurduğu eğretilemeye eşlik eder; birinci evrede söz konusu olan *mecazi* bir gerçektir. Bu karışıklık trajik olabilir ve trajedinin amacı da kesinlikle onu gerçekleştirmenin bedelini örneklemektir. Ama burada tarihsel açıdan bir geçiş dönemi söz konusudur. Gerçekçiliğin figüratifizmden özgün bir biçimde ayrılabilmesi ancak onun kendi bilincine varmasıyla mümkündür. Gerçekçi bir ödünleme kendini empoze eder ve daha uzaklarda gözüken gerçek

bir dünyayı oluşturur. Sözgelimi, enstrümantal müzik geliştiğinde, resim Barok özellikler taşıma noktasına gelinceye kadar maniyerist olduğunda *pathos*'un, yani gösterinin eksik olan gerçekçiliği sağlaması gerekir ve Monteverdi'nin *Orfeo*'suyla 1607'de Venedik'te operanın doğduğu bilinir.

Bu bizi aşağıdaki gelişme tablosunu tamamlayarak edebi türlerin gelişimini yeniden düşünmeye götürecektir:

	Ethos (lirik tür)	Logos (epik tür)	Pathos (dramatik tür)
Figüratif üslup	Şiir	Destan	Trajedi
Gerçekçi üslup	Roman	Tarih	Komedi

V. – Edebi türlerin gelişmesi

Üstteki tablo bu gelişmenin ilkeleriyle ilgili olarak bir fikir veriyor.

Lirik şiir edebi uzamı açar ve büyük olasılıkla destanla karışır. Bu bağlamda, eğer kesinlikle daha çok türlerin birbirini izlemesi anlaşılmak isteniyorsa, ünlü *Cromwell'in Önsözü*'nde "ilk çağlar lirik, antik çağ epik, modern çağ dramatiktir" diyen Hugo'yla aynı şeylerin düşünülmesi mümkündür, çünkü, her şey bir yana, Yunanlılar modern çağı "tiyatronun yaygınlaşması" aracılığıyla tanımışlardır. Ama özellikle Hegel izlenirse, Bütün'ün anlamının söz konusu olması nedeniyle ön plana çıkan epik türdür, oysa, lirizm ayrılık ve nostalji duyguları uyandırır. Epik şarkılarda

ve şiirde, hatta tiyatro ve tabii ki resimde aynı mitsel, hatta mitolojik kahramanların bulunduğu kesindir. Kahramanlık destanlarında ya da Ulysses'in maceralarında da ayrılık acısı yok mudur?

Her halükârda, tarihin hızlanması cevapları etkilemeye başlar. Cevaplar problem oluşturur ve bu problem poetik figüratifliğin biçimi aracılığıyla yansır. Aynı şekilde, grup armonisi ve ortak değerlerini yeniden oluşturmak gerekir ve destanın doğuşu böyle anlaşılır. Yoluna ve farklılaşma etkinliklerine devam eden tarih trajediyi doğuracaktır: trajik kahramanın temsil ettiği farklılık aşırılıkları yüzünden cezalandırılacaktır. Daha sonra, çok daha sonra, macera artık aylaklıktan ve her şeyin olabileceği, tesadüfen ya da Tanrı'nın lütfuyla adalet ya da mutluluğun gelebileceği daha kapalı bir dünyadan kaynaklanan problemlerden başka bir şey olmayınca, trajik kahramanların romanesk bir kaderi olacaktır. Roman ancak modern çağda bireyi kendi çözüm olanaklarıyla, problemlerinin üstesinden gelme özgürlüğüyle karşı karşıya getirecektir. Pasif evre aktif evre olacaktır.

Figüratif unsur ve edebi türlerin gerçekçiliği ilişkisiyle tamamlanan tablomuza baktığımızda durum şu şekilde açıklanır. Bir kahramanın merkez olma durumu *ethos* olgusudur: figüratif üslup bağlamında şiir ve gerçekçi üslup bağlamında destan (roman kimilerinin gerilemiş dediği bireysel destandır) ya da trajedi, hatta komedi (sözgelimi *Don Quijote*) gibi öteki türlerle birleşerek ortaya çıkan romandır.

Logos'a gelince. Göndergesel söylemin üstünlüğü destanı eğretilemeli üslup ve tarihi, romanesk "öyküler"de,

daha sonra XIX. yüzyılın tarihsel romanında rastlanan tarihi gerçekçi versiyonu içinde verir. Üçüncü yapıya, *pathos*'a gelince, bu alan tiyatronun, farklılığın alanıdır: problemler soru soran ve soru oluşturan bir Öteki'nde yansır. Bu, belirgin özelliği aşırı eğretileme olan trajediyi ve gülünen insanı ele geçiren edebiyat üstü özellikleri, hem gerçekçiliği hem komik unsuru belirginleştiren komediyi doğurmuştur. Ya ilerleyen tarih bizi birinci saftan ikinci safa, soldan sağa, sonra da sağdan sola geçiriyorsa?

VIII. Bölüm

PATHOS YA DA GÖRÜNTÜNÜN HÜKÜMRANLIĞI: PROPAGANDA VE REKLAM

Tüm geleneksel ifade biçimlerinde artan ve güçlenen eğretilemeler ve figüratif unsurlar karşısında gerçekçi bir dengenin gelişmesi de gerekmiştir. Ve XX. yüzyılın tarihi de hareketin baş döndürücü bir biçimde hızlandığı bir tarihtir: iki dünya savaşı, totalitarizmler her zamankinden daha soyut, hatta saptırıcı sanat biçimleriyle at başı gitmiştir. Dolayısıyla, bireylere tanıdık gelen, ama daha istikrarlı olması gerekmeyen bir dünyayı yeniden bulmalarına olanak veren bir gerçekçilik ortaya çıkmıştır. Bu gerçekçilik görüntüyle sağlanır. Bu alanda sinema ve televizyon en yaygın araçlardır. Heyecanlandıran, şoke eden, her halükârda görüşen ve konuşan dinleyicilerin tepkisini çekmeye yönelik olan en güzel duygular ve de o kadar güzel olmayan duygular bu araçlarla ifade edilir.

Görüntü insanda gerçeğe daha bir yakın olduğu izlenimi uyandırır, insan sanki "görüntünün içindedir" ve dolayısıyla farklılık da silinebilir bu bağlamda. Ayrıca, görüntü aracılığıyla ters etki de yaratılabilir, özellikle bireyin kendi-

sini koruyabileceği felaketler karşısında bir farklılığın zevk vermesi sağlanabilir. Bu anlamda, hikâyeler anlatarak eğlendiren sinemadan çok, televizyon farklılığı belirginleştirmeye yarar. Kimi zaman "televizyon gerçekçiliği" içinde oluşturulmuş birçok somut durumu anlatan programlarla tutku uyandırır ya da tutkuları düzenler. Sinema filmleri olmadığında televizyon ve sinema arasındaki en önemli fark televizyonun bireyi ilgisizleştirmesi, ilgi çekmesine rağmen mesafe oluşturmasıdır; starlar ve skandallar görülür: bereket versin çoğumuz için başka bir düzlemle ilgili olan ve mümkün olmayan korkunç haberler, bizi sadece teorik olarak ilgilendiren sosyal ve psikolojik durumlar. Ve bütün bunlar daha çok rahatlatıcıdır. Ya da farklılıklarıyla kıskandıran zengin, güçlü veya ünlü insanları ilgilendiren gösteriler. Görüntünün gücü neredeyse bu anlık ve mekanik çekme ve itme olgusuna bağlıdır. Benzerlik ve farklılık üstüne bir oyun dolayısıyla olduğumuz, olmak istediğimiz ve olabileceğimiz şeylerle ilgili bir manipülasyondur bu. Bu onun retorik gücünün sırrıdır: esinleme gücüyle etkiler, bize ait olan ya da karşı çıktığımız değerler yaratır ya da yok eder bu değerleri. Ama bazı sonuçlar getirerek bizi harekete geçirmeyi de başarır: sözgelimi, bize satılmak istenen şeyleri almamız, düşünmemizi istedikleri şeylere inanmamız vb. Bunların reklam dünyasındaki yansımalarına bakalım.

I. – Reklam ve propaganda

Bu ikisinin çoğu zaman farklı olmadığı, aynı şey olduğu düşünülür: bir mesajın ya da bir ürünün "satılmak" isten-

mesi aynı şeydir. Çok güçlü bir benzerliğe rağmen aynı şeyler söz konusu değildir. Propagandada gerçek anlamda savunulan şey ve dinleyicinin beklediği şey arasındaki olası sapma gizlenmek istenir. Dinleyicinin değerlerinin savunulduğu izleniminin verilmesi gerekir. Bizim terminolojimizde bunun anlamı şudur: siyasal hatibin gerçek *ethos*'u dinleyicinin imgesinin ve umudunun kalıbı içine dökülür. Dolayısıyla, gerçek *ethos* ve yansıtıcı *ethos*'un çakışması gerekir.

Reklam dünyasında bunun tersi bir durum görülür; bu dünyada insanların bir ürünü arzulamaları istenir ve ona imrenmeleri için bir ortam oluşturulur, dolayısıyla sadece bu ürünün satın alınmasıyla kapatılabileceği sanılan bir mesafe yaratılır. Gene bizim terminolojimize göre, burada gerçek *ethos* ve yansıtıcı *ethos* aynı değildir. Belli bir ürün için simge olmuş bir sinema starıyla bir reklam yapılıyorsa, öyle bir izlenim verilmelidir ki, bu ürünü seçen kişi aynı star "olabilecektir" (eğretilemeli olarak) ve hiç değilse ürünün ön plana çıkardığı ortak mülkiyet yoluyla o stara yaklaşabilecektir. Konuşan reklamcının, yani ürünün gizlenmiş bir biçimde ilerlemesi gerekir. Her zaman olmaz bu. Aynı şekilde, konuşan artık bir marka değil, kullanıcı-müşteri, bir star, belirleyici bir durum ve kimi zaman da bir reklamda sahnelenen marka ve aracısı arasındaki sapmadır. Gerçek *ethos*'u anlatmak büyük ölçüde kendini satmanın, Öteki'ne önermenin çok doğrudan bir yoludur ve reklamcı bu bağlamda mesafeyi gizlemeden yansıtıcı *ethos* üstüne oynar, çünkü esinleyicidir o ve topluluk ve ürün arasındaki mesafe de aynıdır. Hatta bunun reklam türünün temel yasası olduğu söylenebilir: *gerçek* ethos ve *yansıtıcı* ethos *arasın-*

daki mesafenin aynısı ürün ve topluluk arasında oluşturulur. Ürünü arzu etmek (eğretilemeli olarak) bu ürünü öven kişiyi arzulamaktır ya da reklamda bu ürünü sahneleyen unsurları arzulamaktır. "Reklam hatibi", yani marka ya da ürün, reklam söylemi aracılığıyla mesafe alır ve düşsel bir *ethos* içinde topluluğu çekmeye yönelik arzulayıcı bir yansıma oluşturur. Propagandanın hedefi ise arzu yaratmak değildir ve olabildiğince içten bir üslupla bir fikri, bir mesajı iletmektir ki bu yansıtıcı *ethos*'la her türlü mesafeyi dışlar. Hiç kuşkusuz, birçok siyaset adamı, herkesin durumlarına imrenmesi için bazı yollara baş vurur ve sözgelimi aile portreleri içinde gösterirler kendilerini ama bu belirtmek istedikleri siyasal *fikri* öldürür. Bu belki de bir aile yaşamlarının olmadığının işaretidir. Siyaset yıkmak ister gibi göründüğü gerçek bir mesafe üstüne oynar, buna karşılık, reklam söylemi de tamamen kurgusal bir biçimde bir mesafe yaratır ve bu mesafe *aslında* pek yoktur, çünkü ürünü tüketicinin elinin altına koymak söz konusudur.

II. – Reklam türünün sorunsallığı yasası

Bir reklamda bir problem ne kadar açıksa, kullanılan dil o kadar gerçektir ve ethos *ve* pathos *arasındaki bu ortak dünya da o kadar gerçek* ethos'*a yakın yansıtıcı bir* ethos'*a çağrı yapar.*

Daha açık bir şekilde söylersek, bunun anlamı şudur: duyurulan özel bir problem konusunda ürünün çözüm getirici karakterini ön plana çıkaran bir deterjan reklamı bu ortak ilgi alanında halka yakın bir kişiye baş vuracaktır. Bu kişi model, kimlik imajı oluşturacaktır. Sözgelimi, bu deter-

janı kullanan ve niteliklerini öven bir ev kadınıyla röportaj yapılacaktır bu konuyla ilgili olarak. Chanel'le ilgili olarak Catherine Deneuve ya da saçları Oreal'le yıkanmış ünlü mankenler söz konusu olamaz kesinlikle bu bağlamda. Çünkü burada bir ev kadını çamaşır deterjanı satın alan ve tüketen toplum imajını hiç kuşkusuz bütün "star"lardan çok daha iyi yansıtır.

Buna karşılık, *reklam retoriği ürünün çözeceği problemi ne kadar karartırsa, kullanılan söylem de o kadar figüratiftir ve gerçek ethos ve yansıtıcı ethos reklam mesajının belirtmek istediği bir farklılık içinde birbirlerinden o kadar uzak olur.*

Başka bir reklam örneği verelim, bir parfüm reklamından söz edelim. Bir parfüm hangi problemi çözdüğünü iddia eder? Hiç kuşkusuz, hiçbir özel problemi. Dolayısıyla, çekicilik, büyü, ayartma mesajın retoriği aracılığıyla gündeme getirilmelidir. Sözgelimi Chanel no. 5 kullanan ve Paris'i fethetmek amacıyla kurtları ayartan 20 yaşındaki kırmızı şapkalı kız reklamını ele alalım. Kırmızı şapkalı kız bunu başarabiliyorsa eğer, bu demektir ki, söz konusu parfüm gerçekten sihirlidir. Hiçbir problem, hiçbir soru belirtilmemiştir özellikle, çünkü bu parfümün, gündelik yaşamdaki en belirgin engelleri ortadan kaldırdığını ve sizi her şeyin mümkün olduğu bir yere götürdüğünü göstermektir söz konusu olan: sözgelimi, Paris'in fethine götürecektir sizi. Şunu belirtelim ki, bu parfüm için yapılan reklam her zaman bu tür bir retoriği gerektirmiştir. Denizden bir orkestra çıkartan Catherine Deneuve'ü hatırlayalım. Bu parfümün mucizesi uyum yaratmasıdır, onu öven reklam problemi şudur: bu parfüm her türlü sorunsallığı, önünü alarak yok eder. Deterjan reklamında olduğu gibi onu

belirginleştirmeye hiç gerek yoktur, çünkü bütün problemler adeta büyülü bir şekilde yok olmuştur. Bir reklamla ilgilenen topluluk ve Catherine Deneuve arasındaki çizgi, bu topluluğu kendisine satılmak istenen deterjanı deneyen ev kadınından ayıran çizgiden kesinlikle daha önemlidir. Kaldı ki, burada Catherine Deneuve de seksi kırmızı şapkalı kız da bir ürünü övmezler. Tanıtma için referans oluştururlar, çünkü potansiyel satın alıcı kadın da dünyayı fethedebilmeyi ya da olayların akışı üstünde büyüleyici, dolayısıyla gerçekdışı bir etkiye sahip olmayı ve böylelikle gündelik yaşamın dışına çıkmayı ister. Star olmak, etraftaki "kurtlar"a yem olmadan bir çocukluk düşünü gerçekleştirmek, harikuladeliğin egemen olduğu bir düzendir bu. Bu evrenin anahtarına sahip olunmak istenir. Buna karşılık, hiçbir kadın çamaşır yıkamak istemez, çünkü bir bakıma zaten yaptığı iş budur; olaylar, tercih yapma fırsatı vermeyen gündelik yaşam oraya götürmüştür onu: temiz çamaşır gerekir. Herkesin önündeki kaçınılmaz problemdir bu. Arzu yoktur burada. Retorik probleme, onu çözülmüş gibi göstererek yaklaşır ve bu tutumuyla problem ortadan kalkmış olur. Parfüm, adeta büyüyle problemi ortadan kaldırmıştır, deterjan daha somut, daha gözle görünür biçimde çözmüştür işi ve dolayısıyla bu konuyu işleyen reklam problemin sahneye çıkmasını bildiren bir kanıtlamayla yakınlaşır. Daha sonra örneklendirilecek olan dondurulmuş ürünler reklamında bu ikisi arasındaki durumlar da vardır.

Reklam konusunda sorunsallık yasasının belirginleştirdiği özellik şudur: problem retorik olarak ne kadar gevelenirse reklamcı da o kadar, kaçınılmaz bir biçimde dolaylı olarak figüratif bir anlatıma baş vurur. Öte yandan *ethos* da

topluluğa olan mesafesiyle belirginleşir; topluluk reklamda gösterilen 'ikon'a, onun sayesinde yaklaşabilmelidir ama öte yandan bu ikonun ulaşılmaz olduğu kabul edilir. Catherine Deneuve olunamayacağı gibi geçmişte kalmış çocukluğumuzun mitsel kişiliği olarak kalmış kırmızı şapkalı kız da olunamaz.

Problemin yok olduğuna inandırmak için problemi mucizeyle yok olmuş gibi gösteren reklam stratejileri vardır kesinlikle. Derin dondurulmuş maddeleri düşünelim. Görüntüleri güzel değildir bunların: çabuk hazırlanan ama lezzetli olmayan yemekler. Başka bir tercih olmayınca, çoğu zaman kolay olduğu için baş vurulan yoldur bu. "Cuisine de Marie" markasının oldukça parlak bir reklamda tasarlamış olduğu yaratıcılıktan söz etmek gerekmez mi bu bağlamda? Smokinli bir adam bir ev kadınının yanında ortaya çıkar birdenbire; kadın çok sayıda davetliye yemek hazırlamak zorundadır ve son anda haberi olmuştur davetten. Birdenbire ortaya çıkan bu koruyucu melek kadına "Cuisine de Marie" derin dondurulmuş yiyeceklerinin güzel bir masa, güzel bir kıyafet, bir şenlik dekoru (kendisi de smokin giymemiştir) gerektirdiğini hatırlatır; kısacası bu markanın büyük bir mutfak olduğunu anlatmak ister. Böylece, derin dondurulmuş yiyeceklere bağlanan problem ortadan kalkmış olur, çünkü reklam mesajının kendisiyle *de facto* cevap verilmiştir: hayır, "kötü bir yiyecek" değildir o; tersine, bir şenliktir, hatta çok klas bir mutfaktır. Hatta problem bile yoktur ortada: retorik olarak ortadan kalkmıştır problem. Smokin, güzel bir masa, güzel giysiler, derin dondurulmuş yiyecek, bunların tümü bir aradadır, aynı ortamdadır. Ayrıca, smokinli aktörümüz ev sahibini "küçük tabak-

ları büyük tabakların içine" koymayı düşünemediği için ayıplar. Bu reklam, çok açık seçik biçimde, temel değerin her bakımdan kalite ve klas olduğu yansıtıcı bir *ethos*'u ön plana çıkarır. Marka (eğretilemeli olarak) smokinli aktör ve söyledikleridir. Burada bir özdeşleştirmeden söz edilemez, çünkü o ne bir futbolcu ne de sinema oyuncusudur. Bir ikon, bir semboldür, dahası bir mesafedir: cevabın yarattığı, herkesin benimsemesi gereken bir mesafe. Mutfağın sorduğu soru deterjandaki gibi belirgin değildir, parfümdeki gibi de üstü çizilmemiştir. İkisi arasında bir yerdedir: soru burada örtük biçimdedir.

Reklam retoriğinin genel mekanizması problemin çözümü şeklinde cevap sunmaktan ibarettir. Niçin şu ya da bu marka arabaya sahip olmak? Bunların tümü neredeyse eşdeğerdir. Seçim nasıl yapılabilir? Hangi probleme yönelmek gerekir? Fiyat? Performans? İç hacim? Konfor? Güvenlik? Çekicilik? Reklamcılar zaman içinde bu alanların tümüne el atmışlardır. Ama, her şeye rağmen, otomobil reklamları yaygınlaşmakta ve gelişmektedir. Zaman geçtikçe daha fazla eğretileme alanına yerleşilmektedir, yani, parfüm örneğinde görüldüğü gibi, arabayı sıradan bir araç olmaktan çıkarmak için büyü alanına yerleşilmektedir. Araba bundan böyle düşlere daldırmalıdır. Çevreci, dinlendirici, hatta hoş ve konforlu bir evi simgelemelidir.

Hiçbir biçimde gerekli olmayan parfüm örneğindeki gibi, araba satıcılarının reklam söylemi gerçek anlamda zayıf, sorunsal benzerliklerle örülmüştür: kırmızı başlıklı kız gerçek kurtları ayartamaz, bir araba da insanları uçuramaz. Sorunsallık eğretileme yoluyla ortadan kaldırılabilir ama, bilindiği gibi, içindedir onun.

III. – Kandırma, ayartma retoriği: reklam ve siyaset arasında

Topluluğu ayartmak, kandırmak, bu üç girişimin ortak amacıdır: arzu uyandıran kadın ya da kendi amacını gerçekleştirmek isteyen erkek, insanların satın almasını isteyen reklamcı, seçilmek isteyen siyaset adamı aynı kandırma ve ayartma isteği içindedirler. Propagandayı reklamdan ayırabildiğimize göre ayartıcılık ya da kandırma konusunda ne düşünmemiz gerekir? Burada da söylem dolaylıdır, mecazidir ve bu bağlamda söylenmek istenen gerçekten ve doğrudan söylenmez. Ayartma ya da kandırma karmaşık bir olgudur: siyasal söylem, samimiyet iddiasındadır; reklam sôylemi arzu uyandırır. Bu ikisi arasında kalmış olan ayartıcılık retorik için ilginç bir konudur. Kandırma retoriği mesafe üstünde ama aynı zamanda dile getirilmeyen bir yokoluş olasılığı üstünde oynar. Cinsel arzuyu eğretilemeli hale getirir, gerçek anlamda başka bir şey söyleyerek uzaklaştırır onu. Ama gerçek *ethos* ve yansıtıcı *ethos* arasında hiçbir sapma yaratmaz ve konuşan erkek ya da kadın bu retorik içinde ortaya çıkar adeta. Bu bağlamda, bireyin benzemek istediği herhangi bir ikonla bir özdeşlik söz konusu değildir. Kandırmak, aslında, mesafenin yok edilmesini haber verir.

KAYNAKÇA

Aristote, *La Rhétorique*, Hachette, "Le Livre de poche", 1991.

Barthes R., L'ancienne rhétorique, *Communication* içinde, 16, daha sonra *L'aventure sémiologique* içinde tekrar basılmıştır, Le Seuil, 1988.

Burke K., *The Grammar of Motives*, University of California Press, 1945.

Cicéron, *Tropiques*, Les Belles Lettres, 1990; De l'invention, Les Belles Lettres, 1994.

Derrida J., *Marges de la philosophie*, Editions de Minuit, 1972.

Ducrot O., *Le dire et le dit*, Editions de Minuit, 1984.

Ducrot O. ve J.-Cl. Anscombre, *L'argumentation dans la langue*, Liège, Mardaga, 1984.

Fontanier P., *Les figures du discours*, 1830; Flammarion, 1972.

Gadamer H. G., *Vérité et méthode* (1960), Fra. çev., Le Seuil, 1976.

Gardes-Tamine J., *La rhétorique*, Armand Colin, 1996.

Iser W., *L'acte de lecture*, Liège, Mardaga, 1985.

Jauss H. R., *Pour une esthétique de la réception*, Gallimard, 1978.

Meyer M., *Logique, langage et argumentation*, Hachette, 1982.
- *Questions de rhétorique*, Hachette, 1993.
- (vd.) *Histoire de la rhétorique des Grecs à nos jours*, Hachette, 1999.
- *Questionnement et historicité*, PUF, 2000.
- *Langage et littérature*, PUF, 2001.
- *Le comique et le tragique*, PUF, 2003.

Mortara Garavelli B., *Manuale di Retorica*, Milano, Bompiani, 1988; II. basım, 1997.

Groupe µ, *Rhétorique générale*, Larousse, 1970; Le Seuil, 1982.

Perelman C. ve L. Olbrechts, *Le Traité de l'argumentation. La nouvelle rhétorique*, I. basım, PUF, 1958; V. basım, Editions de l'Université de Bruxelles, 1988.
- *L'empire rhétorique*, Vrin, 1977.
- *Rhétoriques*, Editions de l'Université de Bruxelles, 1989.

Quintilien, *Les institutions oratoires*, Garnier, 1865.

Reboul O., *Introduction à la rhétorique*, PUF, 1991.

Rhétorique à Herennius, Les Belles Lettres, 1990.

Robrieux J.-J., *Rhétorique et argumentation*, Dunod, 1993.

Toulmin S., *Les usages de l'argumentation*, PUF, 1993.

Van Eemeren F. ve R. Grootendorst, *Argumentation, Communication and Fallacies*, New Jersey, Erlbaum, 1992.

RETORİK

MICHEL MEYER

Türkçesi: İSMAİL YERGUZ

RETORİK TARİHTE HİÇBİR ZAMAN GÜNÜMÜZDEKİ KADAR CANLI BİR TARTIŞMA KONUSU OLMAMIŞTI. SÖZLE CEZBETMEK, İKNA ETMEK, TAHRİK ETMEK, BÜYÜLEMEK, TARTIŞMAK, MUHAKEME ETMEK YA DA KİŞİYİ BUNA TEŞVİK ETMEK, BAŞTAN BERİ RETORİK SANATININ TEMEL PAYANDALARI OLAGELDİ. TEORİ VE UYGULAMA ARASINDAKİ DOĞRUDAN İLİŞKİYİ İZLEYEN BU ÇALIŞMA, RETORİKLE İLGİLİ BELİRLEYİCİ ÇIKIŞ NOKTALARININ VE SÖYLEM REJİMLERİNİN BİR ÇÖZÜMLEMESİNİ YAPMAKLA KALMIYOR, AYNI ZAMANDA RETORİK TEMELİNDE KURULAN YENİ DİL REJİMLERİNİN AÇIKLAYICI VE KAPSAYICI BİR DÖKÜMÜNÜ VERİYOR. BİLHASSA SOSYAL BİLİMLERDE KENDİNİ GÖSTEREN YENİ SÖYLEYİŞ VE KAVRAMA DİNAMİKLERİ ÜZERİNE YAZILMIŞ TEMEL ÇALIŞMALARDAN BİRİ.

Kültür Kitaplığı: 89; Felsefe: 19

D

